T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİLERİNDE DEĞİŞEN DİN ANLAYIŞININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

Hazırlayan
Hasan POLAT

Danışman
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2018
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİLERİNDE DEĞİŞEN DİN ANLAYIŞININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Hasan POLAT

Danışman
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Eylül 2018
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Hasan POLAT

YÖNERGEYE UYGUNLUK

"**Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Değişen Din Anlayışının Sosyolojik Analizi**" adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan	**Danışman**
Hasan POLAT	Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK danışmanlığında **Hasan POLAT** tarafından hazırlanan "**Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Değişen Din Anlayışlarının Sosyolojik Analizi**" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

24./09./ 2018

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Üye : Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İmit Harun AKKAYA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 09./10./ 2018 tarih ve 39.sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../ 2018

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinde değişen din anlayışının sosyolojik analizini içermektedir. Çalışmamızda bu dergilerin son on yılını esas aldık.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Diyanet, Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinin tanıtımı, ilahiyatın Diyanet'e etkisi; ikinci bölümde ise din ve değişim, değişim ve Diyanet, Diyanet ve devlet, Diyanet ve Avrupa, Diyanet ve bilim, kadın, aile, çocuk, modernleşme, tasavvuf, ibadet anlayışındaki değişiklikler, değerlerin sunumu, dini hayatın tanımlanması konuları ele alınmıştır.

İncelememizi kapsayan bu dönemde Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinin din anlayışlarında ve din sunumunda bir değişim olduğu anlaşılmıştır. Daha içsel ve tasavvufi bir din anlayışının öne çıkması, dini metinleri yorumlama sıklığının önceki döneme göre belirgin bir şekilde artması ve dinin pratik boyutundan ziyade ahlaki boyutunun öne çıkması gibi hususlar dergilerdeki değişen din anlayışlarına işaret etmektedir. Bu değişimin Diyanet'teki yapısal yönü ise kadın din görevlilerinin artması, kadınlara dönük hizmet birimlerinden aile ve dini rehberlik bürolarının açılması, camilerin kadın, çocuk ve gençler açısından daha işlevsel hale gelmesi gibi hususlardır.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinin din anlayışlarındaki değişimi ortaya koymada bu dergilerin içeriğinden, kendi gözlemlerimizden ve Diyanet'le ilgili yapılan çalışmalardan istifade edilmiştir. Yüz bini aşkın cami ve Kur'an kursuyla Türk halkının dini hayatının şekillenmesinde etkisi olan bir kurumun aylık olarak çıkardığı ve amaçlarından biri de din görevlilerini daha nitelikli bir hale getirmek olan bu dergilerin din anlayışlarında yaşanan değişimi ortaya koymanın faydalı olacağı öngörülmüştür.

Tez çalışmamda bana yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Celaleddin Çelik'e, yüksek lisans eğitimi sırasında derslerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Abdulvahap Taştan ve diğer hocalarıma, bana destek olan eşim Sümeyra Polat'a teşekkür ederim.

Hasan POLAT

Kayseri, Eylül 2018

DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİLERİNDE DEĞİŞEN DİN ANLAYIŞININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

Hasan POLAT

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2018
Danışman: Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

KISA ÖZET

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde değişen din anlayışının sosyolojik analizini içeren bu çalışma iki bölümden ibarettir. Çalışmanın ilk kısmı Diyanet, ilahiyatın Diyanet'e etkisi, Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerini tanıtan bölümden oluşmaktadır. İkinci kısım ise; Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde kadın, aile, çocuk, modernleşme, tasavvuf, değerlerin sunumu, ibadet anlayışlarındaki değişim ile Diyanet ve bilim, Diyanet ve devlet, Diyanet ve değişim, değişim ve din konularını içermektedir.

Araştırma neticesinde Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinin din anlayışında bir değişim ve dönüşüm olduğu tespit edilmiştir. Bu değişimle birlikte dindar insanı hem daha içkin bir dindarlık anlayışına sevk edecek hem de insani ilişkiler bağlamında onu daha iyiye götürecek ahlak konularının dergilerde öne çıktığı müşahede edilmiştir. Ayrıca ibadetlerin sunumunda, dini kavramların yeniden anlamlandırılmasında, dini metinlere yeni yorumlar getirilmesinde de bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde dergilerde yalın, bilgiye dayalı bir anlatım yerine okuyucuyu etkileyen, okuyucunun gönlüne hitap eden bir üslubun, din dilinin öne çıktığı görülmüştür.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde, son on yılda, kadın yazarlar ile Diyanet'tin kadın personelinin bu dergilerdeki makalelerinin arttığı tespit edilmiştir. Bu durum Diyanet'teki yapısal dönüşümü ve bir yönüyle de din anlayışındaki değişimi göstermektedir. Diyanet Aylık ve Avrupa dergide, yaşadığı mağduriyete susan değil, hakkını hukukunu arayan bir kadın imajı sunulmaktadır. Kadınla ilgili değişen söylemin dini yayınlarda da karşılık bulduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Diyanet, Değişim, Dini Hayat, Din Anlayışı, Diyanet Dergi.

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF CHANGING RELIGION UNDERSTANDING IN THE MONTHLY AND EUROPEAN JOURNALS OF THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS OF TURKEY

Hasan POLAT
Erciyes University Social Sciences Institute,
Master Thesis, September 2018
Supervisor: Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

ABSTRACT

Involving sociological analysis of changing religion understanding issued monthly in Department of Religious Affairs' magazines and European magazines, this study is composed two sections. The first part of the study consists of the sections of Religious Affairs, the influence of Theology on the Religious Affairs, the introduction of Religious Affairs' Magazines and European Magazines. The second part includes woman, kid, modernization, mysticism, presentation of values, change in understanding of worship, Religion Affairs and science, Religion Affairs and state, change and religion in these journals.

As a result of the study, it has been determined that there is a change and transformation in religion understanding in Religious Affairs' Magazines and European Magazines. Along with this change, it has been seen that the pious subjects that will lead the religious person to an inner understanding of religiosity and to bring him better in the context of human relations have appeared in the magazines. There has also been a change in the presentation of worship, in the reinterpretation of religious concepts, and in the introduction of new interpretations of religious texts. In this period, the magazines appeared to have a style that affects the reader instead of a simple, informative expression, and a style that appeals to the reader's heart.

In the last decade, it has been determined that the number of articles written by female writers and female staff of the Religious Affairs has increased in these journals. This situation shows the structural transformation in the Religious Affairs and the change in the understanding of religion. It is presented with the image of a woman who is not silent about the injustice she is exposed to but looking for her right in these journals. It can be said that the changing discourse about women also finds support in religious publications.

Key words: Presidency of Religious Affairs, Change, Religious Life, Understanding of Religion, Religious Affairs' Magazine.

İÇİNDEKİLER

DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİLERİNDE DEĞİŞEN DİN ANLAYIŞININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK iii
YÖNERGEYE UYGUNLUK iv
ONAY v
ÖNSÖZ vi
KISA ÖZET vii
ABSTRACT viii
İÇİNDEKİLER ix
KISALTMALAR xii
TABLOLAR LİSTESİ xiii
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi 1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi 2
3. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları 2
4. İlgili Literatür 3

1. BÖLÜM

DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİ

1. Diyanet 6
2. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergi 8
2.1. Dergilerdeki Köşeler 9
2.2. Diyanet Aylık Dergideki Değişim 15
2.3. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinin Gündem Başlıkları ve Değerlendirilmesi 18
3. Makale Yazarları ve İlahiyatın Diyanet'e Etkisi 23

2. BÖLÜM
DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİLERİNDE DEĞİŞEN DİN ANLAYIŞI

1. Din 25
2. Değişim ve Din 29
3. Diyanet ve Devlet 35
4. Diyanet ve Değişim 38
   4.1. Diyanet'te Yapısal Değişim 39
   4.2. Diyanet'in Hizmet Alanlarında Değişim 40
      4.2.1. Değişimin Camiye Yansıması 42
      4.2.2. Değişen İşlevleriyle Kur'an Kursları 43
      4.2.3. Aile ve Dini Rehberlik Büroları 44
      4.2.4. Diyanet ve Spor İlişkisi 45
5. Diyanet ve Bilim 46
6. Diyanet ve Avrupa 50
   6.1. Avrupa'da Müslüman Kadın ve Değişim 52
7. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Kadın 53
   7.1. Kadın ve Kadın Sorunları 53
   7.2. Cinsiyet Kültürü ve Kadın 55
   7.3. Kadın ve Cami 58
   7.4. Kadın Dindarlığı 65
   7.5. Kadın Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi 68
8. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Aile 70
   8.1. Aile Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi 73
9. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Çocuk 76
   9.1. Çocuk Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi 78
10. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Değerlerin Sunumu 81
   10.1. Değerler Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi 85
11. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Modernleşme 86
12. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde İbadet 91
   12.1. Dini Hayatın Tanımlanması 91

12.2. Süreç İçinde İbadet Anlayışlarındaki Değişikliler ve Din Dilindeki Değişimin Kavramlara, Dini Yorumlara Yansıması 94
12.3. İbadet Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi 98
13. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Tasavvuf ve Ahlak Eksenli Dindarlık 100
SONUÇ 106
KAYNAKLAR 109
EKLER 120
ÖZ GEÇMİŞ 137

KISALTMALAR

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

Ed. : Editör

s. : Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TV : Televizyon

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TİKA : Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

Üniv. : Üniversite

Fak. : Fakülte

y.y. : Yüzyıl

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

DİTİB : Diyanet İşleri Türk İslam Birliği

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Ağustos 2007, Ocak 2012, Nisan 2014, Mayıs 2017 Diyanet Aylık Derginin İçindekiler Kısmı 15

Ek Tablo 1. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Gündem Başlıkları 120

Ek Tablo 2. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Gündem Başlıkları 122

Ek Tablo 3. Ağustos 2007, Mart 2010, Nisan 2014 ve Mayıs 2017 Diyanet Aylık Derginin Gündem Makaleleri ve Yazarları..... 124

Ek Tablo 4. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin İslam Konulu Makaleleri 125

Ek Tablo 5. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin İslam Konulu Makaleleri 126

Ek Tablo 6. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Kadın Konulu Makaleleri 126

Ek Tablo 7. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Kadın Konulu Makaleleri 127

Ek Tablo 8. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Aile Konulu Makaleleri 128

Ek Tablo 9. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Aile Konulu Makaleleri 129

Ek Tablo 10. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Çocuk Konulu Makaleleri..... 130

Ek Tablo 11. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Çocuk Konulu Makaleleri..... 131

Ek Tablo 12. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Değerler Konulu Makaleleri 132

Ek Tablo 13. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Değerler Konulu Makaleleri ... 132

Ek Tablo 14. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Modernizm Konulu Makaleleri 133

Ek Tablo 15. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Modernizm Konulu Makaleleri 133

Ek Tablo 16. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin İbadet Konulu Makaleleri 134

Ek Tablo 17. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin İbadet Konulu Makaleleri 134

Ek Tablo 18. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Ahlak Konulu Makaleleri 135

Ek Tablo 19. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Ahlak Konulu Makaleleri 136

Ek Tablo 20. Tezde Kullanılan Diyanet Aylık ve Avrupa Dergileri 136

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Tezin konusu: Diyanet'in yurt içinde çıkarmış olduğu Diyanet Aylık dergi ile Diyanet'in yurtdışı için (Avrupa) çıkarmış olduğu Diyanet Avrupa dergisinin son 10 yılının karşılaştırılarak incelenmesi. Bu incelememizde esas olarak üzerinde duracağımız konular ise şunlardır:

- Dini hayatın tanımlanması her iki dergide nasıl yapılmaktadır.
- Süreç içinde ibadet anlayışlarındaki değişiklikler nelerdir.
- Değerlerin sunumu nasıl verilmek istenmektedir.
- Aile, kadın ve çocuğa bakış.
- Tasavvuf anlayışı.
- Devlet anlayışı.
- Bilim-din ilişkisi.
- Modernleşme.

Tezde problem olarak ele alacağımız konu, ikisini de Diyanet'in çıkarmış olduğu Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerindeki farklılıkları değişen din anlayışları çerçevesinde incelemektir. Ayrıca konumuz çerçevesinde şu sorulara da cevap arayacağız:

- Diyanet dergilerinde kadına, aileye ve çocuğa bakıştaki farklılıklar nelerdir?
- Dini hayatın tanımlanmasında, değerlerin sunumunda bir farklılık var mı? Varsa bu farklılıkların nedeni nedir?
- Modernleşme sürecinin Diyanet'e ve Diyanet dergilerinde sunulan dindarlık anlayışına ne gibi etkisi olmuştur?
- Değişen din anlayışının kadın dindarlığına etkisi nelerdir? Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin dini tutum ve beklentiler dergilerde nasıl yer bulmaktadır?

- Dergilerde geleneksel dini anlayışlara eleştiri var mı? Varsa bu eleştirinin boyutları nelerdir?
- Türkiye'nin dini hayatının şekillenmesinde bu dergilerin bir rolü var mıdır?

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Amacımız, Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinin yukarıda belirttiğimiz yönlerden karşılaştırmalı sosyolojik analizini yapmak ve incelediğimiz konularda bu dergiler arasındaki benzer ve farklı yönleri bulmaktır. Bu farkların neden kaynaklandığını tespit etmeyi amaçlayan çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz bulguları değişen din anlayışlarının yorumlanmasında kullanacağız. Değişen din anlayışlarının dinin sunumundan mı yoksa toplumsal farklılıktan mı kaynaklandığını konumuz çerçevesinde irdeleyeceğiz.

Diyanet, Türkiye'nin önemli resmi kurumlarındandır. Bu kurumun din hizmetleri Türk toplumunda önemli bir yer teşkil etmektedir. Geniş bir kadroyla din hizmetlerini yürüten, yurtdışına da hizmet sunan Diyanet'in faaliyet alanı oldukça geniştir.

Diyanet'in Türkiye ve Avrupa'da çıkardığı dergilerin sosyolojik analizinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Yukarıda sıraladığımız konularda süreç içerisinde değişen din anlayışlarında ne gibi farklılıkların olduğunu öğrenebilmemiz için böyle bir karşılaştırma yapmaya karar verdik.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu araştırma, Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde süreç içinde yayınlanan yazılardaki değişen din anlayışının sosyolojik analizini içermektedir. Yapılan bu araştırmada betimleyici analiz yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama tekniği olarak da doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Araştırmaya konu olan materyal derinlemesine ve sistematik bir şekilde incelenmiştir.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerine dönük bu çalışmada dergilerin son on yılı esas alınmıştır. Günümüzde her şey hızlı bir değişime uğramaktadır. Bu değişimden dini anlayışlar da nasibini almaktadır. Bu dergilerde din anlayışının, din dilinin ve dinî yorumların son on yılda değiştiğini öngörmekteyiz.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde, değişimden daha çok etkileneceği öngörülen konular betimleyici analize tabi tutulmuştur. Tezin esas kısmını oluşturan dini hayat, ibadet, değerler, aile, kadın, çocuk, tasavvuf, devlet, bilim ve modernleşmeye dair bu

dergilerin son on yılında yayımlanan bütün makalelere Diyanet'in internet sitesinden ulaşılmıştır. Bu makaleler, yıllara göre tablo halinde tezde verilmiş ve bunların analizi yapılmıştır.

Bu çalışma, Diyanet dergilerinden Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergisi ile sınırlandırılmıştır. Bu dergilerin de son on yılı esas alınmıştır. Diyanet Avrupa derginin yayın hayatına 2011 yılında son verildiği için bu derginin son on yılı olarak 2002-2011 yılları, Diyanet Aylık derginin ise 2007-2017 yılları tezde incelemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca bu çalışma, Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinin son on yılında yayımlanan değerler, dini hayat, değişen din anlayışları, din, dindarlık, ibadet, kadın, aile, çocuk, devlet, tasavvuf, bilim ve modernleşme konulu makalelerle sınırlandırılmıştır. Bu konulara dair dergilerin eklerinde de makale varsa onlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Tezde kullanılan dergiler sayı ve ayları da belirtilerek **Ek Tablo 20**. 133'te gösterilmiştir.

4. İlgili Literatür

İlgili literatür incelendiğinde doğrudan konumuzla ilgili doktora ve yüksek lisans çalışması yapılmadığı görülmektedir. Şu iki çalışma, konumuzla doğrudan ilgili olmasa da benzerlikler taşıdığı açıktır:

"Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Din Anlayışları", Mehmet Akgül, Doktora.

"Lise Öğrencilerinin Mezhep Algısının Din Anlayışında Değişim Sürecine Etkisi (İstanbul Anadolu Yakası Örneği)" S. Teymur Gören, Doktora.

Değişim ve din konulu hem doktora hem de yüksek lisans çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şunlardır:

"Sosyal Değişim ve Din İlişkisi", Fazlı Polat, Doktora.

"Toplumsal Değişim Sürecinde Din ve Toplumsal Cinsiyet-Lise Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma-", Harun Tunç, Yüksek Lisans.

"Keskin İlçesinde Sosyo-Kültürel Değişim ve Dini Hayat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme", Mustafa Baraklı, Yüksek Lisans.

Çiğdem Akgül'ün *"Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2000 Yılından İtibaren Kadın ve Aileye Yönelik Süreli ve Basılı Yayınlarının Analizi"* adlı çalışması, Diyanet yayınlarını ve bu yayınlardaki kadın ve aileyi konu edinmesi yönüyle bizim çalışmamızla

örtüşmektedir. Ancak bu çalışma 2000 yılından sonraki Diyanet'in bütün süreli ve basılı yayınlarını içermesi, çalışmasını kadın ve aileyle sınırlaması, cinsiyet eşitliği bağlamında konuya yaklaşması yönüyle bizim çalışmamızdan farklılaşmaktadır. Çünkü bizim çalışmamız Diyanet dergilerinde değişen din anlayışını konu edinmektedir. Akgül, Diyanet'in 2000 yılından sonra kadını destekleyen söylemlere ve cinsiyet eşitliğine hız verdiğini ifade etmektedir. Akgül'ün şu tespitini bizim çalışmamız da doğrulamaktadır: 2000 yılından sonra Diyanet'in faaliyetleri, farklı alanları içine alacak şekilde genişlemektedir. Tezde de ifade ettiğimiz gibi aile ve dini rehberlik bürolarının, 4-6 yaş Kur'an kurslarının, gençlik merkezlerinin açılması bunun göstergesidir.

1991 yılından itibaren her ay yayınlanan Diyanet Aylık dergiye dair tez olarak bizim çalışmamızdan başka sadece Hafize Esra Kurt'un "*Diyanet Aylık Derginin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*" adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. H. Esra Kurt, bu çalışmasında, yetişkinlerin din eğitimine Diyanet Aylık derginin katkısının neler olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı dergi üzerinde çalışmamıza rağmen seçtiğimiz konular (yetişkin din eğitimi-değişen din anlayışı) birbirinden farklıdır.

Şimdiye kadar Diyanet dergileriyle ilgili yapılan çalışmaların tamamı şunlardır:

"*Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlarında Çocuklara Din Öğretimi*", Nihat Kaya, Yüksek Lisans.

"*Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2000 Yılından İtibaren Kadın ve Aileye Yönelik Süreli ve Basılı Yayınlarının Analizi*", Çiğdem Akgül, Yüksek Lisans.

"İslamcı Feminizm ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarının Cinsiyet Söyleminin Karşılaştırmalı Analizi", Esra Keskin Korumaz, Yüksek Lisans.

"Diyanet Çocuk Dergisinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", Zafer Yıldız, Yüksek Lisans.

"Türkiye Çocuk, Diyanet Çocuk ve Ebe Sobe Çocuk Dergilerinin Yapısal Özellikler Bakımından Değerlendirilmesi", Gökçe Demiryürek, Yüksek Lisans.

"Türkiye'de Çocuk Dergiciliği: Diyanet Çocuk Dergisinin İçerik Analizi", Kenan Aydın, Yüksek Lisans.

Diyanet dergileriyle ilgili çalışmaların sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Diyanet dergilerinde değişen din anlayışını konu edinen bir çalışma da yoktur. Yapılan

çalışmalarda kadın, aile, cinsiyet ve çocuklara dair eğitim ve öğretimin ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye'de dinin en büyük kurumsal yapılarından olan Diyanet'in süreli yayınları hakkında yeterince çalışma olmaması araştırmamızın önemini artırmaktadır.

1. BÖLÜM
DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİ

1. Diyanet

Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı kanun ile kurulmuştur. Bu kanunla, İslam dininin inanç ve ibadet işleri ile dinî müesseselerin idaresi Diyanet'e verilmiştir. 1965 tarih ve 633 sayılı kanun ise "toplumu din konusunda aydınlatma" görevini Diyanet İşleri Başkanlığı'na vermiştir.[1]

Diyanet'in tarihi serüveninde 1965 ve 2010 yıllarında çıkarılan yasaların da önemli bir yeri vardır. 2010 yılında günümüzün şartları dikkate alınarak çıkarılan yasa ile Diyanet yeniden yapılandırılmıştır. Genel müdürlükler ihdas edilmiş, uzmanlaşma ve kariyer sistemi başlamıştır. Din İşleri Yüksek Kurulu'na yeni görevler verilmiş ve cami görevlilerinin niteliğinin artması (yüksekokul-hafız) bu yasayla sağlanmıştır.[2]

İlk kuruluşundan itibaren Diyanet'in görev alanı sürekli genişlemiştir. 1965 yılında 633 sayılı kanun ile başkanlığın görevleri arasındaki inanç ve ibadetin yanına ahlak da eklenmiştir. 1982 Anayasası, Diyanet'e görevlerini yerine getirirken 'milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinme' vazifesi vermiştir. 2010 yılında çıkarılan 6002 sayılı kanun ile de cami dışı din hizmetlerinin önü açılmıştır.[3]

1 Temmuz 2010 tarih ve 6002 sayılı kanun ile Diyanet'in, çağın gereklerine göre yeniden yapılandırıldığı ifade edilmektedir:

> 1 Temmuz 2010 tarih ve 6002 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunda yapılan değişikliklerin yürürlüğe girmesiyle, Diyanet İşleri Başkanlığı yapısal olarak yeni bir biçime kavuşmuştur. Başkanlık yeni yüzyılın

---

[1] Kamil **Kaya**, "Toplumumuzu Kuşatan Manevi Şemsiye", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart 2012, Sayı 25, s. 13.
[2] Yüksel **Salman**, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi,* Mart 2012, Sayı 255, s. 38-39.
[3] Abdurrahman **Han**-Yıldıray **Kaplan**, "Kuruluşunun 89. Yılında Diyanet İşleri Başkanlığı", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart 2013, Sayı 267, s. 40-41.

> şartlarına göre ve ülkemizin şartlarının elverdiği ölçüde yeniden şekillenmiştir. Başkanlığın merkez, taşra ve yurt dışı din hizmeti konsepti ve anlayışı yeniden belirlenmiştir. Böylece Diyanet'in uhdesine tevdi edilen görevleri ulusal ve uluslararası düzlemde, çağın gerektirdiği talepler istikametinde yerine getirme imkânları daha da gelişmiştir. Gerek Din İşleri Yüksek Kurulu gerekse diğer birimlere verilen yeni birçok görevle uluslararası arenada etkin bir din hizmeti sunmanın yasal alt yapısı oluşturulmuştur. Bu noktada, çağımızda din hizmeti sunmanın bir gereği olarak cami dışı din hizmetlerinin önü açılmış, Başkanlık personelinin hizmet içi eğitimleri için gerekli alt yapı hazırlanmış, ayrıca bir radyo ve televizyon kurulması hususu da Başkanlığa bir görev olarak verilmiştir. Âdeta Başkanlık, toplumu din konusunda aydınlatma hususunda her türlü imkândan yararlanmaya memur edilmiştir. Modern yönetimin bir gereği olarak insan kaynakları yönetim sistemi yeniden düzenlenmiş ve personelin kariyer sistemine göre planlanarak yetiştirilmesi ve hizmet üretmesi öngörülmüştür.[4]

Küreselleşme, Diyanet İşleri Başkanlığı'nı hem idari yapı olarak güncel ihtiyaçlara göre kendini organize edip yenilemesini hem de yeni hizmet alanları ortaya koymasını zorunlu kılmıştır. Bu süreç Müslüman topluluklardan gelen talep doğrultusunda Diyanet'i ulusal sınırlardan küresel, evrensel boyutlara taşımıştır.[5] Modernleşme, Müslümanları ve kurumlarını diğer insanlara karşı daha sorumlu kılmıştır.[6]

Önceleri daha çok yerel bir görünüme sahip olan Diyanet'in, son yıllarda Batı'da, Avrasya'da, Afrika'da temsil ettiği değerler doğrultusunda, söz konusu coğrafyaların Müslüman toplumlarına katkı sağladığı ve dünyada örnek alınan dini kurumlardan biri olduğu ifade edilmektedir.[7]

Diyanet'teki değişimin, Diyanet'in hizmet projelerine ve personel yapısına yansıdığı görülmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yükseköğrenim görmüş personelinin % 10'lardan ön lisans ile birlikte % 60'lara ulaşması, kadın personelinin % 20'lere varması Diyanet'in personel yapısındaki değişimi yansıtmaktadır. Diyanet'in, son yıllarda kamuda en fazla kadın istihdam eden kurumlardan biri olduğu, hizmetlerinde nicelik ve nitelik olarak artış meydana geldiği, hizmet projelerinin toplumun gündeminde daha çok

---

[4] Han- Kaplan, "Kuruluşunun 89. Yılında...", s. 40-41.
[5] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar İle..." s. 40-42.
[6] Celaleddin **Çelik** , "Modern Dünyada Dindarlık", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 265, Ocak 2013, s. 15.
[7] Mehmet **Paçacı**, "Diyanet İşleri Başkanlığının Yurt Dışı Ufku", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 255, Mart 2012, s. 12.

yer aldığı ve toplumun dini problemlerini doğrudan konu edinmeye başladığı belirtilmektedir.[8]

2010 yılında çıkarılan 6002 sayılı kanundan sonra Diyanet'in hizmetlerinde bir değişim ve dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Yurtdışı temsilciliklerinin 120'ye ulaşması, İslam ülkelerinde takvim birliğini sağlamak amacıyla 'Uluslararası Ruyet-i Hilal Konferansı'nın toplanması, tarihinde ilk kez Diyanet'in, Avrupa Konseyine davet edilmesi ve ilk defa Diyanet'in hizmet alanına dünyadaki Müslüman azınlıkların da eklenmesi Diyanet'in yurtdışında aktif bir kurum haline gelmek istediğini gösteren verilerdir. Camiyi hayatın merkezine taşıma amaçlı projelerin ortaya konması, çocukların dini hayatını şekillendirecek 4-6 yaş Kur'an kurslarının açılması, 81 il merkezi ve 152 ilçede aile ve dini rehberlik bürolarının açılması, televizyon kurularak medya aracılığıyla din hizmeti sunulması gibi çalışmalar da yurtiçinde Diyanet'in bir değişim ve dönüşüm yaşadığını göstermektedir.[9]

Diyanet'in sunduğu din hizmetlerinin, Diyanet'te yaşanan değişimle birlikte daha iyi bir noktaya taşındığı değerlendirmesi yapılmaktadır: "Diyanet İşleri Başkanlığı bugün cezaevlerinde, çocuk esirgeme kurumu ile birlikte çocuk ıslah evleri, sonra yaşlı evleri, engelliler vb. bütün bu sahalarda hizmet standardını yükseltmek için kendisiyle yarışan ve sürekli kendisini yenileyen, geliştiren bir kurumdur."[10]

2. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergi

Diyanet'in dergi serüveni şu şekilde özetlenebilir: 1979'da Diyanet Çocuk Dergisi, 1991'de Diyanet Aylık Dergi, 1999'da Diyanet Avrupa Dergisi ve 2013 yılında iki ayda bir, 2014 yılından itibaren de her ay düzenli olarak yayımlanan Diyanet Aile dergisi.[11]

1968 yılında yayın faaliyetine başlayan Diyanet Gazetesi, 1991 yılından itibaren Diyanet Aylık dergi adını almıştır. Bugün elektronik ortamda da yer alan[12], her ay yüz binin üzerinde basımı yapılan Diyanet Aylık dergi, Türkiye'nin tirajı en çok olan dergilerindendir.[13] Ancak derginin tirajının çok olması, Diyanet personelinin dergiye

[8] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar İle..." s. 44-47.
[9] Han- Kaplan, "Kuruluşunun 89. Yılında...", s. 42-43.
[10] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar İle...", s. 40.
[11] Faruk **Görgülü**, "Dinî Dergicilik ve Süreli Yayınlarımız", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2015, Sayı 300. s. 25.
[12] Salman, "Dinî Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2015, Sayı 300, s.10.
[13] Ali **Aygün**-Muhammed Kâmil **Yaykan**, "Bir Derginin Hikâyesi", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2015, Sayı 300. s. 37.

üye yapılmasından kaynaklanmaktadır. Diyanet dergilerinin sadece kurumun personeline dönük yayımlanması ve halka açılmamış olması bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu olumsuzluklarına rağmen Diyanet Aylık dergi 320. sayıyı geride bırakarak Türkiye'de kararlı ve istikrarlı bir şekilde yayın faaliyetine devam eden dergiler arasında yerini almıştır.[14]

Diyanet Aylık dergide yöneticilik de yapan Faruk Görgülü, dergilerin hem toplum için hem de din görevlileri için yararlı olduğunu söylemektedir. Bu dergilerin, din görevlilerine 'dinî ve mesleki genel kültür kazandırmak' gibi bir amacının olduğunu bildiren Görgülü, topluma olan faydasını da: "Diyanet İşleri Başkanlığının süreli yayınları, sahih dinî bilgiyi zamanında ve uygun bir şekilde topluma aktarmak, bilgi merkezli, ahlak eksenli ve estetik duyarlılığı olan dindarlığın gelişmesine katkı sağlamak gibi önemli bir misyonu yüklenmektedir." şeklinde açıklamaktadır.[15]

Diyanet Aylık ve Avrupa derginin köşe ve makaleleri din, edebiyat, sanat, psikoloji gibi farklı alanlara dair yazılar içermektedir. Dini konulara geniş bir şekilde yer verildiği dergide kadın ve gençlik sorunlarına dair makaleler de dikkat çekmektedir.

Diyanet dergilerinin yetişkin din eğitimine katkı yaptığı belirtilmektedir.[16] Genel olarak da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı dergilerin, Türkiye'nin özellikle de akademik alanın ilmî ve fikrî tecrübesini, kurumun tecrübe dağarcığına katma gibi önemli bir işlevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır.[17]

2.1. Dergilerdeki Köşeler

Başyazı: İlk sayfada yer alan ve Diyanet İşleri Başkanlarının gündem konusuyla ilgili değerlendirmelerini ve personele mesajlarını içeren bölümdür. Bu köşe Şubat 2014'ten itibaren 'Başmakale' adını almıştır.

Editörden: Derginin içeriğini tanıtan Genel Yayın Yönetmeni'nin yazısının bulunduğu sayfadır.

Gündem: Diyanet Aylık dergi her ay değişik bir konuyla okurlarının karşısına çıkmaktadır. Daha çok Türkiye ve Dünya gündeminde olan meselelerin, dine bakan yönleriyle ele alınıp konunun uzmanları tarafından etraflıca değerlendirildiği

[14] Salman, "Editörden", *Diyanet Aylık Dergi*, Aralık 2015, Sayı 300, s. 1.
[15] Görgülü, "Dinî Dergicilik...", s. 26-27.
[16] Hafize Esra **Kurt**, "Diyanet Aylık Derginin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2008 (Yüksek Lisans Tezi), s. 48.
[17] Salman, "Dinî Yayıncılık... ", s.11.

makalelerden oluşmaktadır.[18] Örneğin Ağustos 2007'de 'Ahlâk Merkezli Bilgi Eksenli Dindarlık' gündem başlığı etrafında Doç. Dr. Mustafa Öztürk, Prof. Dr. Fahri Kayadibi, Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Doç. Dr. Halil Altuntaş ve Doç. Dr. Ejder Okumuş'un ilgili makalelerinin yayımlandığı anlaşılmaktadır.

Din-Düşünce-Yorum: Dinle ilgili konuların ele alındığı bir köşedir. Ocak 2014'ten Ekim 2014'e kadar olan dönem hariç dergide sürekli yer almıştır. Aşağıdaki makaleler bu köşede yayımlanan makalelere örnek olarak verilmiştir:

- Peygamberimiz ve Ehl-i Kitap (Diyanet Aylık Dergi, Ağustos 2007, Sayı 200.)
- Fitne ve Fesadın Başka Bir Versiyonu: İftira ve Suçlama (Diyanet Aylık Dergi, Kasım 2016, Sayı 311.)

Din ve Sosyal Hayat: Din ve sosyal hayat arasındaki ilişkiyi ele alan köşedir. Ocak 2014'ten Ekim 2014'e kadar olan dönem hariç dergide sürekli yer almıştır. Ancak bu köşe Ocak 2016'dan itibaren 'Din ve Hayat' adıyla devam etmiştir. Her ne kadar aralarında küçük bir ayırım olsa da iki köşeyi aynı başlık altında zikretmeyi uygun bulduk. Değişik sayılara ait aşağıdaki makale başlıkları bu köşelerde yayımlanmıştır:

- Gençlerin Alkol ve Uyuşturucu Kullanımının Psiko-Sosyal Nedenleri
- Bir Şehir İnşa Edilirken...
- Hoşgörü İle Umursamazlık Arasındaki Kalın Çizgiler

Bir Konu Bir Ayet: İslam'ın temel referanslarından olan ayetlerle okurları buluşturan metinlerin yer aldığı ve konuların ayetlere göre işlendiği bir köşedir. 'Bir Konu Bir Ayet' olan köşenin adı süreç içinde şu şekilde değişmiştir: 'Bir Ayet Bir Yorum', 'Vahyin Işığında'. Örnek Makale olarak şunları gösterebiliriz:

- Allah'a, Peygambere ve İnsanlara İhanet Edenler
- İslam Ümmeti Neden Bu Duruma Düştü

Bir Hadis Bir Yorum: Daha sonra adı 'Hadislerin Işığında' olan bu köşede İslam'ın temel referanslarından olan hadisler anlatılmakta ve belirlenen konular hadisler ışığında okuyucuya aktarılmaktadır. Diyanet Aylık dergide sürekli yer almıştır. Örnek Makale:

- Arkadaşın İyisi (Mayıs 2010, Sayı 233)
- Yolumuzu Aydınlatan Işık: Sabır (Kasım 2016, Sayı 311)

[18] Aygün-Yaykan, "Bir Derginin...", s. 35.

Kültür-Sanat-Edebiyat: Diyanet Aylık derginin sadece dini içeriğe sahip kurumsal bir dergi olmayıp aynı zamanda sanat ve edebiyat dergisi olduğunu yansıtan bir köşedir. Bu köşe önceleri Kültür-Sanat adını taşırken sonraları Kültür-Sanat-Edebiyat olmuştur. Bazen de 'Edebiyat', ayrı bir köşe olmuştur. Bu sayfalarda denemeden öyküye, hatıradan biyografiye kadar pek çok edebî türün örneğini görmekteyiz:

- Geleneksel İslam Sanatları (Ocak 2012, Sayı 253)
- Kalbi Allah'a Dönük Bir Şehir: Mardin (Kasım 2016, Sayı 311)

Yukardaki köşeler Diyanet Aylık dergide sürekli yer almıştır. Bunların dışında aşağıda isimlerini verdiğimiz köşeler de vardır. Ancak bunlar kısa dönemlidir. İşleyeceği konunun uzunluğuna göre süreleri değişmektedir. Aslında dergiyi farklı alanlara açan, dergiye bir zenginlik katan ve albenisini yükselten bu köşelerdir. Bu köşeler dergiyi daha okunur kılmakta, dergiye dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Yaşanmış hikâyeler, tarihten sayfalar, etkileyici biyografiler ve edebiyatla dinin harmanlandığı yazılar bu bölümlerde yer almaktadır. Aşağıda yer alan köşeleri bunlara örnek olarak gösterebiliriz:

Müslüman Bilginler:

- Aksiyoner Bir Âlim: Hasan Basri Çantay
- Vizyon Sahibi Bir Âlim: Ahmet Hamdi Akseki
- Sürgünde Bir Ömür: Said Nursi

Eskimeyen Yazılar:

- Ezan ve Kur'an | Yahya Kemal Beyatlı
- Kıymetli Gençlik | Nurettin Topçu
- Ruh Tembelliği | Sezai Karakoç

En Güzel İsimler:

- Rahmetin Hususi Tecellisi: Rahîm
- Ezeli ve Ebedî Malik: Melik

Kur'an Kavramları:

- Sıdk-Sadık
- Fısk-Fasık
- Şehr-i Ramazan ve Savm-Sıyam

Gezgin:

- Kısas-ı Enbiyanın Yıldızı: Bursa
- Çöl, Vaha ve Nil: Mısır
- Mütebessim İnsanların Ülkesi: Endonezya

İz Bırakanlar:

- Bir Neslin Arkasındaki Adam Celal Hoca (Mahmut Celalettin Ökten)
- Kur'an Şairi: Demir Hafız

Tarihten Sayfalar:

- Fethinden Önce İstanbul'u Fetih Teşebbüsleri
- Yesrib'i Medine'ye Dönüştüren Kutlu Göç
- İslam'da Mabedin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Şehir ve Kültür:

- İstanbul'da Şehr-i Ramazan Edebi
- Osmanlının Toprağa Mührü: Türbeler-Mezarlıklar

Kitaplık: Diyanet, TDV ve İSAM tarafından yayınlanan kitapların tanıtıldığı bir köşedir.

- Mimari Hadisleri (Türk İslam Mimarisini Taçlandıran Peygamber Sözleri)
- İslam'ın Yolu Sünnet
- Latin Amerika İle Ortak Tarihimize Işık Tutan Bir Eser: Brezilya Seyahatnamesi

Metafor: Anlatılmak istenen dini mesajı, insanların duyularına da hitap edecek şekilde benzetme kullanılarak okuyucuya aktaran ve dini, edebiyatla harmanlayan bir köşedir.

- "**Ev**" İnsanın Kendi Kalbidir
- **Yollar** Vardır Kavuşturan
- **Toprak**

Örnek Projeler: Ocak 2014'ten itibaren dergide yer alan bir köşedir. Topluma din hizmeti sunmada Diyanet'in değişen anlayışını göstermesi bakımından önemli bir köşedir. Örnek projelerden birkaçı şöyledir:

- İlle de Roman Olsun Projesi

- Hastalarımıza Moral Destek Projesi
- Altın Kitaplar Günlerde Buluşuyor Projesi
- Diyanet Hizmet Merkezi Projesi; Hocalar yediden yetmişe herkese / her kesime hizmet veriyor

Aile: Aileyle ilgili her türlü konunun ele alındığı bir köşedir. Diyanet Aile dergisi yayın hayatına başlayana kadar Aylık dergide her zaman yer bulmuştur. İslam'ın aileye bakışını, Hz. Peygamberin örnek aile hayatını, modernlikle beraber ailenin yaşadığı sorunları ve kadının kamusal alandaki varlığının artmasıyla beraber ailenin karşılaştığı problemleri konu edinen bir köşe olduğu görülmüştür. Örnek makale:

- Evlilikte Eş Seçiminin Önemi ve Medya (Mart 2009, Sayı 219)
- Aile Yaşamında Farklılıklarda Uzlaşmak ve Ortak Noktalarda Buluşmak (Aralık 2013, Sayı 276)

Hayata Dair: Aileyle ilgili konuların ve ailedeki tüm bireylere dair sorunların ele alındığı bir köşedir. Diyanet Aile dergisi yayın hayatına başladıktan sonra Aylık dergideki 'Aile' köşesi devam etmemiş bunun yerine 'Hayata Dair' köşesi bu boşluğu doldurmak üzere Aylık dergide yer almıştır diyebiliriz. Örnek makaleler:

- Ergenlikte Kimlik Bunalımı
- Ailede Kanaat ve Şükür Bilinci
- Yaşlılık Psikolojisi ve Sorunları
- Çalışan Annenin Çetin Sınavı

Aşağıdaki köşelerden 'Hikmet Penceresi' hariç hepsi Ocak 2014'ten itibaren Diyanet Aylık dergide yer almaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Diyanet Aylık dergide bir değişim gözlenmektedir. Tasavvuf konularının ve dilinin dergide daha çok yer aldığını ve dergiye rengini verdiğini görmekteyiz. 2012'de 'Hikmet Penceresi'yle başlayan ve daha sonra 'Tefekkür' köşesiyle devam eden bu yeni din dilinin izleri Ocak 2014'ten itibaren daha açık bir şekilde görülmeye başlanmış ve 'Lisan-ı Kalp', 'Âyine' köşeleriyle de devam etmiştir. Aşağıda yer alan her üç köşeye ait makale başlıkları bunu göstermektedir:

Hikmet Penceresi

- İstiğfar: Yöneliş ve Yenilenme
- Kafa Dengini Değil Kalp Dengini Bul
- İnanan İnsanın Alametlerinden Ahde Vefa

Tefekkür

- Samimiyeti İhlal Eden Haller
- Dindarın Samimiyet Sınavı
- Nimetin Şükrü: İnfak

Lisan-ı Kalp

- Ebu Talib-İ Mekki ve Kûtü'l-Kulûb'u
- Gazali'nin Dilinden Allah Sevgisi
- Murakabe Eğitimi

Âyine

- Allah'a Yakın Olmak
- Ameline Değil Allah'a Güvenmek
- Hüzün Yurdu

Yeşil Alan: Yine Ocak 2014'ten itibaren dergide yer alan ve derginin hem içerik yönüyle hem de dil yönüyle değişimini gösteren bir köşedir. Bu köşede çevre duyarlılığı din yönüyle ele alınmakta ve okuyucuda bir çevre bilinci oluşturulmak istenmektedir. Dergide böyle bir köşenin var olması Diyanet'in çevreye karşı duyarlık oluşturma isteğini göstermektedir. Makale başlıklarından birkaçı şunlardır:

- İnsan: Yeryüzünün Yağmacısı!
- Naylon Tehdit
- İslam'da Ekolojik Denge
- Çevre Kirlenmesinin Görünmeyen Boyutları

Dergide bunlardan başka köşeler de bulunmaktadır. Bunları toplu halde göstermek için Ağustos 2007, Ocak 2012, Nisan 2014 ve Mayıs 2017 aylarına ait dergileri köşe adlarıyla birlikte tabloda gösterdik. Bu tablo Diyanet dergileriyle ilgili son on yıla ait değişimin yönünü tespit etmeye imkân verecektir. Tablo sonunda da Diyanet Aylık

dergide nasıl bir değişim meydana geldiğini son on yılı tasnif ederek ve değişimin yönünü göstererek açıklayacağız.

Tablo 1. Ağustos 2007, Ocak 2012, Nisan 2014, Mayıs 2017 Diyanet Aylık Derginin İçindekiler Kısmı

Ağustos 2007, Sayı 200	**Ocak 2012, Sayı 253**	**Nisan 2014, Sayı 280**	**Mayıs 2017, Sayı 317**
Gündem	Gündem	Gündem	Gündem
Din-Düşünce-Yorum	Din-Düşünce-Yorum	Tefekkür	Din Düşünce Yorum
Din ve Sosyal Hayat	Aile	Müslüman Bilginler	Vahyin Aydınlığında
Aile	Söyleşi	Lisan- I Kalp	Hadislerin Işığında
Bir Konu Bir Ayet	Bir Ayet Bir Yorum	Vahyin Aydınlığında	Ayine
Bir Hadis Bir Yorum	Bir Hadis Bir Yorum	Hadislerin Işığında	En Güzel İsimler
Tarih	Kültür Sanat Edebiyat	Hikmet Penceresi	Dünya Müslümanları
Kültür Sanat	Örnek Hayatlar	Metafor	Hademe-İ Hayrat
Ülke	Din Görevlisinin Hatıra Defterinden	Din Görevlisinin Hatıra Defterinden	İz Bırakanlar
Portre	Hikmet Penceresi	Gezgin	Bunu Konuşalım
Medya Kritik	Uzman Gözüyle	Kültür-Sanat-Edebiyat	Hatıra Defteri
	Fıkıh Köşesi	Hayata Dair	Kültür Sanat Edebiyat
	İslamla Yeniden Doğanlar	İz Bırakanlar	Geçmiş Zamanın İzinde
	Dağarcık	Tarihten Sayfalar	Din ve Hayat
	Kürsüden	Yeşil Alan	Gezi-Yorum
	Kitap Tanıtımı	Kur'an Kavramları	Kitaplık
		Örnek Projeler	
		Diyanet'e Soralım	
		Kitaplık	

2.2. Diyanet Aylık Dergideki Değişim

Diyanet Aylık dergiyi, son on yılda içerik yönünden; Ocak 2012'ye kadar olan dönem, Ocak 2014'e kadar olan dönem ve ondan sonraki dönem olarak üçe ayırabiliriz. Bu dönemler hem köşeleriyle hem de içerikleriyle birbirinden ayrılır. 2012 Ocak'tan itibaren Diyanet Aylık derginin yenilendiğini görmekteyiz. Bu değişim, derginin içeriğinden diline birçok alanda kendini göstermektedir. 'Örnek Hayatlar', 'Hikmet Penceresi', 'İslam'la Yeniden Doğanlar' gibi yeni köşeler eklenmiş ve dergi zengin bir hale getirilmiştir. Dergi, 'Örnek Hayatlar' ve 'İslam'la Yeniden Doğanlar' köşeleri ile hayata daha dokunur kılınmıştır. Bir taraftan okuyucuyu daha çok etkileyecek bir formata bürünürken bir taraftan da din dilinin değişmeye başladığını söyleyebiliriz. Önceki yazıların birçoğu yalın, bilgiye dayalı bir anlatıma sahipken bu dönemle birlikte sürükleyici, okuyucuyu etkilemeye dönük ilmî-edebî[19] ve duygulandırıcı[20] üslubun öne

[19] Bilimsel konuların edebî bir anlatım çeşnisiyle yazıya dökülmesini ifade eden bir üsluptur. (Üslûp, Diyanet İslâm Ansiklopedisi) **https://islamansiklopedisi.org.tr/uslup#1** (15.08.2018).

çıktığı görülmüştür. 2012 Ocak'tan itibaren tasavvufun da dergide yer bulduğunu görmekteyiz. 'Hikmet Penceresi' adıyla yeni bir köşe oluşturulmuş ve ilk yazarı da aynı zamanda bir tasavvufçu olan Hasan Kâmil Yılmaz olmuştur. Dergi Ocak 2014'ten itibaren hem içerik hem de dil yönünden bir önceki dönemin devamı ve daha da zenginleştirilmiş bir hali olarak okuyucuyla buluşmuştur. 'Hikmet Penceresi' köşesinin devamı 'Lisan-ı Kalp', 'Ayina' vb. köşelerle süreklilik kazanmıştır. 'Yeşil Alan' köşesiyle çevre duyarlığı için ayrı bir alan açılmış ve dinin kuşatıcılığı veya din anlayışı hayatın bütün alanlarını kapsar hale gelmiştir. Dergiler önceki dönemin inanç, ibadet, ahlak ve bunların toplumla ilişkisini ele alan çerçevenin dışına çıkarak çok daha zengin bir içerikle okuyucusunun karşısına çıkmıştır. Tasavvuf ve edebiyatın öne çıktığı bu dönem ayrıca okuyucuya yaşanmış hikâyeler üzerinden de mesaj vermektedir. 'İz Bırakanlar', 'Müslüman Bilginler' köşeleri bunun göstergesidir. Dergi, okurlarını 'Eskimeyen Yazılar', 'Tarihten Sayfalar' ve 'Müslüman Bilginler' köşeleriyle geçmişe bağlarken 'Vahyin Aydınlığında', 'Hadislerin Işığında' ve 'Örnek Projeler' ile de onlara yeni ufuklar çizmekte, geleceklerini şekillendirmektedir.

Diyanet Aylık dergide Ocak 2012'den sonra tasavvufun izlerini gösteren köşeler ve bir yıllık makale başlıkları:

Hikmet Penceresi

- Hikmetinden Sual Etmek
- İstiğfar: Yöneliş ve Yenilenme
- Kafa Dengini Değil Kalp Dengini Bul
- Duayı Anlamak
- İnanan İnsanın Alametlerinden Ahde Vefa
- Kibirlenme Ey Nefsim Senden Büyük Allah Var
- Simya İlmini Ararken Kanaati Yitirmek
- Olaylara Basiretle Bakmak
- Birazdan Son Namazını Kılacaksın
- İçten Dışa Temizlik: Abdest

Lisan-ı Kalp (Ocak 2014)

---

[20] (Yüksek Üslup) Yüksek heyecanları ve düşünceleri ifade etmek için başvurulan bir üslûp türüdür. Amacı, duygulandırmak, etkilemektir. Adem **Çalışkan**, "Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Denemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 34, Ekim 2014, s.47.

- Hikmet Parıltıları
- Fütüvvet
- İşidin Ey Yarenler
- Ebu Talib-İ Mekki ve Kûtü'l-Kulûb'u
- Başkalarını Eğitirken Kendilerini Unutanlar
- Gazali'nin Dilinden Allah Sevgisi
- Murakabe Eğitimi
- Çalabın Dünyasında Yüz Bin Türlü Sevgi Var
- Sultana Sultan Olmak
- Mevlana'dan Bir Deyiş "Sözün Özü Şudur: Topluma Dost Ol"

Âyine

- Hırs ve Tamahın Kölesi Olmak
- Allah'a Yakın Olmak
- Ameline Değil Allah'a Güvenmek
- Hüzün Yurdu
- Dua
- Şükür, Nimeti Bağlar
- Büyük Mükâfat
- Yalnız Allah'tan İste

Diyanet Aylık dergide Ocak 2014'den sonra görülen değişimin bir diğer adı: Çevre

Yeşil Alan

- İnsan: Yeryüzünün Yağmacısı!
- Naylon Tehdit
- İslam'da Ekolojik Denge
- Çevre Kirlenmesinin Görünmeyen Boyutları
- Su, Çevre ve Kültür
- Kentsel Dönüşüm ve Cami Alanları
- Helal Ve Sağlıklı Gıda Bilinci

Örnek Projeler: Din görevlilerinin ufkunu açan ve din hizmetini topluma ulaştırmanın farklı yollarını onlara gösteren projeleri içermektedir.

Örnek Projeler

- Pergel Projesi
- Gönülden Gönüle Projesi
- Her Çocuk Bir Fidandır Projesi
- Anlatırsan Anlarım Projesi
- Kur'an'ı Okuyan Eller Projesi
- Haydi, Yaz Kur'an Kursuna!
- Sağlıklı Aileler İçin Sağlıklı Eğitim Projesi
- Yetim Kardeş Projesi
- İllede Roman Olsun Projesi
- Hastalarımıza Moral Destek Projesi
- Altın Kitaplar Günlerde Buluşuyor Projesi
- Diyanet Hizmet Merkezi Projesi Hocalar Yediden Yetmişe Herkese / Her Kesime Hizmet Veriyor
- Diyanet Hizmet Merkezi Projesi Cami Merkezli Gençlik Kulüpleri / Camiler Gençleşiyor

2.3. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinin Gündem Başlıkları ve Değerlendirilmesi

Diyanet Aylık derginin (2007-2017) gündem başlıklarını **Ek Tablo 1.** 117'de gösterdik.

Bu tablodaki Diyanet Aylık derginin gündem başlıklarına bakıldığında islamofobi, inanç problemleri, deizm, ateizm ve küresel terör gibi çağın çeşitli sorunlarının gündem olarak öne çıktığı görülmektedir. Örnek olarak;

- Çevrim İçi Tehlike İnternet Bağımlılığı
- Çağın Hastalığı Stres ve Depresyon
- Yürekleri İşgal Eden İnanç Problemleri
- Gösteriş ve Reklam Kültürü
- Küresel Tehdit Terör
- Korku Endüstrisi İslamofobi
- Deizm, Ateizm, Nihilizm Kıskacında İnsanlık

Diyanet Aylık derginin son on yılındaki gündem başlıklarını incelediğimizde doğrudan din sosyolojisinin alanı olan konuların her yıl dergide yer bulduğunu görmekteyiz. Bu

durum bize Diyanet Aylık derginin din ve toplum konularına önem verdiğini bir yandan da din sosyolojisinden yararlandığını göstermektedir. Bu, şunun için önemlidir: Toplumla ilgili yeterli bilgi, veri, araştırma olmadan din hizmetini topluma ulaştırmak, başarılı olmak zordur. Toplum-Din ilişkisi Din Sosyolojisinin ilgi alanı olduğu için Diyanet Aylık derginin buna ne kadar yer verdiğini görmek istedik. Diyanet Aylık dergide din sosyolojinin doğrudan konusu olan gündem başlıklarından bazıları şunlardır:

- 2007 Mart Modernliğin Alaca Karanlığında Dinî Hayat
- 2008 Ekim Din Hizmetinde Sosyal Açılım
- 2009 Mayıs Din Görüntülü Yeni Akımlar
- 2010 Mayıs Gençlik ve Kimlik
- 2012 Ekim Kültürel Yanılsama İslamofobi
- 2013 Şubat Popüler Kültür ve Gençlik
- 2014 Ağustos Göç, Kentleşme ve Dindarlık
- 2015 Mayıs İslam Dünyasında Yeni Dinî Anlayışlar
- 2016 Eylül Din İstismarı

Diyanet Aylık dergide ahlak ve tasavvufa dair çeşitli konuların da gündeme taşındığı anlaşılmaktadır. Diyanet dergilerinde ahlak ve tasavvufun öne çıkması, dindar insanı hem daha içkin bir dindarlık anlayışına hem de insani ilişkiler bağlamında onu daha iyiye sevk edecek bir din anlayışının yansıması olarak değerlendirilebilir. Ahlak ve tasavvufa dair gündem konularından bazıları şunlardır:

- Ahlâk Merkezli Bilgi Eksenli Dindarlık
- İslam Ahlakının İki Temel Umdesi: Vefakârlık ve Ahde Vefa
- Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı
- Kulluk Bilinci Takva
- Çoklukta Birlik Birlikte Çokluk
- İrfan Geleneği
- Huzur İçin Kalbiselim
- Nefis Terbiyesi

Diyanet Aylık derginin son on yılındaki gündem konularını aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırmaya da tabi tutarak gündemin hangi konular etrafında yoğunlaştığını tespit

etmek istedik. Diyanet Aylık dergide dine dair çeşitli konuların gündem yapıldığı görülmektedir. Bunların salt dini konular olmayıp din-medya, din-kimlik, yeni dini akımlar, din istismarı gibi konular olduğu tespit edilmiştir. Bu önemli konular Diyanet Aylık dergiye bir fikir ve düşünce dergisi izlenimi vermektedir. Örnek olarak;

- Din Hizmetinde Sosyal Açılım
- Din Görüntülü Yeni Akımlar
- İnsani Değerlerin Kaynağı Olarak Din ve Değerler Eğitimi
- Medya ve Din
- Din, Kimlik ve Yabancılaşma
- Din İstismarı

Bu tezin de konularından olan modernleşmenin az da gündem yapıldığı görülmektedir. Ancak modernizmin toplumsal değişim ve dini anlayışlara etkisi göz önüne alınırsa bu konunun Diyanet Aylık dergide az gündem yapılması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Modernizmin gündem yapıldığı konular şunlardır:

- Modernliğin Alaca Karanlığında Dinî Hayat
- Modern Çağın Sarp Yokuşu: Afrika
- Modern Çağın Kimsesizleri

Ayrıca dindarlık ve camiye dair de çeşitli konuların gündeme taşındığını görmekteyiz. Türkiye'de halen daha bir problem olarak varlığını sürdüren cami-kadın meselesinin ve özellikle cami mimarisinin gündem yapılması Diyanet'in, bu sorunları önemsediği şeklinde yorumlanabilir. Dindarlık ve camiye dair bazı gündem başlıkları şunlardır:

- Cami Mimarisinde Yeni Arayışlar
- Cami, Kadın ve Aile
- Cami ve Kitap
- Cami, Şehir ve Medeniyet
- Ahlâk Merkezli Bilgi Eksenli Dindarlık
- Dinin Hayatla İlişkisi Dindarlık
- Göç, Kentleşme ve Dindarlık

Diyanet Avrupa derginin (2002-2011) gündem başlıklarını **Ek Tablo 2.** 119'da gösterdik.

Diyanet Aylık dergide hayatın değişik alanlarını konu edinen çok çeşitli ve zengin gündem başlıklarını Diyanet Avrupa dergide göremiyoruz. Özellikle aile, kadın ve gençliğe dair gündem konularının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

Diyanet Avrupa derginin Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşlarının karşılaştığı bazı sorunları, yaşamlarına etki eden bazı olayları, Müslümanların Avrupa'da farklı bir kültür ortamında öteki ile birlikte uyum içinde nasıl yaşayacağına dair İslam'ın görüşünü yansıtan bazı konuları gündem yaptığı görülmektedir. Örnek olarak;

- Almanya'daki Türk Hanımlarının Problemleri
- Yabancılarla Evlilik
- Avrupa'daki Camilerimizin Entegrasyona Katkıları
- Avrupa Birliği İslam ve Müslümanlık
- Ötekinin Varlığını Anlamak Uzlaşma

Modern çağın değerlendirilmesi ve Müslümanlara yansıması, yabancılaşma, çağdaşlık gibi Diyanet Avrupa dergide dikkatimizi çeken şu gündem konuları da vardır:

- İslami Hayatta Tatil Sorunu
- Milli Kültür ve Çağdaşlık
- Değerlendirme Kaybı Yabancılaşmak
- Modern Çağda Müslümanlar
- Var Olmak İçin Aile Olmak

Bunların dışında kalan gündem başlıkları daha çok ibadetlerin bireysel ve toplumsal hayata katkısını ele almaktadır.

Bu çalışma, Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinin son on yılını kapsamaktadır. 2011 yılının sonunda Diyanet Avrupa derginin yayın hayatına son verildiği için bu derginin 2002-2011 yıllarını esas aldık. Bunun için her iki derginin ortak yıllarını (2007-2011) içine alan gündem başlıklarının karşılaştırmasını yaptık. Bu karşılaştırma neticesinde şu hususlara ulaşılmıştır:

1- Diyanet Avrupa derginin gündem başlıklarında 2008'den itibaren Orta Asya, Balkanlar ve Avrupa ülkelerinin dini hayatı yer almaktadır. Ayrıca gündem başlığı olan ülkedeki İslam ve Müslümanların durumu da dergide ele alınmaktadır.

2- Diyanet Avrupa dergide, Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanların durumu ve İslam'ı konu edinen makaleler bulunmaktadır. Bu da okur kitlesi dikkate alınarak dergilerin gündem konusunun belirlendiğini göstermektedir.

- Fransa'da İslâm ve Müslümanlar
- Avusturya'da İslâm ve Müslümanlar
- Almanya'da İslâm ve Müslümanlar
- Hollanda'da İslam ve Müslümanlar
- İngiltere'de İslâm ve Müslümanlar

3- Diyanet Aylık derginin gündem konularının çok farklı alanları kapsadığı ve daha zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Örnek olarak;

- Yenilenme: Tecdit mi, Teceddüt mü?
- Din Hizmetinde Sosyal Açılım
- Modernliğin Alaca Karanlığında Dinî Hayat
- Gençlik ve Kimlik
- Hizmet Ahlâkı

4- Diyanet Aylık dergideki dine dair makaleler, derginin aynı zamanda bir fikir ve düşünce dergisi olduğu izlenimini vermektedir. Örnek olarak;

- Ahlâk Merkezli Bilgi Eksenli Dindarlık
- Din Üzerine Konuşma ve Medya
- Din Hizmetinde Sosyal Açılım
- Din Görüntülü Yeni Akımlar
- Yenilenme: Tecdit mi, Teceddüt mü?

5- Diyanet Aylık dergide 2009'dan sonra kavramların (minare, tefekkür, hafızlık...) yeniden adlandırıldığı ve yeni bir din dili izlenimi verilmek istendiği görülmektedir:

- Göğe Uzanan Şehadet Parmağı Minare
- Çağdaş Dünyanın Yetimleri: Müslüman Azınlıklar
- Küresel Bir Eğitim Seferberliği Hac
- Kur'an'ı Kalplere Yazmak Hafızlık
- Aklın İbadeti: Tefekkür

Sonuç olarak Diyanet Aylık derginin daha zengin bir içeriğe sahip olduğu ve farklı birçok konuyu gündeme taşıdığı, değişen din anlayışlarını konu edindiği (Yenilenme: Tecdit mi, Teceddüt mü?, Din Görüntülü Yeni Akımlar, Din Hizmetinde Sosyal Açılım gibi...) anlaşılmaktadır. Ayrıca Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinin gündem başlıkları dergilerde yaşanan değişimi açık bir şekilde göstermektedir. İnsana, hayata dair sorunların daha geniş bir bakış açısıyla ve kuşatıcı bir dille ele alınması bu değişimle birlikte olmuştur. Modernleşme, küreselleşme gibi olguların da bu değişimle birlikte Diyanet dergilerinde yer bulduğu gözlenmektedir.

3. Makale Yazarları ve İlahiyatın Diyanet'e Etkisi

Diyanet'in, din toplum ilişkilerini daha sağlıklı bir şekilde ele almak ve hizmet politikalarını buna göre oluşturmak istediği görülmektedir. Diyanet dergilerindeki makalelerin çoğunu ilahiyat hocalarının yazması bizi bu değerlendirmeyi yapmaya sevk etmektedir. Dergideki makalelerin çoğunun ilahiyat hocalarına ait olması, ilahiyatlarda üretilen bilgiden Diyanet'in yararlanmak istediğini göstermektedir. Böylece, başkanlığın personeli, ilahiyatlarda üretilen bilginin bir kısmını görmekte ve ilahiyatçı bakış açısından haberdar olmaktadır. Aşağıda son on yılda yayınlanmış birkaç derginin içindekiler kısmını, makale yazarlarıyla birlikte ortaya koyup Diyanet Aylık derginin, öğretim üyelerinin ağırlıkta olduğu yazarlar tarafından kaleme alındığını göstermek istedik. Diyanet dergilerinin, Türkiye'nin özellikle de akademik alanın ilmî ve fikrî tecrübesini kurumun tecrübe dağarcığına katma gibi önemli bir işlevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır.[21] Bu durumun gözlemi için Diyanet Aylık derginin 3'er yıllık periyotlarla gündem makalelerine baktık ve bunu **Ek Tablo 3**. 121'de gösterdik.

Derginin kapak konusu olan gündem başlığı beş veya altı makaleyle ele alınmaktadır. Bu gündem başlıklarına baktığımız zaman toplumun gündeminde olan ve bir şekilde dinle bağlantısı bulunan konuların, alanın uzmanı olan yazarlar tarafından ele alındığını görmekteyiz. Bu gündem başlıklarının çoğunun ilahiyat hocaları tarafından kaleme alınması, ilahiyatın Diyanet üzerindeki etkisine işaret etmektedir. Nitekim ilahiyatçı bakış açısında bu konu şöyle dile getirilmektedir: "Diyanet, daha özerk, İlâhiyat Fakülteleri ile koordineli bir biçimde, dinî tefekkürün rafine edilerek halka ulaştırıldığı bir kurum olmalıdır."[22]

---

[21] Salman, "Dinî Yayıncılık... ", s. 11.
[22] www.hasanonat.net 'Türkiye'de Din Anlayışı', (21.06.2017).

İlahiyatta üretilen bilginin Diyanet dergilerinde yer bulması, Diyanet'in değişime açık ve dinamik bir kurum olmasına katkı sağlamaktadır. Dergilerde yer alan görüş ve önerilerin, dine dair yorumların kurum personeline olumlu bir bakış açısı kazandırdığı düşünülmektedir. Aşağıdaki ifadeler dergideki makalelerin, Diyanet'in onayından geçerek yayımlandığını göstermektedir:

> "Koordinatörlerim kendilerine ulaşan yazıları -önce kayıt altına alarak- komisyona sevk ediyor. Burası önemli. Çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı hassasiyetleri olan bir kurum. Dergisi de -tabii ki- bu hassasiyetleri ön planda tutmalı. Dolayısıyla komisyon ince eleyip, sık dokuyor. Yazı ile ilgili görüşler belirtiliyor ve yazının dergiye uygunluğu tespit ediliyor. Kimi yazı doğrudan geçerken komisyondan, kimisi kısmi olarak düzenleniyor ve öyle geçiyor. Unutmadan belirtmem gerek. Yazıda bir nokta dahi değişse yazarın haberi oluyor."[23]

[23] Aygün-Yaykan, "Bir Derginin...", s. 36.

2. BÖLÜM
DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİLERİNDE DEĞİŞEN DİN ANLAYIŞI

1. Din

Din, insanlığın her döneminde toplumların sosyal gerçeklerinden biri olmuştur. Bundan dolayı toplumların şekillenmesinde din ve inanç olgusunun önemli bir rolü vardır.[24]

Bazı sosyologlarının sekülerleşme teorisi yani dinî faaliyetlerin azalıp dinin özel alana çekileceğine dair görüşleri, modern dünyada da dinin yaşamaya devam etmesi nedeniyle önemini kaybetmiş, ciddi bir itibar kaybına uğramıştır.[25] Dolayısıyla dini yok saymak gerçeklerle örtüşmeyen bir durumdur.[26] Dinin hayattan çekileceğine dair öngörülerin[27] boşa çıkması bunu doğrulamaktadır. "Bütün bu tahmin ve beklentilere rağmen, yaşadığımız çağ, din, insan ve toplum hayatından uzaklaşmak bir yana bütün zenginlik ve çeşitliliğiyle varlığını sürdürmeye devam ediyor."[28] Dolayısıyla insanın olduğu her yerde dinin de bir şekilde var olduğu söylenebilir. Bu, insanın yapısıyla da alakalıdır. İnsanın ilahi bir varlığa inanması psikolojik olarak onu rahatlatmakta, kişisel denge yönetimini kolaylaştırmakta ve bazı olaylar karşısında insana dayanma gücü vermektedir.[29]

---

[24] Peter L. Berger, Hansfried Kellner ve Brigitte Berger, *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, İstanbul 1985, s. 92.

[25] Kirman M. Ali, (2018), **http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/K%C4%B0RMAN-M.-Ali-K** (15.07.2018).

[26] Mevlana İdris **Zengin**, "Çocuk-Dinî Mekân Buluşması: Çocuk Vaazları", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 250, Ekim 2011, s. 12-13.

[27] Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Zeynep Aruoba), Hil Yayınları, İstanbul 1985, s. 93.

[28] Celaleddin Çelik , "Modern Dünyada Dindarlık", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 265, Ocak 2013, s.

[29] Celil Abuzer, *Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı*, İpek Yayınları, İstanbul 2010, s. 16-17.

Dinin tanımına ilişkin bilim adamlarının ittifak ettiği bir tarif yoktur. Din konusunda değişik bilim alanlarında birbirinden farklı yaklaşımlar ve anlamlar bulunmaktadır.[30] Dinin sosyolojik birkaç tanımı şu şekildedir:

Din, "İnsan sorunlarına varoluşsal bir cevaptır. Bütün insan gruplarının kaçınılmaz olarak yüz yüze geldiği temel birtakım sorulara verilmiş kendi içinde tutarlı temel birtakım cevaplardır".[31] (Daniel Bell).

"Din kutsalın tecrübesidir."[32] (Rudof Otto).

"Din, ayrılmış, yasak edilmiş kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin öyle dayanışmalı bir sistemidir ki; bu inanç ve eylemleri kabul edenleri ümmet (eglise) denen tinsel (manevi) bir kamu halinde birleştirir."[33] (Durkheim).

Din, var oluşun anlamına dair tutarlı bir görüş ortaya koyan inanç sistemidir.[34]

Diyanet Aylık ve Avrupa dergide de farklı din tarifleri görmekteyiz. Aşağıdaki örnekler bunlardan bazılarıdır:

- "Din, hem dünyada hem de ahirette mutluluk ve esenlik yollarını gösteren ilahi kaynaktır."[35]
- "Din, insan olmanın ve toplum hâlinde yaşamanın temel unsurlarından biridir. Din, insanlık tarihi kadar eski sosyal bir olgudur."[36]
- "Din, insanın Allah'la, hemcinsleriyle ve varlıkla ilişkilerini düzenleyen ilahî kaynaklı öğretiler/değerler manzumesidir."[37]

Diyanet Aylık Dergide Hz. Peygamberin hadislerinden hareketle, "din kolaylıktır", "din nasihattir" "din güzel ahlâktır" şeklinde de bir tarif yapılmaktadır.[38]

Din hakkında, Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

---

[30] Yavuzer, s. 20.
[31] Aktaran, Şentürk, Recep, "Amerika'da Din Sosyolojisi: Son Otuz Yıla Bakış, 1960-1990", *İslam Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, 1998, s.109.
[32] Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 37.
[33] N. Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s.104.
[34] Mike Featherstone, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996, s.195.
[35] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile... ", s. 45.
[36] Kaya, "Toplumumuzu Kuşatan...", s. 13.
[37] Mehmet **Görmez**, "Din ve Dindarlık", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 265, Ocak 2013, s. 1.
[38] Salman, " Prof. Dr. Mehmet Görmez ile Din ve Dindarlık Algısı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 217, Ocak 2009, s. 31-32.

- İnsanların geneline hitap etmeyen, sadece kendi kapalı gruplarına dönük oluşturulan dini anlayışların Diyanet Aylık dergide eleştirildiğini görmekteyiz:[39] "Din dilinin mutlaka sadeleştirilmesi gerekir. Abartılı, kendi içine dönük kapalı din dilini, bugünkü kuşakların anlayabileceği sade, fark ettirici, aydınlatıcı bir dile dönüştürmek gerekiyor."[40]

- Din, insana başka bir kaynaktan tatminkâr olarak temin edemeyeceği iki sorunun cevabını vermektedir. Bunlar, varlığın ve varoluşun anlamı ile insanın yaratılış gayesi, nerden geldiği ve nereye gideceği meselesidir. Bu sorularına cevap veren birey hem kendisiyle hem de toplumla barışık olur:[41] "Din, güven üzerine kurulur ve insana güven verir, hem de bireyin hiçbir yerde bulamayacağı bir güven duygusu sunar kişiye. İnsana kaygı ve belirsizlik gibi varoluşsal sorunlara karşı sığınabileceği emniyetli bir sığınak sunar."[42]

- Rüyasında peygamberi görüp ondan talimat aldığını iddia ederek dini anlayış sergileyenler, Kur'an İslam'ı gibi dinin parçalanması sonucunu doğuran anlayışlara sahip olanlar ve hadis külliyatında gördüğü her bir hadisle amel etmeye kalkan, onunla yeni bir dini anlayış ortaya koyanlar da Diyanet dergilerinde yerilmektedir:[43] "Kıyamete kadar Müslümanlar arasında din konusunda değişmez hakem Kur'an-ı Kerim'in ve sahih sünnetin verdiği dinî bilgidir. Ana eksen bu oldukça Müslümanlar arasında çoğulcu düşüncenin yol açtığı kafa karışıklığı asgariye inecektir."[44]

- Çevreye ve günümüzde insanlığın yaşadığı problemlere karşı duyarlı bir din anlayışının olması gerektiği savunulmaktadır: "Dünyanın bu elim şartlarında, açlık, çevre, şiddet gibi devasa problemlerin yaşandığı şu dünyada biz Müslümanlar duyarsız kalamayız. Bu bizim dinî kimliğimize aykırıdır. İnsanlığın problemleri aynı zamanda bizim problemlerimizdir."[45]

- İslam'ı tarihsel bir olgu olarak gösteren, sürekli olarak geçmişe atıfta bulunup günceli görmezden gelen dini anlayışların Diyanet dergilerinde eleştirildiğini ve

---

[39] Enver **Kaan**, "Dinde Aşırılık", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 317, Mayıs 2017, s. 73-75.
[40] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması Üzerine: Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar İle Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 285, Eylül 2014, s. 26.
[41] Salman, " Prof. Dr. Mehmet Görmez ile Din... ", s. 32.
[42] Ali **Ayten**, "Güven-Din İlişkisi Üzerine Psikolojik Bir Analiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 316, Nisan 2017, s. 18.
[43] Karadaş, s. 12-13.
[44] Bardakoğlu, "Dinî Değerlerin Buharlaşması", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 309, Eylül 2016, s. 8.
[45] Aslan, "Dindarlık... ", s. 11.

> Müslümanlara bir çözüm yolu sunulduğunu görmekteyiz: "Günümüzde biz Müslümanlar öncelikli olarak iki temel sorunla/sorumlulukla karşı karşıyayız: Birincisi Kur'an-ı Kerim'in kalıcı davetini, Kur'an mesajını ve Hz. Peygamber'in sünnetini çağımıza taşımak; diğeri de bu dinî bilgiyi hayatımızın içine katmak ve dinin doğru bilgisi ışığında dinî hayatımızla, yani Müslümanlığımızla yüzleşmek."[46]

Aşağıdaki paragrafta İslam âlimlerinin din hakkındaki tarifini görmekteyiz. Bu tarifin Diyanet Aylık dergideki geniş açıklaması da incelememize konu olan dergilerde çokça vurgulanan hususları içermektedir. Bunlar; insanın çevresiyle ilişkilerinde takınması gereken ahlaki ilkeler ve akıl ile iradeye yapılan vurgudur.

> İslam âlimleri dini, "Akıl sahibini kendi özgür iradesi ile hayırlı sonuca götüren ilahî kanundur." diye tarif ederler. Tarifte muhatabının aklını özgürce kullanabilme özelliğine kuvvetli vurgu vardır. Bu yüzdendir ki aklı veya özgür iradesi olmayan kişi dinen sorumlu tutulamaz. İkinci temel özellik, dinin insanı hayırlı sonuca götürmesidir. Buradaki hayırlı sonuç kısa vadeli, zevk ve arzulara cevap veren değil, insanın insanca yaşamasını sağlayan, çevreye ve hemcinslerine zarar vermeyen, geride hiçbir kötülük izi bırakmayan bir hayatı öngörmesinin yanında ölüm sonrasında insana ebedî bir mutluluk taahhüdünde bulunuyor olmasıdır. Bu yüzden Yüce Allah kullarından hem dünya mutluluğu hem de ahiret mutluğunun eşit oranda istenmesini emir buyurmuştur.[47]

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinin son on yılında ahlaka, dinin ahlaki yönüne ve dinin insanlara asıl kazandırması gereken şeyin onları ahlaklı birey haline getirmek olduğuna işaret eden makaleleri sıklıkla görmekteyiz. Bu durum adeta dergilerin ruhuna sinmiş bir haldedir. Ahlâk İslam'ın özü olarak sunulmakta ve din eğitiminin örgün ve yaygın hâliyle bunu sağlayacak şekilde yapılandırılması tavsiye edilmektedir. Dergilerde ahlak, bir ağacın meyvesine benzetilerek şöyle betimlenmektedir: "İslâm'ı biz muhteşem meyveli bir ağaca benzetecek olursak, İslâm'ın inanç ve akidevî boyutu ağacın köklerine, Kur'an ve hadis ağacın gövdesine, fıkıhla oluşan muamelat kısmı ağacın dallarına, İslâm sanatı ağacın yapraklarına, İslâm ahlâkını ise ağacın meyvesine benzetebiliriz."[48]

---

[46] Bardakoğlu, "Dinî Değerlerin...", s. 8.
[47] Cağfer **Karadaş**, "Asıl Din Aşırı Yorum", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 231, Eylül 2017, s. 10.
[48] Adnan **Aslan**, "Dindarlık ve İslâm Ahlâkı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 217, Ocak 2009, s. 10.

Sonuç olarak Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde din hakkında öne çıkan hususlar şunlardır: İnsanlar, akıl ve özgür iradelerini kullanarak Kur'an ve Sünnet'teki ilkeler çerçevesinde dini anlayışlarını şekillendirmeli; din, insanı erdemli birey haline getirmeli, din, sadece ahiret için değil en az onun kadar insanın dünyasına da etki edecek şekilde yaşanmalıdır.

2. Değişim ve Din

İslam dünyasında toplumsal değişme olgusunu ele alan ilk kişi İbn Haldun'dur. Din ile toplumsal değişme arasında sıkı fonksiyonel bir ilişki vardır.[49] Değişim, insan ve toplum hayatında olan her şeyi kapsayan, onlara etki eden bir gerçekliktir. Bundan dolayı değişme, insan topluluklarının esas karakteristiğidir.[50] Dolayısıyla "değişmenin olmadığı bir insan topluluğu düşünmek mümkün değildir."[51] Onat, bu durumu şu şekilde ortaya koymaktadır:

> İnsan,"oluş" halindeki bir varlıktır. İlk hücrelerin teşekkülüyle birlikte başlayan bu sürecin ilk aşaması, insanın son nefesini vermesiyle birlikte tamamlanmış olur. İnsanoğlu, değişmeyi farketmese bile, hem fizyolojik, hem de psikolojik yönden sürekli yenilenir, tazelenir. Her insan, her an yeni bir insandır. Bu durum, insanoğlunun "kendini gerçekleştirmesi"ne imkân sağlamaktadır. İnsanın yaratılış amacı, ömür denilen kısa zaman diliminde, toplum içinde, kendini gerçekleştirmedir. Bu bağlamda din, insan için, insanın kendini gerçekleştirebilmesi için bir "araç" niteliği taşımaktadır.
>
> "Oluş" halindeki bireylerden oluşan toplum da, doğal olarak sürekli değişen bir toplum olacaktır. Tıpkı akıp giden nehirler gibi, toplum da sürekli değişmektedir. Buna bağlı olarak, insanî olan her şey de, bu değişimden hissesine düşen payı almaktadır. İnsanın ürettiği kültür ve medeniyet değişmektedir; siyasal yapı değişmektedir; değerler alanı bile değişmektedir. Ancak, değişimin farkedilmesi, sürecin çok yavaş, ya da çok hızlı işlediği dönemlerde bir hayli güçleşmektedir. Din olgusu, çift yönlü olarak bu değişim sürecinin içindedir. Hem değişim sürecini etkilemekte, hatta zaman zaman onun istikametini belirlemektedir; hem de, değişimden etkilenmektedir.[52]

---

[49] Ünver **Günay**, "Değişimin Sosyolojik Boyutu Bağlamında Toplumsal Değişme ve İslamiyet İlişkileri", Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam -2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, 2007 Ankara, s. 39-40.
[50] Günay, s. 39.
[51] Yavuzer, s. 27.
[52] www.hasanonat.net 'Türkiye'de Din Anlayışı', (21.06.2017).

Dinin varlığı ve hayata anlam katması dünya var oldukça devam edecek olan bir olgudur. Ancak bireylerin ve toplumların dini anlayışları sürekli değişecektir. Bu değişim dinî hayata da yansıyacaktır. Dini hayatın değişen tezahürlerle kendini sürekli yenilemesinin nedeni bir taraftan toplumların sosyal ve kültürel yapısıyla olan ilişkisi bir taraftan da mekân ve zaman faktöründen bağımsız olamayacağı gerçeğidir.[53] "Buna göre din, toplum içinde önemli bir fonksiyon görüp, diğer toplumsal olay ve kurumlara etkide bulunurken, dinî tutum ve davranışların da toplumsal bazı unsurlar tarafından koşullandırıldığı"[54] bir gerçektir. Dolayısıyla din de, diğer toplumsal olayların uğradığı değişimden etkilenmektedir. Bu durum İslam dini için de geçerlidir.[55]

Değişim, insan hayatında bir nevi zorunlu bir şeydir. İnsan hayatında değişimin esas yönü dış güzellikten ziyade içte olmalıdır. Çünkü insan Allah tarafından canlıların en güzeli olarak yaratılmıştır. "Ne var ki insanın bu dış güzelliğini, iç güzelliğiyle bütünleştirme işini insanların kendine bıraktı. Bu açıdan bakıldığında, insanoğlunun kendini geliştirmesi, yenilemesi, değer kazanması, eğitilmesi ve değiştirilmesi mümkündür."[56] Dinde de değişim, dinin asıl kaynaklarında değil onun zaman ve çevreyle de ilişkili olan kısmında yaşanır. Kur'an'ın zaman ve çevreyle ilişkisi de onun evrenselliğini görünür kılacaktır. Diyanet Aylık dergide bu zaman çevre ilişkisine değinilerek şöyle denilmektedir: "Kur'an'ın getirdiği esasların evrensellik özellikleri de, ancak onların farklı mekân ve zamanlarda yaşayan Müslümanlarca yeniden anlaşılıp yorumlanması ile korunabilecektir."[57] Böylelikle bir taraftan Kur'an'ın evrenselliği gerçekleşmiş olacak bir taraftan da toplumsal çevre ve koşullara bağlı olan değişim gerçekleşmiş olacaktır.

Din ve değişime dair Diyanet Aylık dergide çokça makale ve görüş yer almaktadır. Konuyu farklı bakış açılarından ele alan bu görüşlerden önemli bir kısmı da Diyanet'te üst düzey görev yapanlara aittir. Bunlardan biri de 2003-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkalığı yapan Ali Bardakoğlu'dur. Bardakoğlu, 'Modern Hayat ve Din' konusunu ele aldığı yazısında, dini anlayışta değişimin kaçınılmaz olduğunu ve bu değişimin sadece günümüz modern dünyasına özgü olmayıp her zaman için geçerli bir

[53] Çelik, "Modern Dünyada...", s. 13-14.
[54] Aslan, E. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(08.11.2017)
[55] Günay, s. 41.
[56] Ertuğrul **Yaman**, "Aile içi iletişimde 'Değer' kazandırma yolları-I", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 256, Nisan 2012, s. 43.
[57] Şevki **Aydın**, "Dinî Bilgiyi Tecdit", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 223, Temmuz 2009, s. 13.

hakikat olduğunu söyleyerek İslam'ın bu değişime bakışını şu şekilde ortaya koymaktadır:

> Gerek İslâm'ın iki temel kaynağı Kur'an ve sünnet, gerekse sahih dinî gelenek, statikliği savunmak bir tarafa, bireyin kendini yenilemesini, bilgisini geliştirmesini ve dış dünya ile sağlıklı ve dinamik bir ilişki içinde olmasını teşvik eden bir duruş sergilemektedir.
>
> Müslümanlara düşen görev, moderniteyi ve beraberinde getirdiklerini tamamen göz ardı etmek veya modern dünyanın tüm taleplerine sorgusuz geçit vermek değil, aksine dinin özünde yer alan dinamizmi ve evrenselliği yeniden okuyup dinin ana kaynaklarının güvenilir bilgisini eksene almak, bu zeminde yenileşmeyi, değişimi, etkilenme ve etkilemeyi ve neticede kendi çağdaşlığını üretmeyi başarabilmektir.[58]

İslâm'ın ana kaynaklarının çizdiği din çerçevesi değişmez. Ancak hayata aktarılışını din ve değişim açısından değerlendirdiğimizde, İslam dininin tarih boyunca dünyanın farklı bölgelerinde, farklı şekillerde yaşandığını görürüz. Din ile kültürün karşılıklı olarak birbirini etkilemesi, her bölgede dinin farklı şekillerde anlaşılmasını, yaşanmasını ortaya koymuştur. Çünkü yaşanılan dinî hayat, aynı zamanda yerel şartlarla da sıkı bir bağ içinde olduğundan, aynı kaynaktan beslenen İslâm dünyasında dinin kültür ve toplumsal kimlikle buluşmasının kayda değer pek çok değişik örnekleri görülmüştür.[59]

İslam ve Müslüman kavramları hakkında sosyolojik olarak bir ayırım yapılması da İslam dini ve değişim konusunda bize daha rahat konuşma imkânı sunmaktadır:

> "Sosyolojik anlamda "dindarlık" ya da "değişen dindarlık biçimleri" hakkında konuşabilmek için ilk önce, "İslam" ile "Müslümanlık" kavramları arasında bir ayrım yapmalıyız. "İslam" kelimesi, soyut anlamda bir din olarak temel kaynaklardaki yazılı biçimiyle İslam dinine, onun inanç; ibadet, ahlak vs. esaslarına işaret ederken, "Müslümanlık" kelimesi bu dinin tarihsel ve toplumsal süreç içinde, kendilerine "Müslüman" denilen toplumlarca yorumlanarak pratiğe aktarılmış, yaşanmış, son tahlilde "kültürleşmiş", dolayısıyla birbirine çok benzeyen yahut taban tabana zıt denecek kadar farklı olan şekillerinin adıdır."[60]

Diyanet Aylık ve Avrupa dergide din ve değişime dair olan görüşler özetle şöyle bir bakış açısı ortaya koymaktadır: Değişim, var olan her şeyi etkilemektedir. İslam dini

---

[58] Bardakoğlu, "Modern Hayat ve Din", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart 2007, Sayı 195, s. 3.
[59] Bardakoğlu, "Yerelden...", s. 3.
[60] Kadir **Canatan**, "Gelenek ve Modernleşme Sürecinde Kadınların Değişen Dindarlık Biçimleri", *Eskiyeni Yaz*, Sayı 10, 2008, s.55-56.

dâhil hiçbir din bu değişimin dışında değildir. Ancak bu değişim, dinin asıl kaynaklarında değil, onun hayata yansımasında, insan ve toplumla buluşmasında kendini göstermektedir. Diyanet dergilerinde statik değil dinamik bir din anlayışı öne çıkmaktadır. Bunda üniversite ve özellikle ilahiyatın etkisi vardır. Ali Bardakoğlu'ndan günümüze değin başkanların ilahiyat camiasından gelmesi, Diyanet-ilahiyat birlikteliğini sağlamakta ve ilahiyatta üretilen bilginin Diyanet tarafından kullanılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu birliktelik, Diyanet'in dinamizm kazanmasına ve kendini yenilemesine de katkı sunmaktadır.

İslam'a dair son on yıla ait Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinde hangi makalelerin olduğunu yıl ve aylarını da içerecek şekilde tablolarda ayrı ayrı gösterdik. Amacımız İslam'la ilgili makalelerin her iki dergide ortak veya farklı olup olmadığını tespit etmek ve gerekli değerlendirmeyi yapmaktır. Ayrıca İslam dini çerçevesinde hangi konuların ele alındığını görme imkânımız olacaktır. Konuların seçiminde ne gibi değişikliklerin olduğu ve değişen din anlayışlarının bu makalelere ne kadar yansıdığı da görülecektir.

Diyanet Aylık dergide İslam'a dair makalelere (**Ek Tablo 4.** 122) baktığımızda, İslam dininin hayatın her alanına dair sözünün olduğunu doğrulayacak şekilde makaleler yazıldığını görürüz. Bu durum, Diyanet Aylık derginin veya Diyanet'in İslam'a dar bir çerçeveden bakmadığını göstermektedir. İslam, camiye veya ibadete hasredilen bir din anlayışına indirgenmemiştir. Belki de günümüzde deizmin bu kadar yaygınlaşmasının sebebi böyle dar bir din anlayışı olabilir. İslam medeniyetinin bir bütün olarak ele alınıp topluma aktarılması doğru dini bilgiye ulaşma bağlamında önemlidir. Bu makalelere baktığımızda sanat, çevre, engellilik ve şehir dâhil birçok önemli konuda makalelerin yer aldığını görmekteyiz. Bu çeşitlilikte makalelerin Diyanet Aylık dergide yer alması, derginin zengin bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu makalelerin hangi konular etrafında yoğunlaştığını görmek ve genel bir fikir edinmek için ilgili makalelerden bazılarını burada verdik:

- İslam ve Kadın
- İslam'da Kadınlık Onuruna Dair
- İslam Düşünce Dünyasında Kadınlar
- Batı'nın Son Bulmayan İddiası/İftirası: İslam ve Şiddet
- Kurgu ile Gerçek Arasında İslam ve Tedhiş

- Şiddet Karşısında İslam
- İslam Dini ve İnsan Onuru
- İslam ve İnsan
- Avrupa ve İslam
- İslam ve Batı
- İnsan Hakları, İslam ve Avrupa

Bu makalelerin İslamofobi, İslam ve Batı, İslam ve İnsan etrafında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. İslamofobi ve Avrupa hakkında Diyanet Aylık dergide makalelerin bulunması, derginin, dünyada olup bitenlere karşı da kayıtsız kalmadığını göstermektedir.

Diyanet Aylık dergideki İslam'a dair makalelerde sanat konusunun da öne çıktığını da görmekteyiz. Sanatta Müslümanların yaşadığı kısır döngü göz önüne alındığı takdirde bu makalelerin önemi daha iyi anlaşılacaktır.

- İslam Sanatı ve Özgünlük
- İslam, Sanat ve Estetik
- İslam Sanatı-İslam Estetiği
- Edebiyatımızda ve İslam Sanatında Hilyeler
- İslam Medeniyet Tasavvurunda Şehir: Medine
- İslam Şehri'nin Temel Nitelikleri

İlk kez 2017 yılında İslam ve şehir konulu makale yayınlandığı görülmektedir. Birçok farklı alana dair önemli konuların makale olarak yer aldığı Diyanet Aylık dergide, İslam şehrinin temel niteliklerine dair 2017 yılına kadar makale olmaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca 'Sanal Bağımlılık ve İslami Sohbet Siteleri' adlı sosyolojinin de bir yönüyle konusu olan makale, hayvan haklarıyla ilgili 'İslam'da Hayvan Hakları' adlı makale ve İslam'ın çevre anlayışını ortaya koyan 'İslam'da Ekolojik Denge' adlı makale konuları yönüyle önemli olan ve dergiye zenginlik katan makalelerdir. Makalelerde genel olarak insan ve sanat konusunun öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bütün bu makaleler Diyanet Aylık derginin aynı zamanda bir fikir ve düşünce dergisi olduğunu da göstermektedir. Belki de İslam'a dair bu kadar çeşitli konuyu ele alan dergi sayısı Türkiye'de az bulunmaktadır.

2002-2011 Diyanet Avrupa derginin İslam konulu makalelerini **Ek Tablo 5.** 123'te gösterdik.

Diyanet Avrupa derginin zengin bir içeriğe sahip olan konularından biri de İslam'dır. Derginin bizzat Avrupa'daki Türk toplumuna dönük makaleleri dikkat çekici ve önemli konuları içermektedir. Örneğin Avrupa'ya göç konusunu ele alan 'Avrupa'ya Göç, Kadın ve Din/İslam: Muhacir Müslüman Avrupalı Kadın' makale bunlardan biridir. Çünkü İslami bir kültür ortamından sanayileşmiş bir toplumun bireyci kültürünün içine gelip büyük sorunlar yaşayan Türk ailelerinin[61] bu durumunu ele alan makaleler önemlidir. Bu makalelerin bazıları şunladır:

- Batı ve İslam
- İslam'da Müşrik ve Ehli Kitapla Evlenmenin Hükmü
- Avrupa Birliği İslam ve Müslümanlık

Ayrıca Diyanet Aylık dergide de bulunmayan 'İslami Hayatta Tatil Sorunu', 'İslam'da Sağlık ve Sağlık kurumları', 'Cumhuriyet, İslam ve Demokrasi' gibi bazı önemli konularda makalelerin bulunması bu bölümü zengin kılmaktadır. Makalelerde genel olarak insan ve hak konusunun öne çıktığını görmekteyiz. Ayrıca çevre, sanat ve islamofobi ile ilgili makaleler de bulunmaktadır. Örnek olarak şu makaleleri gösterebiliriz:

- İslam'ın Genel Prensipleri Işığında Çevre Bilinci
- İslam Mimarisi ve Mimar Sinan
- İslam ve Ekoloji
- İslamafobia'nın Yanlış Temellendirilmiş Argümanı Radikal İslâm

2007-2011 Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinin İslam konulu makalelerinin karşılaştırılması

1- Aynı dönemde her iki dergide de yayımlanan ortak makale yoktur.

2- Her iki dergide sanatla ilgili konuların ele alındığı görülmektedir: 'Sanat ve İslam' (Diyanet Aylık dergi); 'İslam Mimarisi ve Mimar Sinan' (Diyanet Avrupa dergi).

[61] Çelik, "Almanya'da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din", *Milel Ve Nihal,* Eylül 2008, Sayı 5, s. 110.

3- Günümüzde de güncelliğini koruyan konular iki dergide de ele alınmıştır: 'İslam ve Kadın' (Diyanet Aylık dergi); 'İslamafobia'nın Yanlış Temellendirilmiş Argümanı Radikal İslâm' (Diyanet Avrupa dergi).

4- İslam ile ilgili makalelerin Diyanet Aylık dergide daha fazla olduğu görülmektedir.

5- Diyanet Avrupa dergideki bazı makalelerin muhatap kitle dikkate alınarak yayımlandığı anlaşılmaktadır: 'Avrupa'ya Göç, Kadın ve Din/İslam: Muhacir Müslüman Avrupalı Kadın'.

3. Diyanet ve Devlet

Bardakoğlu, Diyanet'in, doğru dinî bilgiyi esas alması bakımından bağımsız bir kurum, din hizmetlerini kanun ve mevzuatlar çerçevesinde yürütmesi nedeniyle bir devlet kurumu, vatandaşla sürekli iç içe oluşu, onların dinî taleplerini yerine getirmesiyle de bir sivil toplum kuruluşu olduğunu ifade etmektedir.[62]

Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasındaki temel amacın, İslam dinine ilişkin hizmetlerin devletin desteği ve gözetiminde yürütülmek istenmesi olarak açıklanmaktadır.[63] Özafşar, Diyanet'in devlet kurumu olmakla birlikte devletin din alanında belirlediğini topluma dayatmadığını ve dinî bilgiyi ortaya koymada, üretmede Diyanet'in tamamen özerk ve bağımsız bir kurum olduğunu ifade etmektedir.[64]

Osmanlı Devletinde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyetinde de İslam dinine dair işler ve Müslümanlara sunulacak din hizmetleri devlet görevlileri tarafından yapılmaktadır. Osmanlı Devletinde Meşihat Makamı, Türkiye Cumhuriyeti'nde ise Diyanet İşleri Başkanlığı İslam dinine dair işleri sevk ve idare etmektedir.[65]

İslam tarihinde genel olarak din, devletle beraber olmuştur. Osmanlı'da 'Dinü-devlet' anlayışı benimsenmiş, din ve devlet birbirinden ayrılmaz bir bütün kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de genel idare içinde Diyanet teşkilatına yer verilmesi, devletin bu kuruma verdiği önemi göstermektedir.[66] Bununla beraber Türkiye'de din,

---

[62] Bardakoğlu, "Yerelden...", s. 3.
[63] Mehmet **Bulut**, "Din Hizmetlerinde Tarihî Tecrübenin Cumhuriyet'teki Devamı Diyanet İşleri Başkanlığı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 222, Haziran 2009, s. 43.
[64] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar İle...", s. 45-47.
[65] Han- Kaplan, "Kuruluşunun 89. Yılında...", s. 40.
[66] Hasan **Yavuzer**, "Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)", Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2005(Doktora Tezi), s. 337.

devletin kuşatması altında değil, Diyanet aracılığıyla devletin himayesi altındadır.[67] Göçmen'in bu konu hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:

> Yeni Cumhuriyetin kurucuları bir açıdan geleneği muhafaza ederek, din kurumunun sahipsiz ve başıboş bir hâlde bırakılmasına rıza göstermeyerek dinin kamu otoritesi tarafından sadece denetimi yapılacak şekilde örgütlenmesine gitmişlerdir. Devlet, din işlerini belli mezhep, cemaat ve teşekküllerin eline bırakmayarak onu yok saymadığını ve din işleri ile dinî hizmet ihtiyacının bir kamu hizmeti olduğunu kabul etmiştir."[68]

Diyanet İşleri Başkanlığı bir taraftan geçmişteki örneklerine kıyaslanarak bir tür "şeyhülislamlık bakiyesi" olarak tasvir edilmekte bir taraftan da günümüz modern anlayışın bir gereği olarak laik bir yapı içinde değerlendirilmektedir.[69] Diyanet'in, uygulayageldiği din-devlet ilişkilerinin, Avrupa ülkeleri de dâhil uluslararası toplulukların dikkatini çektiği ve yeniden bir yapılanma içinde olan İslam ülkelerine de bu modelin önerildiği ifade edilmektedir.[70]

Diyanet'in, devletin diğer kurumları ile uyumlu bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Bu uyumun bir gereği olarak Diyanet tarafından zaman zaman resmi kurumların bazı istekleri (kan bağışı, organ nakli gibi) din görevlileri aracılığıyla topluma ulaştırılmaktadır.[71] Yine bu uyumun bir gereği olarak devletin ve milletin bekasını tehlikeye sokan misyonerlik faaliyetlerine karşı da Diyanet'in gerekli çalışmaları yapması beklenmektedir.[72] Diyanet'in, bir taraftan 'toplumu din konusunda aydınlatması' bir taraftan da devletin bekasını tehdit edecek oluşumlara karşı çalışması, Osmanlı'daki din-devlet ilişkisini hatırlatmaktadır.

Hızlı bir küreselleşme ve değişim sürecinin yaşanmasıyla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığının üstlendiği hizmetler daha da önem kazanmıştır. Bardakoğlu'na göre, Küreselleşme ve günümüzde yaşanan hızlı değişim sürecinde din hizmetlerinin toplumsal huzur ve istikrar çizgisinde yürümesi, toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin

---

[67] Necdet **Subaşı**, "Türk Modernleşmesinde Dinsel Bir Deneyim -Diyanet İşleri Başkanlığı-", *İslâmiyât*, Sayı 4, Ağustos 2005, s. 81.
[68] Muammer **Göçmen**, "Milli Egemenlik ve Diyanet", *Diyanet Aylık Dergi*, Ekim 2010, Sayı 238, s. 49.
[69] Subaşı, "Akademik İlgiler ve Diyanet", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 255, Mart 2012, s. 16-17.
[70] Fazlı **Polat**, "Diyanet İşleri Başkanlığının Sosyal Fonksiyonu", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 255, Mart 2012, s. 6.
[71] Polat, "Diyanet İşleri Başkanlığı Çerçevesinde Din Toplum İlişkisine Bir Bakış (1980-1990)", Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1996 (Yüksek Lisans Tezi), s. 41.
[72] Yavuzer, s. 343.

güçlenmesi, din-devlet ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi, dinin siyasete alet edilmemesi için Diyanet çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir.[73]

Diyanet'in, siyasetin dışında kalmayı başaran kurumlardan biri olduğu değerlendirmesi yapılmaktadır.[74] Diyanet'in din-devlet yahut din-siyaset ilişkilerine baktığımız zaman devletin idari yönden bir kurumu olduğunu ancak gündelik siyasetin dışında kaldığını görürüz. Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Yasası'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bütün partilerin ittifakıyla çıkması da bir taraftan Diyanet'e olan güveni bir taraftan da siyasetin dışında kaldığını göstermektedir.[75]

Diyanet'in, Türk modernleşmesine zihinsel olarak katkı sunduğu ifade edilmekte[76] ve din hizmetleri çerçevesinde devletin ilgili kurumlarıyla işbirliği yapması beklenmektedir.[77] Araştırmamızı kapsayan son on yıllık süreçte Diyanet'in, devletin ilgili kurumlarıyla işbirliği halinde olduğu görülmüştür. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Üniversiteler bunlardan bazılarıdır. Nitekim bunu Diyanet yöneticileri de söylemektedir: "Diyanet İşleri Başkanlığı, kendi hizmet alanında bütün ilgili kurum ve kuruluşlarla, şahıslar ve sivil yapılarla, hem bilgi paylaşımına hem tecrübe paylaşımına hem de müşterek projeler gerçekleştirmeye açık bir yaklaşım benimsemektedir."[78] Diyanet'in, diğer kurumlarla uyumlu ve işbirliğine açık bir şekilde çalışması, Diyanet'e olan eleştiriyi sınırlamakta ve Diyanet'in varlığının sorgulanmasını azaltmaktadır.

Kasım 2011 yılında üniversite akademisyenleri üzerinde yapılan bir alan araştırmasında dinî konularda bilgisine en çok güvenilen kurumun % 65 oranla Diyanet İşleri Başkanlığı olduğu tespit edilmiştir.[79] Konda araştırma şirketi tarafından Kasım 2014 yılında yapılan bir alan araştırmasında dinî konularda toplumun Diyanet'e olan güveninin % 72, Diyanet hizmetlerinden memnuniyet oranının ise % 66 olduğu tespit edilmiştir.[80] Kamil Kaya tarafından yapılan 'Akademisyenlerin Din ve Laiklik Anlayışı (Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği)' adlı çalışmada akademisyenlerin % 88'i

[73] Bardakoğlu, "Yerelden...", s. 3.
[74] Polat, "Diyanet İşleri Başkanlığının Sosyal...", s. 8.
[75] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar İle...", s. 45-47.
[76] Subaşı, "Türk Modernleşmesinde...", s. 82.
[77] Ali **Aygün**, "Prof. Dr. Celaleddin Çelik İle Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 303, Mart 2016, s. 66-67.
[78] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile...", s. 44.
[79] Kamil **Kaya**, *Akademisyenlerin Gözüyle Türkiye'de Din-Siyaset İlişkisi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2011.
[80] http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/HYD_DIBArastirmasiRapor_Kasim2014.pdf.

Diyanet'in din hizmetlerini yürütmeye devam etmesi yönünde görüş bildirmiştir.[81] Bu araştırma sonuçları, devlet yapısı içinde bir kamu kurumu olarak yer alan Diyanet'in toplum tarafından kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

Devletin desteğiyle Diyanet'in yurtdışı din hizmetleri yürütmesi, yurtdışında din hizmeti sunan görevlilerin memur olması, Diyanet Vakfı'nın da yurtdışında TİKA vb. kuruluşlar gibi çalışması Diyanet'in devlet mekanizması içindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

4. Diyanet ve Değişim

Ali Bardakoğlu Diyanet İşleri Başkanı olarak Diyanet Aylık dergide (05 Haziran 2003) teşkilat mensuplarına yayınladığı ilk mesajında, "değişen din anlayışlarının tarihsel bir süreç olduğunu" ifade ederek "Günümüze gelinceye kadar İslam'ı anlama ve yaşama noktasında birçok tarihsel tecrübenin yaşandığını, bunların hiçbirinin din değil bilakis dinin hayata yansımalarının olduğunu" bildirmiştir. Bu ifadeler bize değişimin kaçınılmaz bir gerçek olduğunu göstermekte ve din anlayışında yaşanan değişimleri açıklamada kolaylık sağlamaktadır. Diyanet Aylık derginin son on yılda ahlak ve tasavvufa dair konulara genişçe yer vermesi, din dilinin buna uygun olarak değişmesi, ayet ve hadislere farklı yorumlar getirilmesi Diyanet yayınlarındaki değişimi yansıtmaktadır.

Diyanet'in günümüzdeki konumu, topluma din hizmeti sunmada yeni açılımlar sağlaması (cezaevi, hastane, 4-6 yaş kursları, aile ve dini rehberlik büroları vb.), kadın din görevlisi sayısını son on yılda artırması, kadın yöneticiler ataması, teşkilatta üniversite mezunu olanların çoğalması, üniversitelerle işbirliğinin kurulması gibi olgular da bizzat Diyanet'teki değişimi göstermektedir.

Diyanet'te ve Diyanet dergilerinde yaşanan bu değişim, modernizm sonrasını ifade den postmodernizm anlayışla da irtibatlı olabilir. Diyanet'in toplumun tüm kesimlerine açılması, Diyanet dergilerinde tasavvufun ve özellikle ahlakın öne çıkması bizi bu değerlendirmeye götürmektedir. Ancak postmodernizm ve Diyanet'e etkisi başlı başına bir çalışma konusu olduğundan tezde bu konuya ayrı bir başlık ayırmadık. Yapılan değerlendirmeler postmodernizm teriminin ilk defa Batı'da 1950 ve 1960'lı yıllarda önce mimaride sonra da edebiyat, sanat ve sosyoloji-felsefe alanında kullanılmaya

[81] **http://dergipark.gov.tr/download/article-file/101274** (25.08.2018)

başlandığını ifade etmektedir. Böyle çok geniş bir alanı kapsadığı için postmodenizmin kolay anlaşılır bir tanımını yapmak zordur. Postmodernizm, dünyada devam etmekte olan geniş ve köklü değişikliklerin bir parçası olmakla beraber Batı kültürünün bir ürünü olup modernizme karşı oluşmuş bir tepki hareketidir. Postmodern düşünürlere göre modernizm, Batı dışı kültürlerin, toplumsal geleneklerin, ideolojilerin yok sayılmasına; Batılı olmayan insanlarının sömürülmesine sebep olmaktadır. Bunun için postmodernizm, aydınlanmacı gelenekten uzaklaşmayı ifade eden bir değişim talebi olup modernitenin alıp götürdüğü dünyanın yeniden restore edilmesini, dünyanın dünyevilikten arındırılmasını, kutsalın yeniden canlandırılması ve ahlakın merkeze alınmasını, çoğulculuğun tanınmasını savunmaktadır.[82] Dolayısıyla postmodernizm, aydınlanmanın ve modernizmle hesaplaşmanın adı olup insan için farklılığın, çoğulculuğun ve gerçek özgürlüğün olabileceğini savunmakadır. Modernizm gibi tektiplilik ve evrenselcilik iddiasında olmayan postmodernizm, bütün yaşam biçimlerinin baskılanmadan, ötekileştirilmeden, yabancı muamelesi görmeden barış içinde yaşayabileceği bir dünya öngörür. Ancak sonsuz anlam ve yorumların dünyasına kapı araladığı için beraberinde bir belirsizliği ve kuralsızlığı da taşımaktadır.[83]

4.1. Diyanet'te Yapısal Değişim

Diyanet'te yakın tarihimizde köklü yapısal değişiklikler yapılmıştır. Aşağıya alıntıladığımız yazı Diyanet'teki yapısal değişimin boyutlarını göstermektedir:

> Diyanet İşleri Başkanlığının tarihinde üç kuruluş dönemi vardır; 1924, 1965 ve 2010. Diyanet İşleri Başkanlığının ilk kuruluşu 3 Mart 1924, 1965 tarihli yasa ile ikinci kuruluşu ve son olarak da yeni yüzyılın şartları ve ihtiyaçları dikkate alınarak çıkan 2010 tarihli teşkilat yasası ile âdeta üçüncü bir yeniden kuruluş gerçekleşmiştir. Daha doğrusu 633 sayılı yasadaki 6002 sayılı değişiklikle birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı yapısal olarak yeni bir biçime kavuşmuş ve yeniden organize olmuştur. Geçtiğimiz yüzyılın şartlarına göre şekillenen ve daha çok ikincil mevzuatla yönetilen Başkanlığımız, bu kanun ile yeni yüzyılın şartlarına göre ve Türkiye'nin şartlarının elverdiği ölçüde yeniden yapılandırılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı bu kanunla kamu kurumları arasında müsteşarlık düzeyine yükselmiş, farklı biçimlerde örgütlenmeye gitmiş ve teşkilat bünyesinde genel

[82] Daniel J. Adams, "Postmodernizmin Teolojik Anlamı", (Çev. Temel Yeşilyurt), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Elazığ 1999, s. 250-260.
[83] Abdüllatif Tüzer, "Postmodernizm ve Tanrı'nın Ölümü: Öznenin Arkeolojisi Üzerine Bir Deneme", *Milel ve Nihal,* Sayı 2, Cilt 12, Temmuz-Aralık 2015, s. 87-88.

> müdürlükler oluşmuştur. Genel müdürlükler de yapılandırılarak altında daire başkanlıkları oluşmuştur. Ayrıca Başkanlık Müşavirliği ihdas edilmiş, kariyer sistemine geçilmiştir. Dolayısıyla Diyanet İşleri Uzmanlığı adını verdiğimiz yeni bir uzmanlık yapısına geçilmiştir. Din İşleri Yüksek Kurulu'na yeni görevler verilmiş ve böylece daha birçok değişiklik gündeme gelmiştir. Bu yasanın sağladığı imkânlar, bugün için duyulan ihtiyaçları karşılayacak seviyededir. Geçtiğimiz 1,5 yıl içerisinde bu yapılanma büyük oranla tamamlanmıştır.[84]

Nitelikli personel ihtiyacının karşılanması için 2013 yılından itibaren Diyanet Akademisi'nin kurulması ve bu akademinin üniversite ile de irtibatının sağlanarak Diyanet'teki değişimin, dönüşümün daha sistemli gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Diyanet'te değişimin gözlendiği bir diğer husus da kadın personelin görev alanıdır. Kadınlar artık müftü yardımcısı olarak atanmakta ve yeni oluşturulan Aile ve Dini Rehberlik Büroları'nda uzman olarak çalışmaktadırlar. Diyanet'in kadın personelinin, din hizmetlerine farklı ve olumlu bir bakış getirdiği ve toplumun yarısını oluşturan kadınlara ulaşmada kolaylıklar sağladığı düşünülmektedir.[85] Bu durum toplumda var olan cinsiyet ayrımcılığına da Diyanet'in karşı olduğunu göstermektedir. Diyanet'te kadın istihdamının nedenlerinden biri de Türkiye'de dini eğitim veren kurumların kız öğrenci sayılarındaki artıştır. Bugün ilahiyat fakültelerinden mezun olanların çoğunu kız öğrenciler oluşturmaktadır. Dini alanda yüksek tahsil gören kadınların sayısının artması Türkiye'de dini hayatın, din anlayışının değişmesine etki edeceği öngörülmektedir.

4.2. Diyanet'in Hizmet Alanlarında Değişim

Diyanet'in seksenli yıllardan sonra dinî özgürlükler alanının da genişlemesiyle toplumdaki etkinliğini sürekli artırdığı düşünülmektedir.[86] Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, değişen din anlayışları doğrultusunda hizmet alanlarını yeniden tanımladığı ve toplumun tüm kesimlerine (hükümlü ve tutuklulardan hastalara, çocuk ve gençlerden yaşlılara, mültecilerden engellilere, mevsimlik işçilerden madde bağımlılarına kadar) din hizmeti götürmeye çalıştığı görülmektedir. Engelli vatandaşlara dönük toplumda "Engellilik Şuuru"nun oluşturulması, engellilere hizmet veren kurum ve kuruluşlarla işbirliğinin yapılması, başkanlık bünyesinde ve illerde çalışma gruplarının oluşturulması, başkanlığın hizmet alanlarına giren tüm mekânların (camiler, Kur'an

---

[84] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile...", s. 38-39.
[85] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile... s. 39-47.
[86] Bekir **Karlığa**, "DİB'nın Dinî Düşüncenin Gelişmesi ve Dini Hayatın Şekillenmesindeki Rolü", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 159, Mart 2004, s. 6.

kursları, müftülük hizmet binaları) engelli vatandaşların ulaşabileceği şekilde yeniden tasarlanması bunun göstergesidir. Ayrıca camilerin engelliler açısından 'erişilebilir ve ulaşılabilir' olması için çalışmaların sürdürülmesi, onlar için dinî yayınların (görsel, işitsel, yazınsal ve eğitsel) hazırlanması, engelli öğrencilerin umreye götürülmesi gibi uygulama ve çalışmalar da değişen din anlayışlarının Diyanet'teki yansımalarıdır.[87]

Diyanet'tin kadın personelinin (Kur'an kursu öğreticileri, vaizler, uzmanlar ve diğer kademelerde görev yapan üst düzey kadın çalışanlar) sürekli olarak arttığı ve kadınlara dönük faaliyetlerin çoğaldığı belirtilmektedir: "Bugüne kadar Diyanet'in din hizmeti cami eksenli ve erkeklere yönelikmiş gibi dururken, toplumun yarısını oluşturan kadınlara yönelik önemli faaliyetler başlamıştır."[88] Bardakoğlu'nun, Diyanet'in kadın sorunlarıyla ilgili çalışmalar yürüten çeşitli kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaptığını ve kadın sorunlarının çözümü için yeni projeler ürettiğini[89] bildirmesi, kurumda yaşanan değişimin yönünü ortaya koymada bize bir fikir vermektedir.

Diyanet'in hizmet alanlarındaki değişimi gösteren bir diğer veri de gençlere dönük faaliyetlerde meydana gelen artıştır. 2015 yılında Diyanet ile Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında işbirliği protokolünün imzalanması, il ve ilçelerde gençlik koordinatörlerinin görevlendirilmesi ve bu alanda ilgili kurum ve kuruluşlarla ortaklaşa faaliyet yürütülmesi[90] son on yılda gençlere dönük faaliyetlerin arttığını ve nitelik değiştirdiğini göstermektedir. Gençlik kamplarının düzenlenmesi, gençlerin toplum değerleriyle buluşmalarının hedeflenmesi, her türlü ahlâksız tuzaktan, uyuşturucu ve kötü alışkanlıklardan gençlerin uzak kalmalarının Diyanet tarafından amaç edinilmesi gençlere dönük hizmetlerin farklı bir yöntemle sunulduğunu yansıtmaktadır.[91]

Diyanet'in, hac ve umre organizasyonlarında kadın din görevlisi bulundurması değişen din anlayışlarının bir gereğidir. Bu görevlilerin hacca ve umreye giden kadınlara dini rehberlik ederek kadınların, ibadetlerini usulüne uygun bir şekilde yapmalarına yardımcı

---

[87] Han, " Engellilere Yönelik Din Hizmetlerinde Yeni Perspektifler", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 312, Aralık 2016, s. 20-22.
[88] Vejdi **Bilgin**, "Türkiye'de Dinî Hayat ve Diyanet", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 279, Mart 2014, s. 45.
[89] Bardakoğlu, A. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.06.2017)
[90] **http://www2.diyanet.gov.tr/HukukMusavirligi/Mevzuat/Yonergeler/Gençlik%20Yönergesi.pdf**
[91] Fahri **Kayadibi**," Ahlâklılık ve Dindarlık", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 200, Ağustos 2007, s. 10.

oldukları ifade edilmektedir.[92] Bütün bu veriler Diyanet'in hizmet alanlarında bir değişim olduğunu göstermektedir.

4.2.1. Değişimin Camiye Yansıması

İslam dininin merkez kurumu olan camiler, topluma hizmet edebildikleri oranda hayatiyet bulmuştur. Her ne kadar bu kurumun sembol ibadeti namaz olsa da camiler tarih boyunca ürettiği diğer hizmetlerle anılagelmiştir. Bundan dolayı pek çok hizmetin camide yapıldığını görmekteyiz: Aşevi, din eğitimi için tesis (medrese), yaşlıların ve yetim çocukların bakım merkezleri vs.[93] Asr-ı saadet dönemindeki cami (mescit) anlayışı böyleydi. İslam medeniyet tarihi boyunca da bunun birçok örneğini değişik İslam ülkelerinde görmekteyiz. Bugün Türkiye'de de böyle bir cami anlayışı oluşmaya başlamıştır.

Camilere olan ilgiyi artırmak, camileri cazibe merkezi hâline getirmek için yeni bir anlayışın veya geçmişimizde örnekleri bulunan birtakım uygulamaların Diyanet tarafından yeniden gündeme getirildiğini görmekteyiz. Camilerin yanına kütüphanelerin yapılmasından, dinî kültürel tarihimizle ilgili objelerin sergilendiği sergi salonlarının açılmasından, cami müştemilatında namazdan önce veya sonra insanların bilgileneceği seminerler düzenlenmesinden, güzel sanatların icra edildiği mekânların oluşturulmasından söz edilmesi,[94] camilerde bilgisayar, spor salonları, kütüphane, sohbet salonları gibi yerlerin talep edilmesi değişen cami anlayışını yansıtmaktadır.[95]

Diyanet dergilerinde, boş vakitleri değerlendirme bağlamında camilerde toplumsal, kültürel, sanatsal ve sportif amaçlı faaliyetlerin yapılmasının istendiğini ve toplumda da karşılığı bulunan bu değişen cami anlayışının süreklilik kazanmasının hedeflendiğini görmekteyiz:

> Toplumsal ilişkiler kurmaya ve geliştirmeye, ortak yaşam alanındaki canlı ve cansızların ihtiyaçlarını gidermeye, diğerkâmlığa yönelik faaliyetler yapılabilir. Mesela dinî yaşantıyı takviye edici organizasyonlar (bed'-i besmele, hafızlık cemiyeti, hatim, itikâf vb.), hediye dağıtımı (çocuk dergisi, defter, gül, kalem, kitap, kutlu doğum aşı, oyuncak vb.), ihtifaller (bayramlaşma, kandil gecesi, yerel festival ve yıldönümleri vb.), imar kampanyaları (cami, kurs binası, öğrenci yurdu,

[92] Ülfet **Görgülü**, "Hacda Kadın İrşat Görevlileri Namı diğer Mürşideler", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 311, Kasım 2016, s. 59.
[93] Abdullah **Açık**, "Boş Zamanlarla Değer Eğitimi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 245, Mayıs 2011, s. 20.
[94] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 28.
[95] Yavuzer, s. 342.

sağlık ocağı vb. yapılması amaçlı para toplama, malzeme toplama, çalışma vb.), toplu organizasyonlar (aşure ikramı, hıdırellez eğlenceleri, mezuniyet törenleri, piknik, pilav günü vb.), toplumsal sorunların çözümüne yönelik kampanyalar (ağaç/fidan dikimi, çöp toplama, ihtiyaçlılara yardım, ilaç toplama, kan bağışı, kullanılmış kâğıt toplama, kullanılmış pil toplama, sünnet, ücretsiz sağlık taraması ve ilaç dağıtımı vb.), tören organizasyonları (asker uğurlama, düğün, hacı uğurlama, karşılama, sünnet, taziye vb.), yardım organizasyonları (kermes, müzayede, ücretli yemek düzenleme vb.), ziyaretler (asker, cenaze evi, cezaevi, esnaf, gaziler, gazi aileleri, hacı karşılama, hacı uğurlama, hasta, hastane, huzurevi, mülki idareciler, resmî kurum ve kuruluşlar, şehit aileleri, yaşlı, yetiştirme yurdu vb.) ilh.[96]

4.2.2. Değişen İşlevleriyle Kur'an Kursları

Günümüz şartlarının bir gereği olarak Kur'an kurslarının öğrenci kitlesinde bir değişim yaşanmaktadır. Kur'an kurslarının yaklaşık % 95'inin kız ve kadınlardan oluştuğu ve eğitim kurumlarının tarihinde ilk defa böyle bir durumun ortaya çıktığı belirtilmektedir. Aydın, öğrenci ve öğretici profili değişen Kur'an kurslarının toplumda yanlış din anlayışından beslenen kadın aleyhtarı söylemin azalmasına, kadın ve aile sorunlarının çözümüne, bayanların sosyalleşmesine katkı sağladığını ifade etmektedir.[97] Yaşanan bu değişim, Kur'an kurslarının işlevselliğinin arttığını göstermektedir.

Kur'an kurslarında yüksek tahsillisinden okuryazarına, gencinden ihtiyarına, çok farklı yaş ve sosyo-kültürel ortamdan bayanların olduğu belirtilmektedir. Önceleri erkek Kur'an kursları yaygın olduğu halde 28 Şubat uygulamalarının bu kursları olumsuz etkilemesinden sonra durum değişmiş ve kadın Kur'an kursları çoğalmaya başlamıştır. Bu da beraberinde Kur'an kurslarında bayan öğreticilerin görevlendirilmesini getirmiş ve Diyanet'in personel istihdamında kadınların varlığını hatırı sayılır düzeyde artırmıştır. Böylece kurslardaki öğretimin, önemli boyutuyla bayan din görevlilerine bırakılmış olduğunu görmekteyiz. Bu değişim, toplumsal dindarlığın güncelleştirilmesi bağlamında çok önemli bir faktördür.[98] Çünkü on binleri bulan ve çoğunluğu İlahiyat mezunu olan bu görevlilerin, dini anlayış ve yaşayışlarıyla Türkiye'nin dini hayatının şekillenmesinde etki sahibi olacaklarını düşünmekteyiz.

---

[96] Açık, s. 21.
[97] Aydın, "Kur'an Kursu ve Kadın", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 196, Nisan 2007, s. 27.
[98] Aydın, "Kur'an Kursu..", s. 24-27.

4.2.3. Aile ve Dini Rehberlik Büroları

Aile ve Dini Rehberlik Büroları Diyanet'in yakın zamanda kurduğu bir alt birimdir. 2003 yılında 6 pilot ilde faaliyete başlayan bu büroların[99] günümüzde bütün illerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki paragraf bu birimlerin kuruluşu ve amacı hakkında bir fikir vermektedir:

> Aile büroları DİB'nın 2000'li yıllarda müftülükler ve merkez camiler bünyesinde geliştirdiği yeni hizmet birimleridir. Vatandaşların yaşadıkları aile sorunlarının dini karşılıklarını vermek üzere tesis edilmiştir. Boşanmanın dini anlamda eksi değer olarak kabul edilip kadın üzerinde bir de dini baskı kurulmasının sıklıkla yaşandığı günümüzde aile büroları kadın, erkek, çocuk ve aile hayatının devamında olumlu anlamda yardımcı olmuştur diyebiliriz. Dağılan ailelerin ise streslerini, gerginliklerini daha kolay gidermelerine vesile olmaktadır.[100]

Toplumsal bir ihtiyaca cevap vermek için kurulmuş olan bu birimlerin, Diyanet'in değişen, dönüşen yüzünü temsil ettiğini ve Diyanet'in hizmet alanını genişlettiğini düşünmekteyiz. Bu birim, kamusal alanda kadının iyice görünür olmasının Diyanet'e yansıması ve değişen din anlayışlarının Diyanet tarafından karşılık bulmasının bir sonucudur.

Günümüzde kadınların dinle kurdukları ilişkinin düzeyini, niteliğini ve derinliğini bu bürolara gelen kadınlar vesilesiyle de görme imkânımız bulunmaktadır. Diyanet dergilerinde, tüm toplumsal kesimden bu bürolara gelen kadınların (modern, yarı modern, eğitimli vs.) hayati kararlar alırken inanç eksenli bir yaklaşım sergiledikleri ifade edilmektedir. Bu da Türk toplumunun dinle olan irtibatını göstermektedir. Dergilere yansıdığına göre kadınlar, bir taraftan dinsel duyarlıkların bir taraftan da modern taleplerin arasında bocalamaktadırlar. Aşağıdaki alıntı bunu göstermektedir:

> Kadının mahrem alandan çıkmasıyla birlikte ortaya çıkan türlü sorunlar, (herhangi bir işte çalışıp-çalışamayacağı, hangi koşullarda çalışabileceği, giyim-kuşamı, eşiyle ilişkilerinde görev ve sorumlulukları, çocuklarına karşı yükümlülükleri gibi) hem erkekler hem de kadınlar tarafından sözkonusu edilmekte; genişleyen yaşam

---

[99] Hicret **Toprak**, "Dünyada ve Türkiye'de 'Aile Destek Hizmetleri'nin Gelişmesine Paralel Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yeni Açılımları", 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri -Küreselleşen Dünyada Aile-, 2010 Ankara, s. 203-204.

[100] Nevin **Meriç**, "Fetva Sorularında Ailenin Dağılması ve Aile Büroları", 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri -Küreselleşen Dünyada Aile-, 2010 Ankara, s.242.

> alanları karşısında modernliğin kadına sunduğu yeni imkânların dini açıdan yorumlanması talep edilmektedir.[101]

Kadınların, işledikleri günahlar konusunda pişmanlık duyup bağışlanma için ne yapmaları gerektiği, yaşadıklarının kader olup-olmadığı, ayrıca büyü, fal, muska ve özel dualar gibi şeyler hakkında bilgi almak, sorularına cevap bulmak için Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına geldikleri anlaşılmaktadır.[102] Diyanet dergileri de kadınların bu sorunlarını açığa çıkaran temalara yer vermiştir.

4.2.4. Diyanet ve Spor İlişkisi

Değişimin Diyanet üzerindeki yansımalarından biri de spor olmuştur. Diyanet hem kendisi kurum olarak spor faaliyeti yapmakta hem de din hizmetlerini topluma ulaştırma noktasında sporu bir araç olarak kullanmaktadır. Diyanet aylık dergide Diyanet Gençlik Sporun faaliyetleri ve yapısı şu şekilde tanıtılmaktadır:

> "Diyanet Gençlik ve Spor Kulübü'nün din görevlilerinden oluşan bir güreş kulübü kurması, önemli sporcular transfer etmesi, illerde spora ve sanata ilgi duyan personele yönelik eğitimler organize etmesi vb. son derece yerinde ve olumlu gelişmelerdir... Diyanet Gençlik Spor'un 59 il müftülüğünde şube ve temsilciliği vardır. Üye sayısı 3.000'i aşmıştır. Bedensel engelliler (masa tenisi, oturarak voleybol), güreş, masa tenisi, motokros, satranç, voleybol branşları açılmıştır. Motokrosta dünya üçüncülüğü (2009) ve dünya şampiyonluğu (2010) dereceleri almıştır."[103]

Antalya İl Müftülüğü Gençlik Koordinatörlüğünün faaliyetlerine baktığımızda da sporun bir araç olarak kullanıldığını görürüz.[104] Diyanet dergilerinde, yurtiçi ve yurtdışındaki din görevlilerine, cemaatlerini artırmada, gençleri, çocukları camiye alıştırmada değişik sportif faaliyetler yapmaları tavsiye edilmektedir.

---

[101] Toprak, "Kadın Sorunlarını Dinle Buluşturmak: Aile İrşat ve Rehberlik Büroları", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 243, Mart 2011, s. 34-35.
[102] Toprak, "Kadın sorunlarını...", s. 35.
[103] Açık, s. 20-21.
[104] Birinci seviye faaliyetler; gençlerin camiye ve hocalarımıza kalbi ve duygusal bağlılığını sağlayan ve birlikteliği daha da renkli havaya sokmak için uygulanan sosyal aktivitelerdir; piknik, oyunlar, futbol vb...Kış döneminde futbol turnuvaları, yaz döneminde de camiler arası çeşitli spor müsabakaları düzenleyerek faaliyetlerimizi her dönem canlı ve renkli tutmaya çalışıyoruz...Antalya merkez ve ilçelerimizde bulunan ilk ve ortaöğretim okullarındaki öğrencilere olumlu tutum ve davranış kazandırma amacıyla yapılan çalışmalarda, İl Müftülüğü, İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü tarafından 11.01.2016 tarihinde, "Değerler Eğitiminde İş Birliği Protokolü" imzalandı. İmzalanan bu protokol çerçevesinde belirlenen okullarımızda gençlik temsilcilerimiz "Alternatif Sunum"la öğrencilerle buluşmaktadır... (Aygün, "Bunu Konuşalım-M. Fatih Tunç İle Söyleşi-", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 315, Mart 2017, s. 55-56.)

Diyanet Aylık derginin Mayıs 2011, 245. sayısında, boş vakitleri değerlendirme bağlamında din görevlileri tarafından cami etkinliği olarak yapılabilecek sportif amaçlı faaliyetler arasında şunlar zikredilmektedir:

> Aktif sporcu olarak ya da seyirci, taraftar, yönetici vb. bir pozisyonda sportif faaliyetler yapılabilir. Mesela ilgi duyulan spor branşlarından imkân olanlarının icrası için eğitimler vermek, yarışma ve turnuvalar düzenlemek (atletizm, futbol, güreş, masa tenisi, motokros, voleybol vb. çeşitli spor dallarında), yerel tabii imkânlardan yararlanmayı arttırıcı sportif faaliyetler organize etmek (balık tutma, bisiklet, doğa yürüyüşü, izcilik, kayak, vb.).[105]

Diyanet'in spora dair bu anlayışını, önceki dönemlerde muhafazakâr kesimlerde futbola karşı var olan olumsuz tavırla karşılaştırdığımızda yaşanan değişimi daha iyi anlarız. Dolayısıyla bu durum bize Diyanet'in din hizmeti sunma anlayışının değiştiğini göstermektedir.

5. Diyanet ve Bilim

Görgülü, Diyanet'in bilimsel yöntemlerle hareket eden bir kurum olduğunu ifade etmektedir.[106] Diyanet dergilerinden anlaşıldığına göre, Diyanet, topluma din hizmeti sunarken İslam bilginlerinin ürettiği dini bilgiyi ve bu bilginin güncellenmesini esas almaktadır. Bu güncelleme yapılırken çağın ortaya çıkardığı yeni problemlerin bilimsel bir yöntemle analiz edildiği ve bilim çevreleriyle, akademiyle, üniversiteyle işbirliği içinde hareket edildiği bizzat başkan yardımcısı Özafşar tarafından beyan edilmiştir.[107]

Ali Bardakoğlu'nun göreve başlaması (05 Haziran 2003) münasebetiyle Diyanet Aylık dergide teşkilat mensuplarına yayımlanan mesajı, Diyanet'in bilimle ilişkisini ortaya koyan verilerden biridir. Bardakoğlu, Diyanet'in görevini özetle şu şekilde açıklamaktadır: Diyanet'in görevi; dinin temel kaynakları, aklın ve modern bilimin gerekleri ve sosyal şartlar çerçevesinde toplumu aydınlatacak sağlıklı bilgi üretimini oluşturmaktır. Bu açıklama, hem yaşanan değişimin dikkate alınması gerektiği hem de Diyanet-bilim ilişkisini açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir.[108]

Diyanet'in bilimle ilişkisini gösteren verilerden biri de 2010 yılında Diyanet Vakfı'na bağlı olarak 29 Mayıs Üniversitesi'nin kurulmasıdır. Bünyesinde 6 fakülte, 4 bölüm, 1

---

[105] Açık, s. 21.
[106] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 23.
[107] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile...", s. 43-44.
[108] Bardakoğlu, "Başyazı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 151, Temmuz 2003, s. 4.

yüksekokul ve 3 enstitü ile akademik faaliyetlerini sürdüren[109] üniversite, Uluslararası İslam ve Din Bilimleri Bölümü, Çeviri Bilim Bölümü (Arapça-İngilizce) ve Sosyal Hizmet Bölümü ile dikkat çekmektedir.

İmsak vakitlerinin doğru tespiti için Diyanet'in rasathane kurması[110] da Diyanet-bilim ilişkisini göstermekte, Diyanet'in son on yılda geldiği aşamayı ve yaşanan değişimi ortaya koymaktadır.

Yaz Kur'an kurslarına dönük özel kitaplar hazırlanması ve daha pedagojik olarak gerçekleştirilmesi de Diyanet'in bilimsel bilgiye verdiği önemi göstermektedir.[111] Diyanet'in yayın organlarından biri olan Diyanet Aylık dergide bilgi ve bilgi üretmenin en büyük ibadet olduğuna dair şu görüşlerin yer alması Diyanet'in bilime bakışı hakkında bir fikir vermektedir:

> Bilgi ve düşünce üreterek onurlu yaşamak Müslümanlar için bizatihi ibadettir. Maalesef İslâm dünyasının unuttuğu ve uzun zamandan beri rafa kaldırdığı bu ibadet yeniden devreye girmelidir. Müslümanların bugün en çok muhtaç oldukları ibadetin bilgi üretmek, düşünce üretmek ve çalışmak olduğuna inanıyoruz...
>
> İslâm sadece belli inanç, eylem ve kurallardan ibaret bir olgu değildir. Belki bilgi ve düşünce üretmek de ibadettir, hatta diğer ibadetlerin önüne geçecek kadar büyük bir ibadettir. Kur'an'da belirtilen klâsik ibadetlerin dar çerçevede kaldığını, Kur'an'ın daha geniş bir ibadet çerçevesi çizdiğini, bunun ilk sırasında okumak, yazmak, düşünmek ve bilgi üretmek bulunduğunu özellikle söylemeliyiz. Kur'an'ın ilk emri neden "inan", "ibadet yap" şeklinde tecelli etmedi de Rabbimiz modern çağın modern müminlerine (Âhir zaman ümmeti) ilk olarak "oku" emrini verdi, özellikle kalemden bahsetti, bilginin yayılma aracı olan kalemi kutsayarak ona yemin etti? Bunun anlamı çok derindir.[112]

Kutlu doğum haftası etkinliklerine bilim adamları, toplum bilimcileri ve sosyologların (profesör, doçent, yardımcı doçent, doktor) davet edilip bu kişilere panel, konferans yaptırılması, bu kutlamalar bağlamında "İslami Araştırma Ödülleri" ile genç beyinlerin

---

[109] **https://www.sabah.com.tr/istanbul-29-mayis-universitesi** (29.08.2018).
[110] **https://www.hurriyet.com.tr/gundem/Diyanet-dogru-imsak-vakti** (28.08.2018).
[111] Bilgin, s. 45.
[112] Yunus Vehbi **Yavuz**, "Unutulan İbadet: Bilgi ve Düşünce Üretmek", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 201, Eylül 2007, s. 21.

teşvik edilmesi Diyanet-bilim ilişkisini daha ileri bir noktaya taşıyacak hizmetler olarak görülmektedir.[113]

2007-2017 yılları arasında Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevinde bulunan M. Emin Özafşar'ın şu görüşleri Diyanet'in hizmet politikası üretirken bilimle nasıl bir ilişki içerisinde olması gerektiğini ortaya koymaktadır:

> Dünya insanının anlayabileceği bir dili, üslubu mutlaka geliştirmemiz gerekiyor. Onun için de tahminlerle yahut birtakım faraziyelerle hizmet politikaları üretemeyiz. Dolayısıyla bilimsel verilerden hareket etmek mecburiyetimiz var. Yani sosyal bilimlerin yöntemlerinden, müspet bilimlerin yöntemlerinden ve teknolojiden yararlanmak zorundayız. Medya ve iletişim alanında çok büyük atılımlar yapmak mecburiyetindeyiz. İnsanın tabiatını ve fıtratını yansıtacak, doğasına hitap edecek, güzel sanatları buraya taşımamız gerekiyor. İslam'ın ve İslam medeniyetinin yüksek fikir hamulesini çağın insanına uygun enstrümanlarla götürmemiz gerekiyor.[114]

Diyanet'in kurumlarından biri olan İSAM'ın, Türkiye'nin bilim hayatına katkı sunacak çalışmalar yapması,[115] Diyanet İşleri Başkanlığının, değişik bilim uzmanlarından oluşan ilmi bir heyete kapsamlı bir tefsir (Hak Yolu Kur'an Yolu) hazırlatması[116] yine aynı yöntemle "Hadislerle İslam" adlı eseri toplumun hizmetine sunması Diyanet-bilim ilişkisinin boyutlarını göstermektedir.

2004-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olan Şevki Aydın 'Dinî Bilgiyi Tecdit' adlı makalesinde din, dindarlık ve değişim konusuna değinmektedir. Günümüz çağdaş dindarını yetiştirmede eğitimin önemine vurgu yapan Aydın, çağın gerisinde kalmamak, dini bilgide gerekli güncelleşmeyi yapmak ve çağdaş İslami bir söylem oluşturmak için din eğitimi alanında bir paradigma değişikliğinin kaçınılmaz olduğunu, bütün bunların bilimsel verilere uygun olarak yapılması gerektiğini söylemektedir. Aydın'ın konuyla alakalı değerlendirmesi şöyledir:

> Bilimsel verilerden yararlanılarak oluşturulacak olan yeni din eğitimi anlayış ve uygulamalarımız, çağdaş Müslüman dindarın ihtiyaç ve beklentilerini karşılayacak biçimde oluşturulacaktır. Bugünkü din eğitimi anlayışımız, konularımızı öncelik ve önem sırasına göre yeniden belirleyecektir. Bugünün ilmihali, sözgelimi, kuyuların temizliği meselesine

[113] Yavuzer, s. 266.
[114] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 29.
[115] Yavuzer, s. 135.
[116] Yavuzer, s. 217.

> yer ayırmak ihtiyacı duymayabilecek; kullanılacak suyun temizliğini çağdaş tıp biliminin verilerine göre belirleyecektir. İnsan hak ve özgürlükleri meselesini çağdaş bir İslami söylemle ele alıp geçmiştekine göre daha bir altını çizecektir. Bir arada barış içinde yaşama kültürünü geçmişe göre daha bir öne çıkarma ihtiyacı duyacaktır. Aile içi ilişkiler, görev ve sorumluklar konusuna yönelik İslami değerlerin nasıl somutlaşacağını, hangi yeni tutum ve davranışlarla görünür olabileceğini yeniden belirlemeye ihtiyaç duyacaktır. [117]

Bu söylem, dinin sabiteleri korunarak günümüze uygun din dilinin, dindarlık anlayışının yenilenmesini, güncellenmesini ifade etmektedir.

Diyanet'in, 1950'den beri Türkiye'de bir şekilde yaşanan göçün dinle irtibatını, göç-hareket ve dinsellik arasındaki bağlantıyı, İslam dünyasından ülkemize gelen insanların dinsellikle ilişkilerini, kültür aşılaması bakımından bu göçün bizim toplumumuzu olumlu veya olumsuz olarak nasıl etkilediğini ortaya koymak için göç fenomeni ve bilimsellik üzerine bir araştırma yapmayı tasarlaması bilime ve bilimsel bilgiye verilen önemin göstergesi sayılabilir.[118]

Diyanet'in, din alanında çağın ortaya çıkardığı yeni problemleri bilimsel bir yöntemle analiz edip din hizmetini bu doğrultuda yapmak istediği anlaşılmaktadır .[119] 2014 yılında Diyanet tarafından TÜİK'e yaptırılan 'Türkiye'de Dini Hayat Araştırması' adlı çalışma bunu göstermektedir. Çalışmanın amacı şu şekilde açıklanmaktadır:

> Geldiğimiz noktada Diyanet İşleri Başkanlığı müspet bilimleri, sosyal bilimleri ve bu bilimlerden elde edilen verileri hizmet alanlarında daha çok kullanmak, bu verilerden daha fazla yararlanmak durumundadır. Bu gecikmişliği telafi etmek için de TÜİK'le işbirliği yapılarak bir saha araştırması gerçekleştirildi. Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'de dinî hayat araştırmasını gerçekleştirmekle hizmetlerinde verimliliği sağlamayı, kuruluş amacına uygun hizmet üretebilmeyi, hizmet alanları hakkında doğru ve nesnel bilgiler elde etmeyi hedeflemektedir. Böylece bilimsel verilerle tespitler yaparak, bu veriler üzerinden gündelik hayatın, toplumsal dokunun ve sosyal gerçekliğin dinî panoramasını ortaya koymak istedik.[120]

Diyanet'in, din hizmetlerinde daha verimli bir şekilde çalışmak için anketler yaptırdığı görülmektedir. Bu anketler, merkez ve taşra teşkilatlarının memnuniyet düzeyini ve vatandaşların Diyanet'ten memnuniyetini, Diyanet'e dair görüş ve beklentilerini

---

[117] Aydın, "Dinî Bilgiyi Tecdit", s. 14.
[118] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 29.
[119] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile...", s. 39-40.
[120] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 23.

kapsamaktadır. Sosyal bilimlerin bilgi üretme ve analiz yapma yöntemlerinden biri olan bu anketlerin Diyanet tarafından yaptırılması, kurumun bilimsel bilgiye göre hizmet üretme isteğinin göstergesidir.[121]

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde kurumun dışından olmasına rağmen bazı konuların bizzat uzmanları tarafından ele alınması, ilahiyat akademisyenlerinin makalelerine bu dergilerde genişçe yer verilmesi dergileri daha bir değerli kılmaktadır. Din bilimleri dediğimiz din sosyolojisi, din psikolojisi, din eğitimi vb. alanlarda ilahiyat hocalarının yazmış olduğu makaleler hem konunun daha iyi anlaşılmasını hem de bu bilimlerin verilerinden Diyanet'in istifade etmesini sağlamaktadır. Bilimsel bilgiden ve çağın gereklerinden yararlanma hususunda Diyanet'in sürekli bir çaba içinde olduğu görülmüştür.

6. Diyanet ve Avrupa

1960'lı yıllarda Avrupa'ya işçi olarak giden Türk vatandaşları milli ve dini kimliklerini korumak için bulundukları bölgelerde mescitler ve camiler yaptırmışlardır. Buralarda sağlıklı dini faaliyetlerin yapılabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti, Türk Konsolosluklarına bağlı Din Hizmetleri Müşavirlikleri ve Ateşelikleri açmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı da buralara din hizmetlerini yürütecek personel göndermeye başlamış ve böylece halkın, özellikle gençlerin din eğitimi ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.[122]

Diyanet'in yurt dışı faaliyetleri 70'li yıllardan sonra başlamış ve bugün iki bine yakın cami derneğini bünyesinde barındıran DİTİB yapılanması, Avrupa'da Türk varlığına en yaygın ve etkin bir şekilde ulaşabilen bir kurum haline gelmiştir.[123] 1970'lerde başlayan bu süreç bugün Avustralya, Kanada, ABD, İngiltere, Norveç, İsveç, Kıta Avrupa'sı, Rusya, Kazakistan, Moğolistan, Çin, Japonya ve en son yeni bir açılımla Afrika kıtasına kadar uzandığı görülmektedir.

Diyanet'in, kendi vakfı ile birlikte uluslararası ilahiyat projesi çerçevesinde Avrupa'dan 300'ü aşkın öğrenciye Türkiye'de ilahiyat okuma imkânı sunması, Dünya'nın değişik bölgelerinden Kur'an kursu, İmam-Hatip okulu, ilahiyat fakültesi, yüksek lisans ve doktora programları gibi farklı düzeylerde 4000 öğrenciye öğrenim imkânı sağlaması, başkanlığın yurt dışı hizmetlerinin düzeyini gösteren verilerdendir. Ayrıca Diyanet'in

[121] Strateji Geliştirme Başkanlığı, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 265, Ocak 2013, s. 38
[122] Fatma Zeliha **Kahraman**, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yurt Dışı Din Hizmetleri: Danimarka Örneği", Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2007(Yüksek Lisans Tezi), s. 1.
[123] Paçacı, s. 9-10.

Balkanlar'da, Avrupa'da imam-hatip okulları, liseler, enstitüler, fakülteler gibi eğitim-öğretim müesseselerinin bulunması yurtdışıyla bağlantılı hizmetleri hakkında bize bir fikir vermektedir.[124] Diyanet'in, yurt dışındaki Türklere din hizmeti sunmada önemli görevler yerine getirdiği anlaşılmaktadır.[125] Başkanlığın geniş bir dış ilişkiler birimine kavuşmuş olması, devletin bu kuruma verdiği önemin de bir göstergesi sayılabilir.

Diyanet, yurt dışının özel şartları dolayısıyla bireylerin ihtiyaç duyduğu birçok hizmeti camide vermektedir. Orada caminin, her yaştan bireyi muhatap alan bir kapsama sahip olduğu ifade edilmektedir: "Avrupa'ya göç eden ilk nesil, dini ve kültürel olarak camiler etrafında örgütlenmişlerdir. Onlar için cami Türkiye'dekinden daha fazla bir anlam ifade etmektedir. Yabancı bir kültür ortamında sosyalleşme ve kimliklerinin korunmasında cami önemli fonksiyon icra etmiştir."[126] Cami, insanların birbiriyle görüştüğü, birlikte yemek yediği, milli ve dinî gün ve gecelerde toplanıp sohbet ettiği, gündelik ihtiyaçlarını karşıladığı, gerektiğinde düğünlerini yaptığı, çocukların, gençlerin, hanım ve erkeklerin hafta sonu eğitim aldığı[127] toplumsal buluşma alanları olmuştur. Ayrıca camiler marketi, kahvehanesi, bilardo gibi oyun salonları; Kur'an, biçki dikiş, bilgisayar vs. gibi kursların verildiği derslikleri hatta kuaför salonu bulunan bir kültür merkezi haline gelmiştir.[128] Caminin bu geniş işlevlere mekân olması çevresel şartların dine olan etkisini göstermektedir. "Almanya'ya göç, kişinin bir yandan kendi dininden farklı bir dinle, diğer yandan da kendi dininin Almanya'ya özgü yapılaşmış şekilleriyle karşılaşması anlamında çarpıcı bir tecrübedir."[129]

Yurt dışındaki camilerde Türkiye'den giden din görevlileri hizmet vermektedir. Din görevlileri, derneklerin etkin çalışmasından, verdiği eğitim ile Müslümanlığın geleceğe taşınmasından ve son yıllarda Avrupa'da artan İslam karşıtlığıyla mücadele etmekten sorumludur.[130] "Yürütülen faaliyetler ilk başladığı yıllar itibariyle çok yol almış ve kalite yönünden bir ilerleme kaydetmiş ise de bu deneyimi ortaya koyabilecek alan

[124] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile...", s. 40-41.
[125] Kahraman, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın...", s. 30.
[126] Recep **Kaymakcan**, "Diyanet Hizmetleri Bağlamında Avrupa'daki Türk Gençlerinin Eğitimi", lll. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (DİB Yayınları/642), 2005 Ankara, s. 484.
[127] Paçacı, s. 10.
[128] Demir, Z. (2011). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(12.11.2017)
[129] Çelik, "Almanya'da Türkler...", s. 131.
[130] Paçacı, s. 10.

araştırmalarının ve istatistik bilgilerin azlığı ve yetersizliği, yapılan hizmetlerin niceliği ve niteliği hakkında bilgilenmeyi imkânsız hale getirmektedir."[131]

6.1. Avrupa'da Müslüman Kadın ve Değişim

"Göç, psiko-sosyal bir travmadır. Bir insanın bir yerden başka bir yere göç etmesi yaşam tarzında bir farklılaşma meydana getirir ve psikolojik düzeyde yaralanma yaşanır. Değişim, bu acı ve sıkıntının sonucunda ortaya çıkar."[132] Dini anlayışın değişmesi de diğer bazı etkenlerin yanında böyle acı ve sıkıntılı bir dönemden sonra hızlanabilir. Avrupa'ya giden Türk göçmenlerin dini anlayışlarında bir değişim olduğu, bu değişimin kadınlar üzerinde daha fazla hissedildiği Diyanet dergilerine yansımaktadır.

Erşahin, Avrupa'daki Müslüman kadınların, içinden çıkmaya çalıştıkları geleneksel yapıya da Avrupa'daki modern hayata da eleştirel baktıklarını, Avrupa'daki Müslüman kadınların, dinî aidiyetlerini Avrupaî hayata yansıtmayı arzuladıklarını, İslam'ın her şeyden önce, kadınların hem özel hem de toplumsal hayatlarında en önemli güven kaynağı olduğunu ifade etmektedir.[133] Kadınların, Müslüman kimliği ile dinî faaliyetlere, toplantılara aktif bir şekilde katıldıkları Diyanet dergilerine yansımaktadır. Dolayısıyla İslam'ın, Avrupa'daki Müslüman kadın için başka bir anlam taşıdığını söyleyebiliriz. Kadınların Avrupa'da yaşadıkları bu değişim, dini anlamlandırma ve hayata yansıtmada içinde bulunulan sosyal çevrenin büyük bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bir yönüyle de bu veriler değişen din anlayışlarını kavramada, yorumlamada, nedenlerine ulaşmada bize kolaylık sağlamaktadır.

Diyanet Avrupa dergide kadınların faaliyetlerine ve taleplerine yer verildiği görülmektedir. Bu dergide aktarılanlara göre, kadınların, Avrupa'da cami derneklerine bağlı olarak örgütlenip kendi sorunlarına çare ürettikleri anlaşılmaktadır. Bütün bunlar Avrupa'da işlevsel bir cami anlayışının olduğunu göstermektedir.

Gençlerin, cami alanı içinde, bilardo oynayacakları, film seyredebilecekleri mekânların oluşturulmasını istemeleri[134] Avrupa'da değişen cami anlayışının ve camilerin birer sosyal mekân olarak görüldüğünün yansımasıdır.

---

[131] Kahraman, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın...", s. 1.
[132] Nesrin **Türkarslan**, "Kentte Kadın Olmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 211, Temmuz 2008, s. 38.
[133] Erşahin, S. (2011). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(14.02.2018)
[134] Demir, Z. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(12.11.2017)

Diyanet Avrupa dergide yayınlanan bir makaleye göre kadınlar, Diyanet'in Avrupa'daki faaliyetlerinin daha dışa dönük olmasını istemektedirler. Bu makalede, Diyanet'in gönderdiği din görevlilerinden daha aktif olmaları beklenmekte ve gençlerin, kadınların, ailelerin farklı sorunları olması dolayısıyla bu görevin daha kapsayıcı faaliyetlerle icra edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Avrupa'nın belki de en büyük İslâmî Kurumu olan bu yapıdan (DİTİP) büyüklüğü oranında etkisinin olması beklenmektedir.[135]

Diyanet Avrupa dergilerinde, Avrupa'da ilk iki neslin dinî kurumlardan beklentisinin şu hususlar olduğu belirtilmektedir: Kendi dindarlıklarının da tezahürü olan mukabele okunması, peygamberlere dair kıssaların anlatıldığı sohbetlerin yapılması ve çocuklarının 'arkalarından bir Yasin okuyabilecek' kadar Kur'an öğrenmesi. Geçen süre içinde kadınların dinî duyarlığının ve din ile ilişkilerinin değiştiği Diyanet dergilerine yansımıştır.

Avrupa'ya yapılan göçün dini hayatı etkilediği ifade edilmektedir: "Türk ailesinde dinî hayat iç göçün yanı sıra dış göçte de önemli değişim sorunları yaşamıştır."[136] Bu değişimle birlikte ya dinden uzaklaşmış bireylerin ya da neyi niçin yaptığının farkında olan, dinî bilgilenmeye açık ve Müslüman kimliğiyle toplumsal alanda var olmak isteyen bir kitlenin oluştuğu belirtilmektedir.[137]

7. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Kadın

7.1. Kadın ve Kadın Sorunları

Kadın sorunları büyük ölçüde toplumların geleneğinden, tarihsel tecrübesinden, sosyo-ekonomik yapısından, ataerkil zihniyetin varlığından, kadınlarla ilgili algı ve kabullerden kaynaklanmaktadır.[138] Kadın konusundaki algı ve kabullerin, dinin yorumunda da kendini gösterdiği ve Müslümanların, kadın konusunda bizzat Kur'an-ı Kerim'in çizdiği çerçevenin gerisinde kaldığı görülmektedir. Hz. Peygamberden sonra İslam toplumlarında Kur'an öncesi kadın anlayışı yeniden ortaya çıkmış, üstelik bu, din görüntüsü altında insanlara sunulmuştur.[139] İslam toplumlarında belli bir dönemden

[135] Demir, Z. (Ekim 2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(12.11.2017)
[136] Çelik, "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sonbahar 2010, Sayı 8, s. 31
[137] Demir, Z. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(12.11.2017)
[138] Bardakoğlu, A. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.06.2017)
[139] Görmez, "Cami, Kadın ve Aile", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 274, Ekim 2013, s. 1-2.

sonra kadınlara dönük yasaklamanın adı 'fitne' olmuş ve bu fitne kelimesi şahıs, yer ve zaman ayırımı yapılmadan bütün kadınlar hakkında kullanılmıştır.[140]

Kadına karşı kötü yaklaşımların tamamı İslam anlayışına aykırıdır. Çünkü Kur'an'ı Kerim'de, kendi dönemlerine ışık saçan, tarihe iz bırakan ve her birinin hayatında günümüz insanına da mesaj verecek nice ibret tabloları bulunan birçok kadın şahsiyet bulunmaktadır. Hz. Hacer: teslimiyetin sembolü, Hanne: adayışın sembolü, Hz. Meryem: iffetin sembolü, Havle B. Samit: haksızlığa karşı direnen kadın sembolü[141] olarak günümüz kadınlarına örnek gösterilmektedir.

Kur'an'ı en iyi şekilde anlamış ve en güzel bir biçimde yaşamış olan Hz. Muhammed'in hayatı, kadına karşı sergilediği tutum ve tavır, Müslümanların kadına nasıl bakacakları konusunda en iyi modeldir.[142] Aslında ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren tüm peygamberlerin mücadeleleri sürecinde kadın var olmuş, peygamberlerin hayatında etkin rol oynamış ve Peygamberlere yakın olan hiçbir kadın toplum hayatından men edilmemiştir.[143] Çünkü kadının toplum hayatından soyutlanması, o toplumu ayakta tutan direklerden birinin yok olması anlamına gelmektedir.

İslam'ın ilk yıllarında kadınlar sosyal hayatta aktif olarak yer almış, Hz. Peygamber döneminde hanım sahabiler umuma açık toplantılara katılmış, kadınlar hayatın bizzat içinde (mescitte, cemaatte, ilimde, sanatta, ticarette kısacası toplum hayatında olması gereken her yerde) olmuşlardır.[144] Kadınların İslâm tarihinde de önemli hizmetleri olmuştur. Peygamberimizin iman çağrısına ilk icabet eden bir kadındır, yani Hz. Hatice'dir. İlk Müslümanların fedakârlıklarına kadınlar da çok güçlü bir şekilde katılmışlardır.[145] Diyanet dergilerinde kadından yana güçlü mesajların yer aldığı görülmektedir.

Kadına karşı olumsuz tavrın önüne geçilmesinde, kadınlara da görev düşmektedir. Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamberin uygulamalarını kadınların iyi öğrenmesi

---

[140] Abdullah **Kahraman**, "Kadınların Cemaate Devamına Fitne Engeli Konabilir mi?", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 274, Ekim 2013, s. 14-15.
[141] Ünal, M. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(14.11.2017)
[142] Ejder **Okumuş**, "İslam ve Kadın", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 225, Eylül 2009, s. 36.
[143] Turan, H. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(15.11.2017)
[144] Görmez, "Cami, Kadın ve Aile", s. 1-2.; Saliha **Kurt**," Cami ve Kadın", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 267, Mart 2013, s. 36.
[145] Karagöz, İ. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(01.01.2018)

gerekmektedir.[146] Ayrıca kadınlara sunulan sağlıklı ve doğru dini bilginin kadın sorunlarını aşmada önemli bir etken olduğu şu şekilde ifade edilmektedir:

> "Kız çocuklarının doğdukları günden itibaren uğradıkları her türlü ayrımcılık, aile-içi şiddet, töre ve namus cinayetleri, çocuk istismarı gibi günümüzde aileyi tehdit eden birçok problemin aşılmasında ve toplumsal duyarlılığın geliştirilmesinde dinî değerlerin sağlıklı ve doğru bir biçimde topluma ulaştırılması büyük önem arz etmektedir."[147]

Kadının sosyal hayatta İslami değerleriyle var olabileceğinin asr-ı saadet döneminden de örnek gösterilerek üstelik hadis alanında yetkin hocalar (Mehmet Görmez, M. Said Hatiboğlu) tarafından ifade edilmesi anlamlıdır ve bugünkü anlayıştan farklı bir bakış açısına işaret etmektedir. Günümüz için çok değerli olan bu görüşler toplumda var olan yanlış anlayışların giderilmesine elbette katkı sunacaktır. Diyanet'in, İslam hakkında şahsi fikirleri değil ortak bir değerlendirmenin sonucu veya toplamı diyebileceğimiz bir din anlayışını Kur'an'dan, Sünnet'ten ve İslam medeniyetinden ilham alarak insanlara sunması din anlayışında yaşanan değişmeyi gösteren bir yansımadır.

7.2. Cinsiyet Kültürü ve Kadın

Türkiye'de kadının önünde iki engel vardır: Biri, ataerkil, geleneksel, dogmatizm engeli, diğeri ise kapitalizm pazarıdır.[148] Diyanet dergilerinde bu iki anlayış şu şekilde eleştirilmektedir: "Başkası için yaşamaya, başkası için güzel görünmeye ve nesneleşmeye mahkûm edilir kadın. Kadın nesne olmamalıdır; çünkü o, toplumun şekillenmesinde çok ciddî bir fonksiyonu olan öznedir."[149], "İslam kadın ve erkeğin insani haklarının eşitliğini vurgulamış olsa da, Müslüman toplumlara hâkim olan geleneklerin bir kısmı, İslam'ın kadına tanıdığı hakları yansıtmaktan uzak kalmıştır."[150] Kadın hakkındaki olumsuz tavırlar için hem geleneğin hem de yeri geldiğinde yanlış modern anlayışın bu şekilde eleştirilmesi Diyanet dergilerini değerli kılmaktadır.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde cinsiyet konusuyla alakalı birçok makale bulunmaktadır. Makalelerde bu sorun etraflıca ele alınmakta, geçmiş kültürlerin, başka

---

[146] Bardakoğlu, A. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.06.2017)
[147] Toprak, "Dünyada ve Türkiye'de...", s. 202.
[148] Çınar, A. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(03.01.2018)
[149] Yenen, H. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(04.01.2018)
[150] Hümeyra **Malkoç**, "Kadının Statüsü İle İlgili Görüşlerin Din Ve Sosyal Değişme Bağlamında Analizi (2000 Sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kadınla İlgili Fetvaları)", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş 2009(Yüksek Lisans Tezi), s. 25.

toplulukların bu konu hakkındaki bakış açıları aktarılmakta, Kur'an'ın yaklaşımı ve bu sorunun ortadan kalkması için Hz. Peygamberin verdiği mücadele anlatılmaktadır. Kur'an'ın yaklaşımına baktığımızda kadının önce insan sonra ana, nine, evlât, bacı ve eş[151] olarak takdim edildiğini görmekteyiz. Şu hadislerde de Hz. Peygamberin kadına nasıl baktığının işareti vardır: "Sizin kadınlar üzerinde haklarınız olduğu gibi kadınların da sizin üzerinizde hakları vardır."[152] "Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü tamamlayan diğer yarıdır."[153]

İslam, cinsiyet farkını kabul eder ancak bunun kötüye kullanılmasını ve bir üstünlük aracı sayılmasını kesinlikle reddeder.[154] Bu bağlamda Kur'an'ı Kerim, Müslüman kadın ve erkeği birbirinin 'velisi' kabul etmektedir.[155] Günümüzdeki Müslümanların kadın algısında, Hz. Peygamber'in mücadele edip tarihin derinliklerine gömdüğü düşünce, tutum ve davranışlardan izler vardır.[156] Peygamber Efendimiz, "kız çocuklarının ne günahı vardı" ayetini tebliğ etmiş bir peygamber olmasına rağmen Müslümanlar arasında kadın aleyhine, kız çocuğu aleyhine düşünce ve davranışların görülmesi[157] Kur'an'dan ve Hz. peygamberin sünnetinden yeterince istifade edilmediğini göstermektedir.

Tarihsel süreç içerisinde İslam dinin genel prensiplerine aykırı olarak kadın aleyhtarı yorumlarda bulunulduğu bir gerçektir. Bu süreçte özellikle kadını erkek üzerinden değerlendirme ve kadına yönelik zayıflık-eksiklik söylemi öne çıkmaktadır.[158] Diyanet Aylık dergide, Râzî'den aktarılan, Rûm Suresi 21. Ayete (Huzur bulmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet lütfetmesi de O'nun varlığının delillerindendir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.) ilişkin yapılan yorum bu anlayışa açık bir örnektir:

> Şöyle ki, "Buradaki "Sizin için yarattı" ifadesi, Bakara suresinde geçen "Yeryüzünde olan her şeyi sizin için yarattı." (Bakara, 29.) ayetinde olduğu gibi, kadınların, hayvanlar, bitkiler ve diğer canlılar gibi menfaat aracı olarak yaratıldıklarına delil teşkil eder. Bu ise, onların Allah'a ibadet etmek ve dinî

[151] Karagöz, İ. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(01.01.2018)
[152] Tirmizî, Radâ, 11. (Hadislerle İslam, Cilt 4, s. 211)
[153] Ebu Davud, Taharet, 94. (Hadislerle İslam, Cilt 4, s. 215)
[154] Okumuş, "İslam ve Kadın", s. 35.
[155] Fidan, H. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(07.01.2018)
[156] Aydın, Ş. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(09.11.2017)
[157] Balaban A., Güler, H. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(01.01.2018)
[158] **Görmez**, "Cami, Kadın ve Aile", s. 2.

> emirlerle sorumlu tutulmak için yaratılmadıkları sonucunu doğurur. Bu durumda biz şunu söyleriz: Kadınların yaratılması Allah'ın biz erkeklere olan nimetlerindendir. Onların bizim için yaratılması ve dinî emirleri yerine getirmekle sorumlu tutulmaları bize olan nimetin tamamlanması amacına yöneliktir. Yoksa biz erkeklerde olduğu gibi onların dinî emirleri yerine getirmekle sorumlu tutulmaları söz konusu değildir. Bahsedilen bu durum, nakil, hüküm ve akıl açısından böyledir. Nakil açısından, burada zikredilen ayet ve diğerleri buna delildir. Hüküm açısından, kadın erkekten farklı olarak birçok konuda sorumlu tutulmamıştır. Akıl açısından da, kadın yaratılışı itibarıyla zayıftır; aklı eksiktir ve çocuğa benzer. Çocuk ise sorumlu değildir. Bu sebeple uygun olan kadının da kullukla sorumlu tutulmamasıdır. Ne var ki Allah'ın bize olan nimeti, kadınların sorumlu tutulması ile tamamlanır. Bu da onların azaptan korkması, kocaya itaat etmesi ve haramdan kaçınması amacına yöneliktir. Eğer aksi bir durum söz konusu olsaydı yeryüzünde fesat çıkardı." (Râzî, Mefâtihu'l-gayb, Beyrut 1990, XXV, 97.)[159]

Kadını, kendisi kabul etmeyen bu anlayış, doğumundan itibaren onu erkekten aşağı ve ikinci bir cins olarak görme yanlışına düşmekte, ikinci aşamada da bu yanlışı dine onaylatma gayretine girmektedir.[160] Bahsedilen bu anlayışın kabul edilemeyeceği, insanlık ve kulluk sorumluluğu açısından kadın ve erkeğin eşit olduğu, Peygamber Efendimizin kadın ve erkeği insanlığın birbirini tamamlayan iki yarısı şeklinde gördüğü ifade edilip gelenekteki bugün dahi kısmen devam eden bu anlayış reddedilmektedir. Daha sonra ayetin ifade ettiği anlam veciz bir şekilde delilleriyle ortaya konulmaktadır: "Arapçada "zevc/eş" kelimesi, sadece erkeğin eşi değil, kadının eşi anlamında da kullanılmaktadır... Şu hâlde karı-koca ilişkisine bir nimet olarak bakılacaksa, bu sadece kadının erkeğe değil, erkeğin de kadına bir nimet olarak bahşedilmesi yönüyle düşünülmelidir."[161] Çünkü İslâm, kadın ve erkeği yaratıcı karşısında eşit bireyler olarak kabul etmekte ve halen daha varlığını sürdüren bu yanlış anlayışları açıkça kınamaktadır.[162]

Bu yanlış anlayışın bir başka örneği de Hz. Âdem ile Hz. Havva üzerine kurulu tasavvurdur. Kur'an-ı Kerim'e göre, Hz. Âdem ile Hz. Havva aynı özden, topraktan yaratılmış, birlikte Allah'ın hitabına muhatap olmuş, birlikte yeryüzünü imar etsinler

---

[159] İbrahim Hilmi **Karslı**, "Önce Kadınla İlgili Yanlış Tasavvurlar Değişmeli", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı, 251, Kasım 2011, s. 44-45.
[160] Bardakoğlu, A. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.06.2017)
[161] Karslı, s. 45.
[162] Bardakoğlu, A. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.06.2017)

diye var edilmiş ve birlikte şeytana kanmış[163] oldukları halde Hz. Havva, bugün bile Hz. Âdem'i cennette kandırdığı gerekçesiyle bazı zihinlerde suçlanmaktadır.[164]

İslam dini, gerek yaratılışta gerekse dinî sorumluluk, temel hak ve hürriyetler noktasında kadın erkek arasında eşitliği savunur.[165] Kur'an'da, inanan kadınlar ve erkekler iman, ahlâk, ibadet konularında ve ayrıca sosyal ve ekonomik alanlarla ilgili işlerde yan yana zikredilmektedir.[166] Böylelikle kadın ve erkeğin benzer sorumluluklar aldığına ve benzer sahalarda rol alabileceklerine işaret edilmektedir.[167] Bu noktadan hareketle İslam'da ne kadın, kadın olduğu için ikinci sınıftır, ne de erkek erkek olduğu için birinci sınıftır. Toplumu inşada temel rol icra etmesi bakımından kadının İslam'da statüsü çok yüksektir.[168] Kadının toplumdaki bu rolü ihmal edilip sosyal hayattan uzaklaştırıldığı zaman, toplumun gelişmesi pek mümkün değildir.[169] Burada geleneğin eleştirilmesini ve özellikle naslara (ayet ve hadis) yeni bir yorum çerçevesinde yaklaşıldığını görmekteyiz. Bunun örnekleri başka yerlerde de çokça mevcuttur. Bu konuyu ayrı bir bölüm halinde ele alacağız. Yalnız şunu ifade edelim ki bu anlayış, değişen zihin yapısının naslara (ayet-hadis) güçlü bir yorum çerçevesinde yaklaşımını göstermektedir. Bunun örneklerinin çok olması da gelecek açısından ümit vermektedir.

7.3. Kadın ve Cami

Kur'an'a göre Allah'a karşı sorumlu olma, Allah'a ibadet etme ve Allah'ın muhatabı olma noktasında kadınla erkek arasında bir fark olmamasına[170] rağmen, İslam toplumlarına bu anlayış tam manasıyla yansımamıştır. Ayrıca Hz. Peygamberin

---

[163] Görmez, "Cami, Kadın ve Aile", s. 1.
[164] Turan, H. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (15.11.2017)
[165] Okumuş, "İslam ve Kadın", s. 35.
[166] "Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, (gönülden Allah'a) saygılı erkekler ve (gönülden Allah'a) saygılı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar; (işte) Allah bunlar için bağış ve büyük bir mükafat hazırlamıştır." Ahzap, 35.
[167] Fidan, H. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(07.01.2018)
[168] Ejder Okumuş, s. 36.
[169] Begüm **Soysal**-Esra **Serdaroğlu**, "İnsani Değerler Derneği Genel Başkanı Mehmet Bozdemir ile İnsani değerler üzerine", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 244, Nisan 2011, s. 29.
[170] "Gerçek şu ki, Allah'a teslim olmuş bütün erkekler ve kadınlar, inanan bütün erkekler ve kadınlar, kendilerini adamış bütün erkekler ve kadınlar, sözlerine sadık bütün erkekler ve kadınlar, sıkıntılara göğüs geren bütün erkekler ve kadınlar, (Allah'ın karşısında) güçsüzlüğünü anlayan bütün erkekler ve kadınlar, karşılıksız yardımda bulunan bütün erkekler ve kadınlar, nefislerini kontrol eden bütün erkekler ve kadınlar, iffetleri üzerine titreyen bütün erkekler ve kadınlar ve Allah'ı durmaksızın anan bütün erkekler ve kadınlar için, (evet,) bunlar(ın tümü) için Allah, mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır." Ahzab, 33/35.

uygulamasına rağmen fıkıh ve hadis geleneğimizde, cemaate katılma hususunda kadınlara sınırlamalar getirilmiştir.[171]

Diyanet dergilerinde kadınların camiden uzaklaştırılmasının eleştirildiğini ve kadınların yüceltildiğini görmekteyiz: "Kadını mabede kabul buyuran ve mihrapta eğiten Rabbimizdir. Kâbetullah'ın temellerine kadın eli değmiştir. Hz. Hacer'in sa'yinin hürmetine zemzem suyu ikram edilmiştir."[172] Bu ifadeler ve İslam toplumundaki bazı uygulamalara yapılan eleştiriler değişen din anlayışlarının Diyanet tarafından karşılık bulması veya bizzat Diyanet'in bu değişime öncülük etmesinin ifadesidir.

Hz. Peygamber döneminde kadın-erkek bütün Müslümanların camiye gittiği, Mescid-i Nebevi'de kadınlar için aktif bir dinî yaşamın olduğu, cami ve cemaat atmosferinden kadınların mahrum edilmemesini Peygamberin bizzat tavsiye ettiği bilinmektedir. Bunun için peygamber döneminde başta beş vakit namaz olmak üzere cuma ve bayram namazlarına kadınlar katılmışlardır. Mazeretleri sebebiyle bayram namazı kılamayacak olanların dahi, namaz kılamasa da cemaate iştirak etmelerini peygamberin istemesi kadınlar için caminin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bir hanım sahabinin Hz. Ömer'in evlilik teklifini kabul etme şartlarından birinin 'mescitten alıkonulmama' olduğu dikkate alınırsa hanımların bu konuyu çok önemsedikleri görülür. Namaz kılmanın yanında Hz. Peygamber'in hutbe ve vaazlarını dinlemek, Kur'an dinlemek, oradaki eğitim faaliyetlerine katılmak için de kadınların camiye gittikleri kaynaklarımızda yazılıdır. Günümüzde ise kadınların cami ve cemaatten istifade noktasında durumlarının çok iyi olduğu söylenemez. Hz. Peygamberin, kadınların camiye rahat girip çıkmaları için gerekli tedbirleri aldığını, kadınların sayısının artması nedeniyle de onlar için özel bir kapı tahsis ettiğini bilmemize rağmen bu anlamlı uygulamaların günümüze taşınamadığını müşahede etmekteyiz. Çocuklar ağladığında namazı kısa tutması, karşı cinsin dikkatini çekecek davranışlardan kadın ve erkekleri sakındırması, camiye gelen kadınları (dikkatleri üzerlerine çekmemek için) güzel koku sürmekten men etmesi gibi peygamberin uygulama ve tavsiyeleri bugünkü problemlerimize (cami-kadın bağlamında) katkı sunacak önemli hususlardır. Bütün bunlar asr-ı saadet döneminin tüm zamanlar için örnek teşkil ettiğini göstermektedir. Bu dönem örnek alınmadığı için bugün kimi kadınlar, erkek cemaatin olumsuz tavrından çekinerek rahat bir şekilde camiye gidememektedir. Kadınlara Allah'ın verdiği değer

[171] Kahraman, "Kadınların Cemaate... ", s. 12.
[172] Görmez, "Cami, Kadın ve Aile", s. 2.

çok görülmektedir. Camilerin kapıları kadınlara kapanırsa pek çok kapının kendilerine ardına kadar açılacağını bilmekteyiz.[173]

Hz. Peygamberin, 'kadınları mescitlere gitmekten alıkoymayın' buyurması ve kadınları Allah'ın beytine davet etmesi adeta bir devrin sonunu kapatmış yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Ancak peygamberden sonra sahabe döneminde bir müddet daha devam eden bu anlayış yerini yavaş yavaş yasaklayıcı bir tavra bırakmıştır. Bunun nedenlerinden biri Diyanet dergilerinde şu şekilde açıklanmaktadır: "Peygamber Efendimiz kadınlara hak ettikleri değeri verip ve bunu da sıklıkla tavsiye etmesine rağmen bu durumla uyuşmayan bazı hadisler Peygamberimize isnad edilmiştir."[174] Bir 'Fitne' kavramı üretilmiş ve neredeyse kadınlara dönük bütün yasaklarda bu kelimenin kolayca sonuç alıcı etkisi devreye sokulmuştur. Fitne gerekçesi şahıs, yer ve zaman ayırımı yapılmadan âdeta bütün kadınlar hakkında uygulanmıştır. Eğer bu kavram bir yanlışı engellemede kullanılmış olsaydı sadece kadınlara değil erkeklere de uygulanmalı idi. Böyle yapılmayarak ve de toptancı bir bakışla yaklaşılarak bütün kadınlar töhmet altında bırakılmış ve potansiyel suçlu olarak görülmüştür.[175] Bu ifadeler, değişen din anlayışlarının bakış açısını yansıtmaktadır. Erkek tarafından yanlış, günah vs. bir şey yapıldığında es geçme, görmezden gelme, aynı şey kadın tarafından yapıldığında ise horlanma, fitne sebebi olarak görme anlayışı eleştirilmektedir.

Bugün toplumdaki genel anlayış halen daha kadınların camiye gitmelerinin yadırganması yönündedir. Diyanet bunun aksini özellikle son yıllarda hutbelerde, vaazlarda, dergi ve kitaplarda işlemesine rağmen istenilen seviyeye tam olarak ulaşılmamıştır. Kadınların, ibadetlerini rahat bir şekilde huzur içinde yapacakları cami ve müştemilatını hazırlama hususunda toplum olarak arzu edilen düzeyde olmadığımız bir gerçektir. Bugün halen daha isteyen istediği yere istediği şekilde (gecekondu gibi) cami yaptırabilmektedir. Dolayısıyla ihtiyaca cevap vermekten çok uzak yapılar ortaya çıkmaktadır. Diyanet'in de bu konuda geç kaldığı görülmektedir. Mimarisinden bütün müştemilatına kadar kadın ve erkeklere hitap edecek şekilde bir cami inşa etme, proje ortaya koyma anlayışı Diyanet'in gündemine yeni girmiştir. Kadın ve erkeklere hitap edecek şekilde cami talep edilmesi toplumdaki değişen din anlayışlarının bir sonucudur.

---

[173] Görmez, "Cami, Kadın ve Aile", s. 1-2. ; Kurt, "Cami ve Kadın", s. 35-39.
[174] Malkoç, s. 27.
[175] Kahraman, "Kadınların Cemaate... ", s. 13-14.

Camilere namaz kılmak için giden kadınların yaşadığı sıkıntılar, maruz kaldıkları olumsuz haller, bizzat bu durumu yaşayan kadınlar tarafından Diyanet dergilerinde dile getirilmektedir. Peygamber dönemindeki uygulamayı, kadınların camiye gidip erkek cemaatin saflarının bitiminden sonra cemaate iştirak ettiklerini bilen kadınlar kendilerine gösterilen bu tepkiyle adeta yıkıldıklarını bildirmektedirler. Aşağıda böyle bir durumu birkaç kez yaşayan bir kadının anlattıkları bunun ne büyük bir sorun olduğunu gözler önüne sermektedir. Türkiye'de bundan 15-20 yıl öncesine kadar kadınların böyle bir taleplerinin olmadığı, bunun bir problem olarak görülmediği, hatta Diyanet'in şimdiki sıklığıyla bunu yayınlarında işlemediği bilinmektedir. Dolayısıyla bu durum, Diyanet'in bu konuda sorun yaşayan kadınlara yardımcı olmasına, toplumda ve kadınlardaki değişen din anlayışlarına, diğer taraftan kadınların İslami bilinçlenmelerine, kadınları camide görmek istemeyen bir kısım erkeklerin de bu sorunda ne kadar duyarsız olduklarına işaret etmektedir.

> Karaköy Yeraltı Camii'nde sahabelerin medfun olduğu bir türbe var… Camiye girip daha Fatihamı okumadan genç bir adam orada durmamamı, kadınların yolu tıkadığını söyledi kaşlarını çatarak. İkindi vakti geçmişti ve kimsecikler yoktu ortada ya neyse Amr bin As (r.a.)'ın huzurunda tartışmaya mahal vermemek için uzaklaştım oradan. Eski bir Bizans kulesinden camiye dönüştürülen kadim yapıda kocaman bir mermer sütunun ardına durup dua etmeye başladım bir şevkle, kimseye bir zararım yoktu, hacmimi de oldukça küçültmüştüm şanlı saadetli geçmişin büyüklüğünü düşünerek. Orta yaşlı bir adam gelip burasının erkeklere ait olduğunu söylediğinde, namaz vakti değil, ziyaret yapıyorum diye cevapladım sükûnetimi koruyarak. Üçüncü bir adam gelip hanımefendi kadın yerine gidin dediğinde işaret edilen mahfile gidip namaz kılayım bari diye yöneldim ki ortada bir kafes. İnanılacak gibi değil biliyorum ama gördüğüm şey tahtadan kocaman bir kafesi andırıyordu gerçekten... Birkaç gün sonra zor durumdaki Afrikalı kardeşlerinin yanına uçacak bir yolcu olarak içimi derin bir kötümserlik kaplamıştı. Bu aşağılanma hissiyle mekânı hemen terk etmeyi düşünürken bir başka adam kafesin kapısını destursuzca açarak 'kesin sesinizi, ne biçim kadınlarsınız!' mealinde hakaretler yağdırıp kapıyı yüzümüze çarptığında konuşmak için çıktım dışarı ama nafile. Adam kaybolmuştu… Eminönü'ne kadar nasıl geldiğimi anlatmak istemiyorum.[176]

[176] Yıldız **Ramazanoğlu**, "Camiyle Kadın Arasında Kırılgan Tecrübemiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 274, Ekim 2013, s. 19-20.

Kadınların camiye devamını özendirmek maksadıyla Diyanet dergilerinde şu hususlar tavsiye edilmektedir: Öncelikle bu sorunun nedenlerinden olan cinsiyet ayrımcılığının topluma iyi anlatılması, bazı kaynaklarda yer alan kadın aleyhtarı rivayetlerin yeniden değerlendirilmesi, kadın cemaate uygun lavabo ve abdesthane yapılması, kadınlar için sosyal ve kültürel amaçlı mekân oluşturulması. Ayrıca şu önerinin gündeme taşınması da Diyanet dergilerinde değişen din anlayışlarına örnek teşkil etmektedir:

> "Merkezi ve büyük camilerde kadınlara yönelik hizmet veren kadın din hizmetleri uzmanı bulundurulmalıdır. İlgili din hizmetleri uzmanına cami bünyesinde bir büro tahsis edilmeli, bu büroda bilgisayar, internet ve telefon gibi iletişim imkânlarına yer verilmelidir. Söz konusu uzman, kendisine gelen kadınların dinî sorularını cevaplayarak onlara rehberlik ve danışmanlık hizmeti sunmalı ve haftanın belli günlerinde camide vaaz ve sohbet programları düzenlemelidir."[177]

Bunların bir kısmının yakın zamanda il müftülüklerinde açılan Aile ve Dini Rehberlik Bürolarında yapıldığını bilmekteyiz. Ancak camilerde bu uzmanlara dönük büro açılması, bu mekânların internet ve telefon gibi iletişim imkânlarına kavuşturulması, bu uzmanların kadınlara dönük rehberlik ve danışmanlık hizmeti sunması gibi öneriler gerçekten de ince bir anlayışın ürünüdür. Muhtemelen önümüzdeki yıllarda büyük camilerimizde bunları görme imkânımız olacaktır. Bu uygulamayla birlikte kadınlar çok rahat bir şekilde sorup öğrenmek istedikleri meseleleri konunun uzmanı olan hoca hanımlara iletme imkânına ulaşacaklardır.

Kadınların cami ve cemaatle ilgili yaşadıkları problemler ele alınırken Hz. Meryem örneği sıkça kullanılmaktadır. Dergide yazılanlara baktığımızda, benzer problemleri Hz. Meryem'in de yaşadığı, kendini mabede adamasından dolayı onun da toplum tarafından dışlandığı, ancak hiçbir zaman yılmayıp mücadelesine devam ettiği bildirilmekte ve o günden bu yana peygamberimiz dönemi hariç aynı sorunun varlığını sürdürdüğü bildirilmektedir. Bir taraftan böyle bir anlatım varken diğer taraftan caminin Hz. Meryem'le birlikte kadınların mabedi ve mektebi olduğu, ruhlarını dindirip Rabbe adanışın mekânı olduğu ifade edilmektedir.[178] Diyanet dergilerinde, kadına dair sorunlarda Hz. Meryem sıkça örnek verilmektedir. Bununla, kadının Hz. Meryem gibi masumiyetini, iffetini muhafaza ederek cemaate iştirak edebileceği ve toplumun içinde

---

[177] Hüseyin **Yılmaz**, "Kubbenin Altında Kadınlara Yer Açmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 261, Eylül 2012, s.

[178] Ülfet Görgülü, "Mihrapta Bir Kadın: Hz. Meryem", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 274, Ekim 2013, s. 27-30.

var olabileceği vurgulanmak istenmiş olabilir. Ayrıca tarihte ve günümüzde kadınların camiden, cemaatten uzak tutulmalarına bir gerekçe olarak üretilen 'fitne' kavramının yanlışlığına gönderme yapılmış olabilir.

Diyanet dergilerinde dikkatimizi çeken bir husus da, din diliyle edebiyatın harmanlanması ve yazılanların çok daha albenili hale gelmesidir. Bu durum, dinin insanlara aktarımı konusunda edebiyatın da yoğun bir şekilde kullanıldığı bir değişime işaret etmektedir. Aşağıdaki paragraflar bunu açıkça ortaya koymaktadır:

> "Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder." (Tevbe, 9/18.) ayetinin ilhamıyla kendilerini mescidin mimarları arasında ve cemaatin ayrılmaz bir parçası gördüklerinde kuşku yoktur. Mescit, onların hem mabedi hem mektebi idi Hz. Meryem misali… Bugün Allah'ın beğenisine mazhar, sevilen bir kul olabilmek ve O'na kul olmayı her şeyin üstünde tutmak için çaba harcayan hanımefendiler her türlü olumsuzluğa rağmen, Meryem anneleri gibi camilere yönelmeli, gönüllerini mescitlere muhabbetle bağlamalıdırlar. Zira camilerin onlara, onların camilere ihtiyacı vardır.[179]
>
> Hazreti Meryem'in mihrabı… küçücük, mütevazı bir mihrap. Ama sonra onun adına gökkubbenin altında, yüzlerce, binlerce, on binlerce mabet inşa edildi... Sade kiliselerde mi? Hayır, hemen bütün camilerde, mihraba onun adı yazıldı. Kur'an'dan bir ayetti o, adı mihraplara yazılan kadındı. Allah'a en yakın olan kadın...
>
> Hacer validemizin yeri Kâbe'de, Hicr'in, o taştan, hayır o nurdan hilalin hemen altında. Oğlu İsmail ve daha nice peygamberle beraber, Allah'ın evini ziyarete gelen herkese selam veriyor. Her gün beş defa milyarlarca Müslüman'ın, Hakk'ın rızasına talip olduğu yerde duruyor....[180]

Kadınların cami ve cemaat bağlamında haklılıklarını ortaya koymada Hz. Peygamber dönemi uygulamaları bir de Hz. Meryem'in mabet öyküsü hem makale yazarları hem de cami-cemaat noktasında sıkıntı yaşayan kadınlar tarafından çokça kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. Birçok örnekten sadece biri olarak aşağıdaki alıntıyı gösterebiliriz:

---

[179] Görgülü, "Mihrapta Bir Kadın... ", s. 30.
[180] Ümit **Meriç**, "Mihraptaki Kadınlar", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 274, Ekim 2013, s. 24.

> "Ey Meryem! Rabbine divan dur. Secde et ve (O'nun huzurunda) rükû edenlerle birlikte rükû et" (Al-i İmran, 3/43.) emrine muhatap oldu. Bu emir ile Hz. Meryem'e mabette kendisine tahsis edilen bölümün dışına çıkarak, ibadet mahallinde erkeklerle beraber bulunma ve onlarla birlikte namaza katılma izni verilmiş oluyordu. İkiletmedi Meryem Rabbinin talebini. Bütün kınama, hakaret ve saldırıları göğüsleyerek, asırlardır uygulanagelen mabet kurallarını hiçe sayıp, yıktığı tabuların bedelini başıyla ödemeyi göze alarak can pahasına itaat etmişti ilahî emre vecd ile…[181]

Günümüzde Hz. Meryem'in kadınlar için her zaman bir örneklik oluşturduğu vurgusu öne çıkıyor. Kadınların mücadelelerinde Hz. Meryem bir model haline gelmektedir.[182] Yaşadığı mağduriyete susan değil, hakkını hukukunu arayan bir kadın imajı sunulmaktadır. Bu da toplumsal hayatın birçok alanında örneğini gördüğümüz benzer durumların değişen din anlayışları neticesinde dini konulardaki kadın tavrını yansıtmaktadır.

Caminin, kadınların eğitiminde ve dinlerini öğrenmelerinde önemli bir yeri vardır. Peygamberimiz döneminde hanım sahabiler bu şekilde yetişmiş ve bu uygulama Hulefa-i Raşidin döneminde de devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde kadınların camideki bu eğitim ortamından uzak tutulması, dinin teorik ve ameli yönünün değil de şeklî yönünün ön plana çıkmasına ve din dışı bazı uygulamaların zamanla dindenmiş gibi gösterilmesine sebep olmuştur.[183] Diyanet Aylık dergide buna şu şekilde işaret edilmektedir: "Kadınları camiden ve cemaatten uzak tutmak, aileyi cehaletin kucağına, hurafe ve Batıl inanışların kör kuyusuna terk etmektir. Çocukları ve gelecek nesilleri edepten, adaptan, sohbetten, terbiyeden, sevgiden, bilgiden, birlikten, ibadetten, saftan, huzurdan, maneviyattan mahrum etmektir."[184] Bu durum, son yıllarda dini istismar eden yapıların Türk toplumunda nasıl kolay bir şekilde taban bulduğunun ve özellikle de neden kadınları daha çok kullandığının sebeplerinden biri olsa gerektir.

Kadın eğitimi konusunda Diyanet dergilerinde yeni bir dilin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu konuda Hz. Peygamber ve asr-ı saadet dönemine özellikle vurgu yapılmaktadır. İslam toplumunun, Kur'an'ın ortaya koyduğu ilim-irfan çerçevesinde,

---

[181] Görgülü, "Mihrapta Bir Kadın...", s. 29.
[182] Kahraman, "Kadınların Cemaate... ", s. 13-15.
[183] Kurt," Cami ve Kadın", s. 38.
[184] Görmez, "Cami, Kadın ve Aile", s. 2.

Peygamberin uygulamaları doğrultusunda ve günümüz biliminden de istifade etmek suretiyle eğitimde başarılı olabileceği vurgulanmaktadır.

Diyanet dergilerinde kadınların dini eğitimine önem verildiğini görmekteyiz. Açılan Kur'an kurslarının % 90'ının kadın Kur'an kursu olması, bu kurslarda binlerce kadın Kur'an kursu öğreticisinin görevlendirmesi bunu doğrulamaktadır. Ayrıca kadın vaizlerin artırılması, kadın müftü yardımcılarının atanması, aile ve dini rehberlik bürolarının açılması, Diyanet Aile dergisinin çıkarılması gibi faaliyet ve hizmetler, Diyanet'in kadınlara din hizmeti sunmayı önceledığini göstermektedir.

7.4. Kadın Dindarlığı

Kadınların hem psikolojik yapıları hem de sosyalleşme ortamları onları daha farklı düzeyde dindarlık anlayışına götürmektedir.[185] Cinsiyet de, dindarlıkta farklılaşmaların meydana gelmesine neden olmaktadır.[186]

Kadın dindarlığı Türk toplumu açısından dikkate değer gelişmelerle kendini göstermektedir.[187] Diyanet Aylık dergide özellikle kentleşmenin kadın dindarlığı üzerindeki etkisine değinilerek şöyle denilmektedir: "Türkiye'de kentleşme, aynı zamanda kadının yeni-dindarlaşma süreci demektir. Kentleşme, kadının toplumsal hayatta aktif olarak yer almasında oldukça temel etkenlerden biridir. Toplumsal hayatta aktif olarak yer alan kadın, dindarlığını da buna paralel olarak dönüştürmektedir.[188]

Genç kadınlarda dindarlık, dinî yayınların takibi, dinin gereklerine uygun giyinme, dinî toplantılara ve camiler için yapılan kermeslere katılma şeklinde kendini göstermektedir.[189] Bununla birlikte Türkiye'de dindarlık tezahürleri tek tip olmayıp siyasi görüş, coğrafi bölge, eğitim ve sosyal tabaka gibi sebeplere bağlı olarak çok çeşitli ve değişkendir.[190]

Kadın ve erkek dindarlığının iki yönü olan öz ve şekil, her toplumda sürekli bir değişim içindedir. Aşağıdaki satırlar kadın ve erkek dindarlığının Türkiye'de şekil yönünden nasıl bir değişim geçirdiğine örnektir:

---

[185] Aslan, E. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(08.11.2017)
[186] İlkay **Şahin**, "Kadın Dindarlığı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 265, Ocak 2013, s.
[187] Aslan, E. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(08.11.2017)
[188] Okumuş, E. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(15.11.2017)
[189] Demir, Z. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(12.11.2017)
[190] Recep **Şentürk**, "Türkiye'de Değişen Dindarlığın Geleceği", Diyanet Aylık Dergi, Sayı 265, Ocak 2013, s. 17.

> Çarşaflı yaşlı bir bayan, yanında, orta yaşlı başörtülü ve pardösülü bir hanım ve yanlarında başı açık veya dolama başörtülü ama pardösüsüz genç bir kız... Ya da sakallı takkeli veya sarıklı bir ihtiyar, yanında başı açık sakallı veya sadece bıyıklı orta yaşlı bir bey ve yanlarında ise sakalsız ve bıyıksız bir genç... Bu manzaralar hemen hemen her gün Türkiye'nin şehir ve kasabalarında karşılaştığımız olağan görüntüler. Bu resmi yakından tahlil ettiğimizde, nesiller arasında dindarlığın nasıl kökten bir değişime uğradığını görebiliriz.[191]

Diyanet dergilerinde, Türkiye'de yeni bir dindarlık anlayışının oluştuğu ifade edilmektedir. Bu yeni dindarlık anlayışında, şekilden ziyade dinin asıl gayesinin, ruhunun öne çıktığı belirtilmektedir. Diyanet Aylık dergide bu dindarlık anlayışının oluşumu ve devamı hakkında şu ifadeleri görmekteyiz:

> Biz tarih içinde en zor şartlarda yaşamış, tarihin önümüze getirdiği engellerle karşılaşan, hesaplaşan bir milletiz. İslam'ın sınır boylarında yaşamışız. İnanç bakımından ötekiyle hep yan yana, zaman zaman da karşı karşıya yaşamışız. Böyle olduğu için de bir senteze ulaşmışız, teoride yaşamıyoruz, bir arada yaşama tecrübemiz var. Şayet biz Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, Türkiye olarak toplumu doğru dinî bilgiyle yeteri düzeyde buluşturabilirsek aydınlanmış dindarlığı, içkin dindarlığı daha da ileri seviyelere çıkarabiliriz.[192]

Türkiye'de dindar kadınlar, entelektüel hayatın içinde güçlü bir şekilde yer almaktadırlar. Kadın dindarlığının geldiği bu aşama, Türkiye'deki dindarlığın değişim serüveni hakkında da fikir vermektedir. Bugün Türkiye'de toplumsal hayatın değişik alanlarında dindarlığının tezahürleriyle var olan kadınların, dinî yaşantının dönüşümünde, doğru din anlayışına dayalı bir kadın dindarlığının oluşmasında önemli bir rol icra ettikleri düşünülmektedir. Böylece Türkiye'de geleneksel kadın dindarlığının, bilgiden beslenen bir dindarlığa, kitabî dindarlığa doğru evrildiği ifade edilmektedir.[193]

Diyanet dergilerinde, sağlıklı bir din ve dindarlık anlayışına kavuşmak isteyen Müslüman kadınlara Hz. Ayşe bir model olarak sunulmaktadır. Onun dindarlık tezahüründeki İslâm'ın temel ilkelerine, Kur'an'ın evrensel öğretilerine ve Hz. Peygamberin sünnetine uygunluk ilkesi öne çıkarılmaktadır. Hz. Ayşe'nin, dindarlığının bir gereği ve yıllarca Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş birisi olarak

[191] Şentürk, "Türkiye'de Değişen Dindarlığın...", s. 17.
[192] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 27.
[193] Okumuş, E. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(15.11.2017)

İslâm'a yansıtılmak istenen yalan yanlış haberlere ilmi ve cesaretiyle karşı çıktığı bildirilmekte ve bilgiye dayalı dindarlık hususunda Hz. Ayşe kadınlara örnek gösterilmektedir.[194]

Dindarlaşan bireyin sorumluluk duygusu gelişmekte ve kendine ait hayatının yanında toplumsal görevler de üstlenmeye başlamaktadır. Bu açıdan toplumsal birçok faydası olan kadın dindarlığına bütün insanlığın ihtiyacı vardır. Duyguyla desteklenmiş bilgilerinin topluma yansıması bakımından bu çok önemlidir.[195] Türk toplumunun dindarlık anlayışında şöyle bir değişimin gözlendiği de ifade edilmektedir: "Dindarlık âdeta dinî pratiklerin ifadesinden daha fazla olarak, bireysel ve sosyal sorumlulukları üstlenmekle, kamusal yarara katılmakla özdeşleşiyor.[196]

Kadın dindarlığı, toplumsal alandaki gelişmelere paralel olarak sürekli bir değişim içindedir. Kadının kendi dindarlık tezahürleriyle toplumsal alanda görünürlüğünün artması bunu göstermektedir. Kadın dindarlığının toplumsal alandaki bu görünürlüğü Diyanet'e de yansımaktadır. Diyanet'in son on yılda, kamuda en fazla kadın personel istihdam eden kurumlardan biri olması bunu doğrulamaktadır. Diyanet'in toplumsal gidişata uygun hareket ettiğini ifade edebiliriz. Diyanet'in son on yılda binlerce kadın personeli istihdam etmesi ve kadınlara dönük yeni din hizmeti alanları ortaya koyması bir değişime işaret etmektedir. Diyanet dergilerinde kadın yazarların sayısı son on yılda sürekli bir şekilde artmıştır. Dikkatimizi çeken bir husus da, Diyanette kadın olarak görev yapanların son on yılda dergide yayımlanan makalelerinin artmasıdır. Diyanet'in farklı birimlerinde görev yapan kadınların, Türkiye'de geleneksel kadın dindarlığının değişmesine katkı sunacak potansiyele hem sayıları hem de eğitimleri ve düşünceleri itibariyle sahip olduklarını düşünmekteyiz.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde kadın dindarlığının bilgi ve ahlak temelli olması gerektiği bildirilmekte ve asr-ı saadet bu konuda kadınlara örnek gösterilmektedir.

Kadına dair Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinde son on yılda yayımlanan makaleleri yıl ve aylarını da içerecek şekilde tablolarda ayrı ayrı gösterdik. Yine her iki dergideki (Ocak 2007-Aralık 2011) kadına dair makalelerin karşılaştırmasını yaptık.

---

[194] Görmez, H. K. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(07.11.2017)
[195] Turan, H. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (15.11.2017)
[196] Çelik , "Modern Dünyada... ", s. 14.

Amacımız kadınlarla ilgili makalelerin ortak veya farklı olup olmadığını tespit etmek ve gerekli değerlendirmeyi yapmaktır.

7.5. Kadın Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi

2002-2011 Diyanet Avrupa derginin kadın konulu makalelerini **Ek Tablo 6.** 123'te gösterdik.

Kadına dair makalelerin Diyanet Avrupa dergide (2002-2011) az olduğu görülmektedir. Aynı şekilde konu çeşitliliği de sınırlıdır. Günümüzde yaşanan bazı kadın sorunlarının (Kadın, Cami ve Cemaat; Gelenek ve Hakikat Arasında Kadın) makale konusu yapıldığı ve İslam'ın kadına dair görüşünü (Kadın ve Hz. Peygamber, Kur'an'ın Kadına Mesajı) ortaya koyan makalelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Diyanet Avrupa dergide bir de kadın dindarlığını ele alan makaleler bulunmaktadır. Örnek olarak şunları gösterebiliriz:

- Kadın Dindarlığında Toplumsal Faktörler
- Sosyo-Kültürel Değişim ve Kadın Dindarlığı
- Kadın Dindarlığının Bilgi Boyutu
- Kadın Dindarlığı Üzerine Kavramsal ve Eleştirel Bir Deneme

Türkiye'den göçüp Avrupa'da yabancı bir kültür ortamında birçok sorunla karşılaşan kadınlar, Diyanet'in Avrupa'da daha kapsayıcı faaliyetlerle görev icra etmesi gerektiğini ifade etmektedirler.[197] Diyanet'in Avrupa'daki Müslüman kadınların taleplerini tam olarak karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Avrupa'daki göçmen Türk kadınlarının sorunları hakkında yeterince makale olmaması da bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Örneğin modernleşme ile ilgili tek makalenin (Modern Hayat, Kadın Politikaları, Medya Üçgeninde Aile) olması bu eksikliği yansıtmaktadır.

Diyanet Aylık derginin (2007-2017) kadın konulu makalelerini **Ek Tablo 7.** 124'te gösterdik.

Diyanet Aylık dergide kadın konusunun genişçe ele alındığı ve kadına dair farklı konuların gündeme taşındığı görülmektedir. Örnek olarak şu makaleler gösterilebilir:

- Yeni Roller ve Yeni Sorumluluklarıyla Kadın
- Hakkını Savunan Kadın
- Kentte Kadın Olmak

[197] Demir, Z. (Ekim 2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(12.11.2017)

- Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesinde Dinin Rolü
- Cinsiyet Kültürü ve Kadın Sorunu
- Kadın Sorunlarının Kaynağı Din Değildir

Birçok makalede kadın, kadın dindarlığı, cami ve kadın konularına yer verilmiştir. İslam'da kadın ve cami-kadın konusunun birçok makalede ele alınması, kadına dair değişen bir anlayışın göstergesi kabul edilebilir. Bu makalelerde kadın sorununun gelenekten, ataerkil bir zihin yapısından kaynaklandığı, dinin özünde kadına dair olumsuz bir yargının olmadığı belirtilmekte ve cami-kadın meselesinde asr-ı saadet dönemi uygulamalarının günümüz için de örnek olduğu vurgulanmaktadır. Şu makaleleri örnek olarak gösterebiliriz:

- Kadın Dindarlığı veya Dindarlığın Kadın Üzerinden Topluma Yansımaları
- Kadın Dindarlığının Bilgi Boyutu
- Kadın Dindarlığının Sosyolojik Yansımaları
- Cami ve Kadın
- Hz. Peygamber Döneminde Kadın ve Cami
- Kadınlara Sosyal Farkındalık Oluşturmada Camilerin Yeri
- Mihrapta Bir Kadın: Hz. Meryem
- Kubbenin Altında Kadınlara Yer Açmak

İslam ve Kur'an bağlamında kadına dair yeni söylemleri konu edinen makalelerin çokluğu da, Diyanet'tin bu yeni söyleme önem vermesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Örnek olarak şu makaleler gösterilebilir:

- Kur'an'da Özgür ve Sorumlu Bir Varlık Olarak Kadın
- Vahiy Sürecinde Kadın
- Kur'an'ın Kadına Mesajı
- Kur'an'da Kadın Portrelerinden Kesitler
- Müminlerin Bilge Annesi ve Fakih Kadınların Öncüsü: Hz. Aişe
- İslam'da Kadınlık Onuruna Dair

Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerindeki (2007-2011) kadın konulu makalelerin değerlendirilmesi

1- Diyanet Avrupa dergide, Avrupa'da yaşayan Müslüman kadını konu edinen makalelerin (Yurt Dışında Kadın ve Dindarlık, Muhacir Müslüman Avrupalı

Kadın, Hollanda'da Cami Dernekleri ve Kadınlar) bulunması derginin okur kitlesini dikkate aldığı şeklinde yorumlanabilir.

2- Kadın dindarlığına dair her iki dergide çok sayıda makale bulunması, kadının kendi değerleriyle sosyal hayatta artan görünürlüğünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

3- Kadına karşı şiddet ve kadın sorunlarına dair sadece Diyanet Aylık dergide makale bulunmaktadır. Diyanet Avrupa dergide bu konularda makalelerin bulunmaması bir eksiklik olarak görülebilir.

8. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Aile

Aile, yapısı, muhtevası değişse de insanlığın ilk zamanlarından beri dünyanın her yerinde ve her toplumda var olan bir olgudur.[198] "Bireyin içinde bulunduğu ve toplumsal açıdan gelişmeye başladığı ilk birim ailedir."[199] Ailenin tüm unsurları (dini, ırkı, cinsiyet anlayışı...) bireyi derinden etkilemektedir.[200]

Ailenin tanımlarından biri şöyledir: "Aile evlilik, süt veya kan bağı veya evlat edinme gibi yasal yollarla oluşan ve birbirine bağlı olan karı, koca, çocuklar, kardeşler vb. arasındaki ilişkilerin oluşturduğu en küçük toplumsal birliktir."[201] Aile, bireyin huzur ve mutluluk bulduğu en güvenli limandır.

Aile kurumu, anne ve babanın birçok iş ve sorumluluğu birlikte yürüttüğü bir mekândır. Evin ve çocukların bakımını hanım, evin geçimini ise beyin üstlenmesi uyumlu ve sürdürülebilir bir aile için yeterli değildir. Bunun yanında ruhların kaynaşması, duygu, düşünce ve değerler bağlamında birlikteliğin sağlanması, hayatın merkezine paranın değil sağlık ve mutluluğun konması gerekir. Ayrıca ailedeki fertler birbirlerine karşı sevgi dolu, saygılı, hoşgörülü olmalıdır. Ailede çocukların sağlam bir kişilik ve karaktere sahip olmalarında bu saydıklarımızın önemli bir yeri vardır. Çünkü ailenin en önemli görevlerinden birisi de erdemli çocuklar yetiştirmektir. Dolayısıyla çocukların

---

[198] Yasin **Aktay**, "Modern Dünyada Ailenin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler", 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri - Küreselleşen Dünyada Aile-, 2010 Ankara, s.178.

[199] Kurt, "Diyanet Aylık Derginin...", s. 70.

[200] Harun **Geçer**, Celaleddin **Çelik**, "Kadının Çalışma Hayatına Girmesiyle Oluşan Aile İçi Roller Sistemindeki Değişim ve Din İlişkisi (Niğde Örneği)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Haziran 2017, Sayı 12, s. 10.

[201] Malkoç, s. 7.

toplumsal veya dini değerleri kazanabileceği en mükemmel mekân aile ortamıdır.[202] Değerleri olmayan ailelerden değerli bireylerin de yetişmeyeceği unutulmamalıdır.[203]

Çocuklara dini değerleri kazandırmada ailenin çok önemli bir yeri vardır. Bu konuda yapılan bir araştırma bu gerçeği ortaya koymaktadır: "Dinî hayat araştırmasına göre halkın yaklaşık %77,5'i dinî bilgileri 6-13 yaş arasında öğreniyor. Bu da din eğitiminde ailenin rolünün ne kadar önemli olduğunu ortaya koyuyor."[204]

Türk toplumu tarih boyunca aile değerlerine verdiği önemle kültürel kimliğini korumayı başarmıştır. İnsanlık için güvenli bir liman olan ailenin günümüzde değer aktarma ve toplumsal geleceği inşa etmedeki rolü azalmakta, aile sarsıntı geçirmekte ve tarihte hiç olmadığı kadar değersizleştirilmek istenmektedir. Bekâr kalmak ve nikâhsız yaşamak aileye bir alternatif olarak sunulmaktadır. Toplumsal bir değer olan evlilik ve çocuk sahibi olmak ya reddedilmekte veya aile kurmak geciktirilmektedir. Bütün bunların neticesinde boşanmalar artmakta, toplumda yalnız ve yabancılaşmış insanlar çoğalmakta, uyuşturucu kullanımı yaygınlaşmakta, cinsel suçlarda artış gözlenmekte, ahlâkî ve kültürel yozlaşmalar yaşanmaktadır.[205] Diyanet dergilerinde ailenin birlikteliğini bozacak anlayışların eleştirildiğini görmekteyiz: "Aile kavramını yıpratarak evliliği engellemeye çalışan mihraklar, bir yandan evliliğin neredeyse çağdışılık olduğu savını güçlendirirken diğer yandan da bir şekilde evlenmiş olanlara yeni modern yöntemler önermekteler: "Boşanma!".[206]

Diyanet Aylık dergide aileye bir kutsallık atfedilmekte ve şöyle denilmektedir: "Aile aynı zamanda insanı Allah'a taşıyan en önemli sembollerin mekânıdır. Bu yönüyle adeta yaratılış ayetlerinin okunduğu bir mekteptir. İnsan da bu mektepte fıtri ayetler kitabını tahsil eden bir öğrencidir. Dolayısıyla aile, düşünen ve ibret almasını bilenler için manevi yücelişin ocağıdır."[207] Toplumun temel harcını oluşturan aile, eğer kutsal değerlerden soyutlanırsa çözülmesi kaçınılmaz olur. Modern dünya, aileyi fayda-zarar yönüyle değerlendirdiği için günümüzde ailevi sıkıntılar yaşanmaktadır. "İslâm

---

[202] Yaman, "Aile İçi İletişimde "Değer" Kazandırma Yolları-I", s. 42-45.; Yaman, "Aile İçi İletişimde Temel Değerler: Sevgi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 247, Temmuz 2011, s. 41-43.; Yaman, "Aile İçi İletişimde "Değer" Kazandırma Yolları-II", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 257, Mayıs 2012, s. 43-46.
[203] Yaman, "Bireyselleşme ve Değerlerimiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 268, Nisan 2013, s. 49.
[204] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 26.
[205] Semra **Demirkan**, "Aile Değeri", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 215, Kasım 2008, s. 34-35.
[206] Yaman, "Aile İçi İletişimde Temel Değerler V: Diğerkâmlık ", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 251, Kasım 2011, s. 41.
[207] Karslı, s. 44.

toplumlarında her şeye rağmen ailenin henüz dağılmamış olması, kutsalla olan irtibat sayesindedir."[208]

Günden güne aile yapısında bir değişim meydana gelmektedir.[209] Diyanet dergilerinde aileyi bekleyen tehlikelere, özellikle de aile algısında meydana gelen olumsuz düşüncelere yer verilmekte ve toplum bu konuda uyarılmaktadır: "Günümüzde evlenmek erkeğin ya da kadının kahrını çekmek olarak algılanmaya, evlilik oranları düşmeye, evlenme yaşı da her geçen gün yükselmeye başlamıştır."[210] Ailenin bir alternatifi olarak 'hiç evlenmeden ihtiyaç duydukça bir araya gelme felsefesine dayalı olan "birlikte yaşama" furyası' eleştirilmekte, bu durum gençlerin ve toplumun yeni bir felaketi olarak görülmektedir.[211]

Diyanet dergilerinde, günümüzde topluma sunulmak istenen aile anlayışı şu ifadelerle eleştirilmektedir: "Zamane tasarımcılarınca planlanan aile ölçütü artık 2,5 kişiden oluşan aileler kurmaktır. Bu muhayyel ailenin özne ve yüklemi anne ve baba vasfıyla eşlerdir. Bu modern aile tasarımının buçuğu ise çocuktur. Günümüz şartlarında çalışan anne babaların çocuklarının yarısı anne babaya; diğer yarısı kreşlere ve bakıcılara aittir."[212] Bu ifadelerle bir taraftan çocuğun ailede yetişmesinin ne kadar önemli olduğu anlatılmak istenirken bir taraftan da artık günümüzün bir gerçeği olan kreşlere dikkat çekilmektedir. Bu söylemden Diyanet'in kreşlere karşı olduğu elbette çıkarılamaz. Çünkü 2013 yılından itibaren Diyanet'in 4-6 yaş kursları açtığı ve çocukları dini değerlerle buluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.[213] Bu da Diyanet'in toplumsal değişmeleri, çalışma hayatındaki değişmeleri dikkate aldığı ve buna göre politikalar ürettiği anlamına gelebilir.

Diyanet dergilerinde kendi dini değerlerimize göre aileler oluşturmanın önemi vurgulanmakta ve bu konuda bir özeleştiri yapılmaktadır:

> "Aile mefhumunu anlamsız kılan düşünce ve söylemlerin ne kadar yaygınlaştığını, özellikle Batı toplumlarında, ruhsuz dünyada, son merhamet sığınağı diyebileceğimiz aile kurumunun ne derece zayıfladığını anlatıp durmak yerine

---

[208] Halil **Altuntaş**, "Toplumu Ayakta Tutan Temel Değer Olarak Kutsallarımız", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 205, Ocak 2008, s. 7.
[209] Aktay, s. 177.
[210] Asım **Yapıcı**, "Hak İhlali Kıskacında Kaybolan Değerlerimiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 260, Ağustos 2012, s. 20.
[211] Yaman, "Aile İçi İletişimde Temel Değerler V...", s. 41.
[212] Yaman, "Aile İçi İletişimde "Değer" Kazandırma Yolları-II", s. 45.
[213] https.//www.Diyanet.tv/Diyanet-isleri-baskanligi-4-6-yas-kuran-kurslari

> bizdeki ailenin durumuna eğilerek Rum Suresi 21. ayette ifade edilen "meveddet" ve "muhabbet" üzerine kaç aile kurduğumuzu düşünmek durumundayız."[214]

Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinin son on yılındaki 'aile' konulu makale başlıklarını tablo halinde ayrı ayrı gösterdik. Yine her iki derginin Ocak 2007'den Aralık 2011'e kadar olan sayılarının aileyle ilgili makalelerini karşılaştırdık. Amacımız makalelerin ortak veya farklı olup olmadığını tespit etmek, aile konusunda hangi makalelerin öne çıktığını göstermek ve Diyanet'in bu konudaki yaklaşımını ortaya koyup gerekli değerlendirmeyi yapmaktır.

8.1. Aile Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi

2007-2017 Diyanet Aylık derginin aile konulu makalelerini **Ek Tablo 8.** 125'te gösterdik.

Diyanet Aylık dergide aile konusunda çok geniş bir yelpazede makale yazıldığını görmekteyiz: Ailede Anne ve Baba Rolleri, Aile Yoksulluğunun Çocuklar Üzerindeki Etkileri, Medyanın Aile Kurumu Açısından Eleştirel Okuması, Din Ailede Öğrenilir gibi aileyle alakalı çeşitli makaleler bunu göstermektedir. Bu makalelerde ailenin anlamı, İslam'ın aile anlayışı, ailenin kültürel değerleri aktarmadaki önemi, ailede çocukların din eğitimi vb. konular din, psikoloji, sosyoloji, eğitim gibi beşeri ve sosyal bilimlerden istifade edilerek ortaya konmuştur. Sosyolojinin ve din eğitiminin konusu olan şu makaleleri örnek olarak gösterebiliriz:

- Popüler Kültürün Aileye Etkileri
- Gençliğin Toplumsallaşmasında Ailenin Rolü
- Aile Yoksulluğunun Çocuklar Üzerindeki Etkileri
- Çocuk Eğitiminde Ailenin Önemi
- Çocukların Okul Başarısını Artırmada Aileye Düşen Görevler
- Sağlıklı Aileler İçin Sağlıklı Eğitim Projesi

Aile konusunda eğitime dair makaleler, ailenin çocuk eğitimi açısından önemini ortaya koymaktadır.

Diyanet Aylık dergideki aile konulu makalelerde, Müslüman bir ailede bulunması gereken kanaat, şükür, merhamet, sadelik gibi konulara da yer verilmiştir. Halen daha

---

[214] Görmez, M. (2007). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(07.08.2017)

insanlığın önünde çözülmesi gereken bir problem olarak duran aile içi şiddet konusunda yeterli makale olmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda sadece bir makalenin (Aile İçi Şiddet ve İstismar) olması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Ailenin varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirmede en büyük etkenlerden biri olan 'aile içi iletişim' konusunda birçok makalenin yazılması bu konunun önemsendiğini göstermektedir. Bu konuda yazılan birçok makaleden örnek olarak şunları gösterebiliriz:

- Ailede iletişimin şifresi: "Biz" dili
- Ailede ergenle yaşamak ve ergenle iletişim
- Ailede huzurun kaynağı: açık iletişim
- Aile içi iletişimde temel değerler: sevgi
- Aile içi iletişimde temel değerler II: Saygı
- Aile içi iletişimde temel değerler III: Hoşgörü
- Aile içi iletişimde temel değerler VI: Sorumluluk

Aile konusundaki makalelerde İslam Peygamberinin örnekliğinin (Aile İlişkilerinde Hz. Peygamber'in Örnekliği, Hz. Peygamber Devrinde İslam Ailesinden Bazı Kesitler, Ailevi Sorunların Çözümüne Kur'an ve Hz. Peygamber'in Yaklaşımı) ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. 2013'ten sonra Diyanet Aile dergisi çıkarılmaya başlandığı için aileyle alakalı makalelerde düşüş olduğu gözlenmektedir.

2002-2011 Diyanet Avrupa derginin aile konulu makalelerini **Ek Tablo 9.** 126'da gösterdik**.**

Diyanet Avrupa dergide, aile konusunda doyurucu ve nitelikli makaleler bulunmaktadır. Aşağıda psikolojik ve sosyolojik bakış açısıyla ele alınan makaleler ile modernleşme konulu makaleler bu görüşümüzü doğrular niteliktedir:

- Dünüyle, Bugünüyle Modernleşme ve Aile Kurumu
- Modern Hayat Kadın Politikaları Medya Üçgeninde Aile
- Modern Yalnızlığa Karşı Aile Olmak
- Aile İçinde Gençlerimizin Sorunları
- Ailenin Yaşlı Üyeleriyle İlişkiler
- Toplumsal İşlevi Bakımından Aile
- Toplumun Denge Unsuru Aile Kurumu ve Bütünlüğü
- Mutlu, Başarılı ve Sağlıklı Bir Toplum İçin Önce Aile

- Dini, Hukuki ve Sosyal Boyutuyla Aile ve Evlilik
- Türk Aile Yapısında Babanın Değişen Rolü

Diyanet Avrupa dergide ailenin kutsallığını ve bizzat Avrupa'daki Türk aileleri konu edinen makalelerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ailenin kutsallığını konu edinen makaleler Avrupa'da Türk ailelerinde meydana gelen ailevi sorunlara karşı bir çözüm önerisi olarak yazıldığı izlenimi vermektedir.

- Ailenin Yaşadığı Kutsal Mekân Ev ve Mahremiyeti
- İçinde Huzur Bulduğumuz Kutsal Bir Ocak Aile Hayatında Önceliklerimiz
- Ailenin Korunması İslam'ın Emridir
- Hollanda'da İlköğretim Seviyesindeki Çocukların Dini Eğitimlerinde Aile ve Camilerin Önemi
- Gurbette Gençlik ve Aile

2007-2011 Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde bulunan aile konulu makalelerin değerlendirilmesi

1. Diyanet Aylık ve Avrupa dergideki aile konulu makalelerin zengin bir içeriğe sahip olduğu, bu konuda din bilimlerinden yararlanıldığı görülmektedir. Aile kurumunun hem Türkiye'de hem de Avrupa'da bir sarsıntı geçirdiği, işlevlerinde bir değişim yaşandığı bilinmektedir. Diyanet dergilerinde ailenin faklı yönlerini ele alan makalelerin bulunması aileye verilen önemin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.
    - Aile Yoksulluğunun Çocuklar Üzerindeki Etkileri
    - Medyanın Aile Kurumu Açısından Eleştirel Okuması
    - Popüler Kültürün Aileye Etkileri
2. Her iki dergide yer alan ortak konulardan bazıları aile mahremiyeti, aile içi şiddet ve aile içi iletişimdir.
3. Ailede eğitimi ve aile içindeki bireylerle (gençler, kadınlar, yaşlılar) ilişkileri konu edinen makalelere Diyanet Avrupa dergide daha çok yer verildiği görülmektedir. Bu makaleler, Avrupa'daki Türk ailelerin yaşadığı sıkıntılar dikkate alınarak yazılmış olabilir. Avrupa'daki din görevlilerine orada karşılaştıkları ailevi sorunlara nasıl yaklaşılacağına dair rehberlik amacıyla da yazılmış olabilir. Çünkü Diyanet dergilerinin din görevlilerini daha nitelikli bir hale getirme gibi bir

amacının olduğu önceki bölümlerde ifade edilmişti. Aşağıdaki makaleler bu söylediklerimizi doğrular niteliktedir:

- Aile Ortamında Çocuğun Din Eğitimi
- Çocukların Aile İçi Eğitimi
- Evdeki Yurttaşlık Eğitiminin Temeli: Ailede İletişim
- Aile İçinde Gençlerimizin Sorunları
- Aile İçi Şiddet ya da Pırlantaları Kırmayın
- Ailenin Yaşlı Üyeleriyle İlişkiler

9. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Çocuk

Çocuk, Allah tarafından insana verilen bir nimet olup ailesinde ve toplumda şekillenen bir varlıktır. Diyanet Aylık dergide çocuklar için yapılan en kapsamlı değerlendirmelerden biri şöyledir:

> Yavrularımız, Yüce Kitabımız Kur'an-ı Kerim'de, göz aydınlığı (Furkan, 74), dünya hayatımızın süsü ve ziyneti olarak nitelendirilmektedir. (Kehf, 46; Al-i İmran, 14) Hayatımıza anlam katan, âdeta ikinci bir yüreğimizi teşkil eden, ailede birlikteliğimizi daha da perçinleyen, çoğu defa huzur ve sevinç kaynağımız olan ve neslin devamında da önemli bir konuma sahip çocuklarımız bizler için gerçekten büyük ve anlamlı birer değerdirler. Onlar bizlere, yüreğimizin derinliklerine kadar anne-baba olgusunu tattıran, safiyet ve masumiyeti, sevgi ve sadakati, şefkat ve merhameti hatırlatan ilahi nimetlerdir.[215]

Diyanet Aylık ve Avrupa dergide cami-çocuk buluşmasına çok önem verildiğini görmekteyiz. Diyanet dergilerinde, camilerin Hz. Peygamber dönemindeki doğallığına dair birçok makale bulunmaktadır. Bu makalelerde, kadın-erkek, çoluk-çocuk herkesin istifade edeceği bir cami anlayışının yeniden topluma benimsetilmek istendiği hedeflenmektedir.[216]

Yaz tatilinde çocuklar için camilerde açılan 'Yaz Kur'an Kursları' cami-çocuk buluşmasını gerçekleştiren en önemli organizasyondur. 2013 ve 2014 yılında bu kurslara üç milyon öğrencinin katıldığı anlaşılmaktadır.[217] Bu sayı göz önüne alındığında Türk toplumunun dini hayatını şekillendirmede bu yaygın eğitimin ne denli

---

[215] Yaşar **Yiğit**, "Rahmet Peygamberi'nin Dünyasında Çocuk Olmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Nisan 2009, Sayı, 220, s. 21.
[216] Görmez, "Cami Çocuk Buluşması", *Diyanet Aylık Dergi*, Ekim 2011, Sayı 250, s. 3.
[217] **https://www.sabah.com.tr/yasam/2015/06/13/yaz-kuran-kurslari-basliyor**(29.08.2018).

etkili olduğu ortaya çıkacaktır. Yaz Kur'an kurslarının (çocuk ve dini mekân buluşmasının) Diyanet'in en önemli din hizmetlerinden biri olduğu Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez tarafından ifade edilmektedir:

> "Bu hizmetler içerisinde en önemsediğim hizmetlerden bir tanesi bugün başladığımız her sene düzenlediğimiz yaz kurslarımızdır. Çünkü bütün hizmetlerimiz daha çok bugünü inşa etmeye yöneliktir. Ama yaz kurslarımız milletimizin geleceğini inşa eden, tarih sahnesinde bize süreklilik kazandıran, kimliğimizin mayası olan yüce dinimizi, dinimizin yüce kitabını öğretme imkanı verdiği için Türkiye'nin, ülkemizin her tarafındaki çocuklarımız arasında Allah'ın varlığında ve birliğinde onları buluşturan, sevgili Peygamberimizin sevgisinde onları buluşturan bir bilgi, duygu birlikteliği inşa ettiği için Diyanet İşleri Başkanlığımızın yaz kursları hizmeti diğer bütün hizmetlerini bir tarafa bırakacak olursak çok çok önemli olduğunu ifade etmek istiyorum"[218]

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde cami-çocuk bağlamında yeni fikirlerin olduğunu da görmekteyiz. Örneğin, çocuğun dünyasında caminin özel bir yer edinmesi için şu önerilerde bulunulmaktadır: Bazı zamanlarda camide dondurma, çikolata ve çocuk kitapları dağıtmak, toplumumuzda çok yaygınlaşan doğum günü kutlaması ve sünnet merasimini camiye ait uygun bir mekânda yapmak. Bunlar, çocuklar nezdinde caminin cazibesini artıran uygulamalar olabilir. Yine cami bağlamında çocuğa daha uygun bir iletişimin kapılanı açacak olan "Çocuk vaazı" uygulamasının önerilmesi dikkatimizi çeken yeni hususlardandır.[219]

Diyanet'in, çocuklara yönelik '4-6 yaş Kur'an kurslarını faaliyete geçirmesi, kurumun değişen şartlara göre yeni din hizmeti alanları oluşturmasına bir örnektir. Aynı zamanda Diyanet'teki değişimi göstermesi bakımından da önemlidir. İlk olarak 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Erzincan, Gaziantep, Samsun, Kayseri ve Rize illerinde pilot olarak uygulamaya konan bu kurslar, 2014-2015 eğitim-öğretim yılında ise Türkiye genelinde gerekli fiziki şatları taşıyan her yerde

---

[218] **http://www.milliyet.com.tr/2016-yili-yaz-kur-an-kurslari-acilis-ankara-yerelhaber-1438024/**(14.08.2018).
[219] Zengin, s. 15.

açılmaya başlanmıştır.[220] Çocukların, 4-6 yaş Kur'an kurslarında gelişim süreçlerine uygun bir şekilde Kur'an-ı Kerim ve değerler eğitimi aldığı anlaşılmaktadır.[221]

Diyanet Aylık dergide çocuk edebiyatı kitapları hakkında değerlendirme yapıldığını görmekteyiz. Çocuklara dil zevki ve okuma alışkanlığı kazandırma bağlamında bu kitapların önemine değinilmektedir. 'Satır aralarında çocuklara mesajlar da veren' bu kitapların toplumun kültürüyle uyumlu olması gerektiği şu örnekle vurgulanmaktadır: "Mesela çok iyi bildiğimiz o ağustos böceği-karınca masalında, zihnimize şöyle de bir mesaj sızıyor mu acaba? Çalışan kazanır, çalışmamışsa kapımıza gelmiş bir komşumuza yardım etmek de neyin nesi? Nerede karz-ı hasen, nerede erdemli komşuluk ilişkileri, muhtaca yardım etmek?"[222]

Çocukla ilgili Diyanet Aylık ve Avrupa dergide yayınlanan makaleler sadece dinî konuları içermemektedir. 'Sosyal Medya: Çocuklar, Büyükler ve Gerçekler', 'İhmal Ettiğimiz Bakir Topraklar "İslami Çocuk Edebiyatı", 'İnternet ve Bilgisayar Oyunlarının Çocuk ve Gençler Üzerine Etkisi' adlı makaleler bunu doğrular niteliktedir.

9.1. Çocuk Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi

2007-2017 Diyanet Aylık derginin çocuk kategorisi ile ilgili makalelerini **Ek Tablo 10.** 127'de gösterdik

Diyanet Aylık dergide çocuğa dair değişik konuların ele alındığı birçok makale görmekteyiz. Çocuk eğitiminden çocuk istismarına, çocuk-çevre ilişkisinden aile-çocuk ilişkisine kadar birçok önemli konu dergide yer bulmuştur. Özellikle çocuk eğitimi ve modern çağın çocuklar üzerindeki etkisine dair makalelerin Diyanet Aylık dergide daha çok yer bulması, eğitime verilen önemin ve modernite olgusunun dikkate alındığının göstergesi sayılabilir. Bu makalelerden bazısı şunladır:

- Çocukta Saygı Eğitimi
- Çocuk Eğitiminde Maneviyat
- Okul Öncesi Çocukların Din Eğitiminde Peygamberî Metot
- Çocuk Eğitiminde Temel İlkeler
- Çocuk Eğitiminde Anne Baba Tutumları

---

[220] **http://www2.Diyanet.gov.tr/egitimhizmetlerigenelmudurlugu/sayfalar/4-6-Yas-Grubu-Kuran-Kurslari.aspx**(23.08.2018).

[221] **https://www.Diyanet.tv/Diyanet-isleri-baskanligi-4-6-yas-kuran-kurslari**

[222] Rabia Gülcan **Kardaş**, "Rastgele Seçilmez Çocuk Kitapları", *Diyanet Aylık Dergi*, Ekim 2011, Sayı 250, s. 59.

- Çevre Dostu Çocuklar Yetiştirmek
- İnternet ve Bilgisayar Oyunlarının Çocuk ve Gençler Üzerine Etkisi
- Modern Hayatın Sorunları Karşısında Çocuk Olmak

Diyanet Aylık dergide bazı dini konuların çocuklara nasıl aktarılacağına dair makaleler de önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin; ölümün çocuklara nasıl aktarılacağına dair makale bunlardan biridir. İlgili makalede bu konuyla alakalı şöyle bir tespit yer almaktadır: "Çocuklar, ölüm konusunda ne kadar ihtiyaçları olan doğru bilgilerle donanırlarsa, çok daha erken ve sağlıklı bir ölüm bilinci geliştirebilecekleri gibi ileride yaşamaları muhtemel bir krize, mateme hazırlanmaları ve üstesinden gelmeleri çok daha kolay olacaktır."[223] Çocuklara dönük din eğitiminin hangi metotla gerçekleştirileceğine dair Diyanet aylık dergide makalelerin bulunması, din görevlileri açısından derginin eğitici ve öğretici bir işlevinin olduğunu göstermektedir. Örnek olarak şu makaleleri gösterebiliriz.

- Çocuklara Ölüm Nasıl Anlatılır?
- Çocuklar Kur'an'ın İçeriğinden Nasıl Haberdar Edilebilir?
- Yakınını Kaybeden Çocuklara Yaklaşım
- Din Görevlisinin Çocuklarla İletişiminde Beden Dilinin Önemi

Diyanet Aylık derginin, Ekim 2011'de gündem konusunun çocuk olduğunu görüyoruz. 'Cami Çocuk Buluşması' gündem başlığı çerçevesinde önemli konuların ele alınması 2010 sonrası açılan 4-6 yaş Kur'an kurslarıyla birlikte değerlendirildiğinde Diyanet'in çocuklara da ulaşmak, onlara dini değerleri aktarmak gibi bir hedefinin olduğu şeklinde yorumlanabilir. Camilerde çocuk vaazları yapılmasına dair öneri de değişen din anlayışının bir yansıması olarak görülebilir. Cami-çocuk konulu makalelerden bir kaçı şunlardır:

- Peygamber Mescidinde Çocuklar
- Cami Kubbelerinde Yankılanan Çocuk Sesleri
- Çocuk-Dinî Mekân Buluşması: Çocuk Vaazları
- Çocuğu Camiden Alıkoyan Temel Engeller
- Cami Çocuk Yakınlaşmasında Ailenin Önemi

[223] Erol **Göka**, "Çocuklara Ölüm Nasıl Anlatılır?", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 235, Temmuz 2010, s. 41.

- Rastgele Seçilmez Çocuk Kitapları

2002-2011 Diyanet Avrupa derginin çocuk konulu makalelerini **Ek Tablo 11.** 128'de gösterdik

Diyanet Avrupa derginin çocuk konusunda çok zengin bir makale içeriğine sahip olduğunu görmekteyiz. Aynı durumu aile konusundaki makalelerde de görmüştük. Bu, Diyanet Avrupa dergisinin aile ve çocuk konusuna önem verdiği şeklinde yorumlanabilir. Aile ve çocuk konusunun bu dergide öne çıkması, Avrupa'da Türk ailelerinin bu iki konuda yaşadığı sorunların dergiye yansımasının bir neticesi olabilir. Diyanet Avrupa dergide çocuğa dair güncel bazı sorunların da içinde olduğu çok çeşitli makalelerin bulunması bu derginin sadece dini konuları ele almadığının bir göstergesi kabul edilebilir. Örneğin şu makaleler yazdıklarımızı doğrular niteliktedir:

- Sokak Çocukları
- İnternet ve Çocuklarımız
- Gurbetçi Çocuklarımızın Öğrenim Zorlukları
- Çocuklara Kitap Okumayı Nasıl Sevdirebilirsiniz?
- Çocuklarımızı Sanal Dünyanın Etkilerinden Nasıl Koruyabiliriz?
- Çocuk ve Kemik Gelişimi

Diyanet Avrupa dergide din bilimlerinin konusu olan makaleler de bulunmaktadır. Avrupa'ya dönük çıkarılan bir dergide din bilimlerinden yararlanılmasının anlamlı bir uygulama olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, din psikolojisi, din sosyolojisi ve din eğitimi ilminden hareketle çocuklardaki dini duygunun gelişimini, dindarlık anlayışını ele alan bu makaleler Diyanet-bilim ilişkisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Örnek olarak şu makaleleri gösterebiliriz:

- Çocuk ve Dindarlık
- Çocuklarda Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi
- Çocuk ve Dua
- Çocuklarda Allah Korkusu
- Çocukluk Dönemi Eğitiminde Hz. Peygamber'in Ortaya Koyduğu İlkeler
- Çocuklar Sevgi Ortamında Eğitilmelidirler
- İslâm'da Çocuk Eğitimi Üzerine
- Çocukların Manevî Eğitimi

2007-2011 Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerindeki çocuk konulu makalelerin değerlendirilmesi

1- Diyanet Aylık dergide çocukla ilgili makalelerin daha çeşitli ve zengin içerikli olduğu görülmektedir.

2- Cami-çocuk ve çocuk eğitimi her iki dergide ele alınmıştır.

3- Her iki dergide bazı dini ve dünyevi meselelere dair çocuklara yaklaşımın nasıl olması gerektiğiyle ilgili makaleler bulunmaktadır.

4- Diyanet Aylık dergideki çevre-çocuk konulu makaleler Diyanet Avrupa dergide yoktur.

5- İki dergide de modern çağın çocuklar üzerindeki etkisine dair makaleler bulunmaktadır.

10. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Değerlerin Sunumu

Değerler, bireylerin hayatlarını anlamlandıran, tutum ve davranışlarını belirleyen, şahsiyetlerini şekillendiren ölçülerdir. Ayrıca toplumları tanıtan kimliklerdir.[224]

Değerler dinî, ahlâkî, millî, geleneksel, kültürel ve tarihî olarak sınıflandırılabilir. Ayrıca şöyle bir sınıflandırma da yapılmaktadır: estetik değer, ahlaki değer, teorik değer, iktisadi değer, dinî değer, siyasi değer, sosyal değer.[225] Sevgi, saygı, doğruluk, yardımlaşma, temizlik, nezaket, hoşgörü gibi tüm toplumlar tarafından genel kabul görmüş değerler olduğu gibi bazı milletlere has değerler de vardır. Türk toplumunun ortak değerleri olarak şunları sayabiliriz: vakar, adalet, aileyi önemseme, bağımsızlık, diğerkâmlık, dürüstlük, vefa, konukseverlik, vatanseverlik.[226]

Toplumların istikrar ve düzeni için birtakım değerlere ihtiyaç vardır. İslâmî değerlerin toplum düzenini sağlamada ve hayatı daha yaşanır hâle getirmede çok önemli fonksiyon gördüğü tarihi bir gerçektir.[227]

Milletlerin devamı için değerlerin nesilden nesile aktarılması zorunludur. Sağlıklı değer aktarımı güçlü bir aile ortamı ile gerçekleşir. Bu sayede din, bağımsızlık, büyüğe saygı, düşküne, yoksula, kimsesize, yolcuya ve misafire ilgi ve yardımda bulunmak gibi

---

[224] Yapıcı, s. 18-21.
[225] Kurt, "Diyanet Aylık Derginin...", s. 79.
[226] Yaman, "Değerler ve Değerlerin İstismarı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 262, Ekim 2012, s. 42.
[227] Altuntaş, "Toplumu Ayakta... ", s. 7.

birçok değer geleceğin varisleri olan gençlere aile ocağı vasıtasıyla aktarılır.[228]Ancak modern kent hayatı, ailenin değer üretimi ve değerlerin geleceğe aktarımı noktasında ailenin sarsıntı geçirmesine neden olmuştur. "Modern kent hayatı bir yandan geleneksel ailenin dinamiklerini çözmekte, geleneksel aile içi ilişkiler ve dayanışmanın unsurlarını zayıflatmakta, ailede edinilen değerler eğitimi ve birliktelik ruhunu örselemekte, diğer yandan giderek soyutlanan ve yalnızlaşan ailede ortaya çıkan sorunlarla baş etmenin kurumlarını üretmektedir."[229] Ayrıca modern kentin insana verdiği bazı olumsuz algıların kuşaklar arası insanî ilişkileri zayıflattığı Diyanet dergilerinde şu şekilde yer almaktadır:

> Geleneksel kabulden baş tâcı edilen ve tecrübeleri altın değerinde olan yaşlı algısı tamamen değiştirilerek, işe yaramazlık üzerinden yeniden kurgulanmaktadır. Artık önemli olan cahil de olsa genç olmak ve genç kalmaktır. Modern kentin yaşlı insana tahammülsüzlüğü, kırsal insanlarının yaşlı olarak yalnızlaştırılmasına neden olmuştur. Bu durum tecrübe aktarımı ve kuşaklar arası insanî ilişkinin, iletişim kurmanın yok olmasına neden olmuştur.[230]

Değerler alanında meydana gelen yozlaşma insanlığı belki de önü alınamaz bir tehlikeye sürüklemektedir. Onat, bunun nedenini şu şekilde açıklamaktadır: "Çünkü değerler alanını devre dışı bıraktığımız zaman, insan, hırsla bulduğu her şeyi tüketen, yok eden bir varlık haline gelmektedir. Değerlerden yoksun kalan insanoğlu, sadece birey olarak kendisini yok etmekle kalmaz, aynı zamanda insan neslini, hatta bütün hayat belirtilerini bile yok edebilir."[231]

"Gençlerin dinî değer yargılarına ve inançlarına dayanan kimlik edinmeleri, tarihsel birikimle ve gelenekle sağlam bir ilişki kurmalarına bağlıdır."[232] Ayrıca gençlerin önüne örnek alacakları model şahsiyetler konmalıdır. Gençlere yüksek şahsiyetlerin örnek olarak sunulması onların dinî değerlere daha sıkı sarılmalarını sağlayacaktır. Gençlere din ve dinî değerler anlatılırken sahabe ve peygamberlerin yaşam öykülerini anlatan eserler, sohbetler veya filmler etkili birer araçtır.[233]

---

[228] Demirkan, s. 33.
[229] Aygün, "Prof. Dr. Celaleddin Çelik ile...", s. 66.
[230] Meriç, N. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(10.11.2017)
[231] www.hasanonat.net 'Türkiye'de Din Anlayışı', (21.06.2017).
[232] Aygün, "Prof. Dr. Celaleddin Çelik ile...", s. 64.
[233] Adem **Güneş**, "Gençliğin Değerlerle Buluşmasında Doğru Örneklik", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 266, Şubat 2013, s. 20.

Dinimiz, ahlaki değerlerin toplumda eyleme dönüşmesini istemektedir. Bunun için Kur'an ve hadislerde ibadetlerle ahlaki değerler bir arada zikredilmiş ve ibadetlerin kişiyi ahlaklı olmaya sevk etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hz. Allah Kur'an'ı Kerim'de iman, namaz, zekât gibi ibadetleri yoksul insanlara ikramda bulunmak, verilen sözde durmak gibi ahlaki eylemlerden ayırmamıştır.[234] Bu manada Kur'an, birey ve toplumlar için bir ahlaki ilkeler, değerler kitabıdır. Çünkü onda ahde vefadan, adaletten, doğruluktan, feragatten, diğerkâmlıktan bahsedilmektedir. Yardımlaşma, ana babaya hürmet, başkalarının haklarına saygı, dürüstlük, güvenirlik, kanun ve nizamlara uyma, iyilik yapma ve etrafına zarar vermeme gibi daha nice toplumu ilgilendiren erdemli eylemlerden söz edilmektedir.[235]

Genel olarak bütün insanlık bir değerler bunalımı yaşamaktadır. Bu bunalım insanlık tarihinin en önemli bunalımlarından birisidir. Kapitalist dünya anlayışının bunda çok büyük etkisi vardır. İnsanlara dayatılan değerler, insanî değerler olmaktan uzaklaşmış, insanı sadece maddeye indirgeyen bir noktaya gelmiştir. Bugün modernleşme ve sekülerleşmeyle birlikte bencil, paylaşma ve yardımlaşmayı bilmeyen, başkalarını dikkate almayan bir insan tipi ortaya çıkmıştır.[236] Böyle bir insanın sevgiden, saygıdan, dostluktan uzaklaşma; kardeşlik bunalımına ve ardından intihara sürüklenme; bedenî arzuların esiri haline gelme gibi olumsuzluklar yaşayacağı ortaya çıkmıştır. Bu olumsuzluklar sağlıklı nesillerin önünde bir problem olarak durmaktadır. Hukukun dıştan, dinin içten kontrol altına alamadığı bir insan tipi yaşanılan hayatı hem kendine hem de çevresine zehir eder.[237]

Değerler bunalımı dindar insanı da kuşatmış onun ahlakında ve dindarlığında yozlaşmaya neden olmuştur. Ne yazık ki değerleri tüketen bir dindarlık meydana gelmiştir.[238] Diyanet dergilerinde bunun eleştirisi şu şekilde yapılmaktadır:

> "Tesettür ve onun ilk çağrışımı olan başörtüsü uğruna verilen mücadele ve bu konuda gelinen nokta, ülkemizin sosyolojik ve siyasal tarihinde çok özel bir konu başlığı olarak yerini şimdiden almış görünmektedir. Ne var ki vücut hatları belirgin hâlde el-ele, kol-kola kadınlı erkekli halay çeken genç kızın başına doladığı "kumaş"ın da başörtüsü diye nitelenmesi bu dinî simgenin nasıl metalaştırıldığının,

[234] Muhammet Ali **Asar**, "İbadet-Ahlak İlişkisi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 315, Mart 2017, s. 72.
[235] Ömer **Yılmaz**, "Dinî Değerler ile İnsani Değerlerin Örtüşmesi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 224, Ağustos 2009, s. 25.
[236] Soysal - Serdaroğlu, s. 28.
[237] Yılmaz, "Dinî Değerler ile....", s. 25.
[238] Görmez, M. (2011). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(07.08.2017)

> içinin nasıl boşaltıldığının çok açık bir göstergesidir. Hac ibadetinin yerine getirildiği coğrafyada yer alan Kâbe, Hıra Dağı, Sevr Mağarası, Hıra Mağarası, muallak taş ve zemzem kuyusu gibi mekân ve varlıkların maketlerinin özel bir alan oluşturacak şekilde "asr-ı saadet köyü" ve benzeri isimler altında bir araya getirilerek ziyarete açılması İslami algıda yaşanan başka bir metalaştırma örneğidir."[239]

Ticarette malını fahiş fiyata satanların; iş yerlerine, ürünlere ad verirken dini değerleri istismar edenlerin yaptıkları da yozlaşan bir anlayışın eseridir. Bu yozlaşan anlayışın bir başka örneği de okuduklarının çağrıştırdığı hiçbir duygu ve algı ile örtüşmeyen tavırlar içinde çağdaş müziğin bütün aletlerini, nağmelerini kullanarak yanık ezgilerle ilahi söyleyenlerdir. Bu kişiler dinî değerleri metalaştırmaktan, onların değerini azaltmaktan başka bir şey yapmamışlardır.[240] Bütün bunlar dünyevileşmenin yaygınlaşması ve modernliğin imkânlarıyla tanışmaları neticesinde bazı dindar kişilerin dini anlayışlarında, yaşam tarzlarında değişiklik olduğunu göstermektedir.

Diyanet aylık dergilerde dini değerleri istismar edenler ile dinin ahlaki ilkelerini görmezden gelip dini sadece şekli bir kalıba indirgeyenler eleştirilmektedir. Peygamberin güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiği, ibadetlerin esas gayesinin de kişiyi ahlaklı olmaya sevk etmek olduğu belirtilmiştir. İslam toplumlarında gündelik hayatta İslam'ın ahlak ilkelerinin tatbik edilmesinin şart olduğu bildirilmiştir. Değerleri aktarmada ailenin, geleceğe taşınması noktasında da gençliğin önemi üzerinde durulmuştur. Kapitalist zihniyetin ve küreselleşmenin olumsuz etkisiyle insanların anlam dünyalarının yıkıldığı belirtilip buna karşı gerekli önlemlerin devlet ve toplum tarafından birlikte alınması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde modern çağın olumsuzluklarına, Batı'nın maddeci anlayışına güçlü bir eleştirinin olduğu görülmüştür. Bunu modernleşme bölümünde ayrıca ele alacağız.

Diyanet Aylık ve Diyanet Avrupa dergilerinin son on yıla ait sayılarındaki 'değerlerle' ilgili makale başlıklarını tablo halinde ayrı ayrı gösterdik. Amacımız makalelerin ortak veya farklı olup olmadığını tespit etmek ve gerekli değerlendirmeyi yapmaktır.

---

[239] Altuntaş, "Kutsal Değerlerin Metalaştırılması", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 294, Haziran 2015, s. 37.
[240] Altuntaş, "Kutsal... ", s. 35-37.

10.1. Değerler Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi

2007-2017 Diyanet Aylık derginin değerler konulu makalelerini **Ek Tablo 12.** 129'da gösterdik

Diyanet Aylık derginin, Mayıs 2011'de kapak konusu 'İnsanî Değerlerin Kaynağı Olarak Din ve Değerler Eğitimi'dir. Diyanet Aylık dergide bu ve başka sayılarda değerler genişçe yer bulmuş ve farklı yönlerden ele alınmıştır. Milli ve manevi değerler, değerler eğitimi, değerlerin istismarı ve gelecek nesillere taşınması bunlardan bazılarıdır. Diyanet Aylık dergide insan merkezli ahlaki erdemler öne çıkmakta ve bunun önemi dergide şu şekilde yer almaktadır:

> Maddeciliğin tek değer olarak kabul görüldüğü günümüz dünyasında, maddeye feda edilen değerlerin tekrar insana iade edilmesi gerekir. Bu yapılamaz ise, toplumların içine düştüğü vahim durum, insanları bütünüyle mutsuzluğa sevk edecektir. Söz konusu değerlerin başında maneviyat, inanç, doğruluk, hakperestlik, güven, başkalarının hak ve hukukuna saygı… gibi insan merkezli ahlâkî erdemler gelir. Bu değerlerin görmezlikten gelinmesi veya ihlâl edilmesi, toplumlara ciddî problemler yaşatır ve böylece nesillerin kalıcı değerlerden yoksun olarak yaşamalarına neden olur.[241]

Diyanet Aylık dergide değerler konusuna önem verildiğini görmekteyiz. Değerlerin farklı alanlarla ilişkisini ele alan şu makaleler bunu göstermektedir: Ekonomi ve Değer, Şahsiyet/kişilik İnşası ve Değerler, Kur'an'ın Değerleri ve Onların Sıra Düzeni, Boş Zamanlarla Değer Eğitimi, Değerler Eğitiminde Edebiyatın Gücü. Ayrıca çağın sorunlarının değerlere etkisini konu edinen makaleler ile dindar insan açısından değerleri konu edinen makaleler bulunmaktadır:

- Bireyselleşme ve Değerlerimiz
- Değerlerin Değersizleşmesi ve Nihilizm
- Değer Eğitimi Açısından Kur'an Kursu
- Değer Üreten Dindarlık ve Değerler Eğitimi

Diyanet Aylık dergide yer alan "Değer Üreten Dindarlık ve Değerler Eğitimi", "Şahsiyet/kişilik İnşası ve Değerler" gibi makaleleri değişen dindarlık anlayışlarının bir yansıması olarak görebiliriz. Son on yılda ahlak konusundaki makalelerde olduğu gibi

---

[241] Namık Kemal **Karabiber**, "Toplumları Tehdit Eden Değerler Erozyonu ve Kutsal", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 205, Ocak 2008, s. 12.

değerlerle ilgili makalelerde de erdemli birey vurgusunun öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca şu bulguları da buraya ekleyebiliriz:

1- Diyanet Avrupa dergide (2007-2011, **Ek Tablo 13.** 129) değerlerle ilgili makalelerin az olduğu görülmektedir.

2- Değerlerle ilgili her iki dergide ortak bir makale bulunmaktadır: 'Korunması Gereken Bir Değer: Irz'

3- Değerler eğitiminin Diyanet Aylık dergide gündem başlığı yapıldığı görülmektedir. Bu da değerler eğitimine önem verildiğini göstermektedir.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde değerler konusunda bir farklılaşma olması dikkat çekmektedir. Bunda Batı toplumunda geçerli olan değerlerin etkisi aranabilir. Diyanet Aylık dergide değerlere verilen önemi Diyanet Avrupa dergide göremedik.

11. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Modernleşme

Modernleşme bir değişim süreci olup insanın zihin algısını, eşyaya bakışını köklü bir şekilde değiştirmiştir.[242] "Modernleşme geleneksel sosyokültürel hayatın temel unsurlarında köklü değişim ve sarsıntılara yol açan paradigmatik bir farklılaşmanın adıdır."[243]

Modernizm, insanı ve rasyonelliği esas aldığından din anlayışında da köklü değişimlere neden olmuştur. Türkiye'de modernizmle beraber din anlayışında şu yönde bir değişimin yaşandığı ifade edilmektedir: "Modern dünyada dinleri rasyonel bir sistem olarak algılama, dinin pratik ve ahlâkî boyutunu ikincil konuma düşürdü. Bugün memleketimizde orta ve yüksek seviyede din eğitiminde, İslâm'ın ahlâkî ve manevî cihetinden daha ziyade kültürel ciheti daha ön plâna çıkarılmaktadır."[244] Bu da beraberinde şöyle bir tehlikeyi getirmektedir: "Ahlak anlayışı dinî değerlerden uzaklaştıkça bireyselleşen insanların kutsallık duygularını zaafa uğratmakta, şahsiyet bunalımına sokmaktadır."[245] Diyanet dergilerinin son on yılda dinin esas temelini oluşturan inanç, ibadet ve ahlak üçlüsünden 'ahlakı' öne çıkardığı gözlenmektedir. Yukarıdaki değerlendirmeler dikkate alındığında Türkiye'nin en büyük kurumsal dini

[242] Malkoç, s. 31.
[243] Çelik, "Değişim Sürecinde...", s. 34.
[244] Adnan Aslan, "Dindarlık ve İslâm Ahlâkı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 217, Ocak 2009, s.
[245] Kâmil YILMAZ, "Şahsiyet/kişilik inşası ve değerler", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 245, Mayıs 2011, s.

yapılarından biri olan Diyanet'in, dine dair söylemde ahlakı öncelemesi, toplumsal bir ihtiyaçtan kaynaklanmış olabilir.

Diyanet dergilerinde modernizme dair makalelerde iki husus öne çıkmaktadır: Modernizm eleştirisi, bu süreci Müslümanların nasıl yönetmesi gerektiği. Önce modernleşmeye dair eleştirileri sonra da bu sürecin Müslümanların lehine nasıl çevrilebileceğine dair Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde yer alan görüşleri yansıtacağız. Modernleşme süreci Diyanet'in hizmet anlayışını etkilemiş ve Diyanet dergilerinde sunulan din anlayışlarına da etki etmiştir. Aşağıda modernleşme-din ilişkisini ele alan paragraftaki görüşler bizzat Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerindeki din anlayışlarına yansımıştır.

> Modernleşme olgusunun genel anlamda dinî ve geleneksel davranış biçimlerini değiştirdiği bir gerçektir. Modernleşme süreci dinle ilişkisi bakımından bir sekülerleşmeyi, yani dinin sosyal-kurumsal yapılardan bireysel özel alana çekilmesi, toplumsal boyuttaki etkinliğinden öznel alandaki yeni boyutlara taşınmasını da ifade eder... Bu süreçte seküler algılama nesnel kurumsal boyuttan öznel boyuta taşınarak, giderek dinin bireysel ve öznel yorumları öne çıkmaktadır. Dinin işlevleri de değiştiği için, onun toplumsal hayata sunuluş biçiminden, dinî davranış ve tutumların içselleştirilmesine kadar pek çok boyutta değişiklikler ortaya çıkmaktadır.[246]

Kendi egosu ve benlik bilincini merkeze alan, sadece kendini seven, dış yüzeyi kutsayan, kendi kendine yetme iddiasında olan bir insan tipini ortaya çıkarmıştır.[247] Modernizm, insanı bir eşya gibi görme ve onu metalaştırma hususunda o kadar ileri gitmiştir ki; insana ait manevi değerleri de bir araç, yarara dönüştürülecek bir meta olarak görme noktasına gelmiştir. Artık maddi yapısı ile baş başa kalan insan anlam sorunu yaşamakta ve 'Bu dünyaya ben niye geldim?' sorusuna cevap verememektedir. Üstelik bu yıkıcı durumun etkisi hem modernitenin merkezi durumundaki toplumlarda hem de Müslüman toplumlarda kendini hissettirmektedir.[248] Anlam dünyası yıkılan insan günübirlik bir hayat sürmeye başlamış, arzu ve tutkularının esiri haline gelmiştir. Bu süreçte, "Geleneksellik modernliğin, din aklın ve bilimin, evlilik cinselliğin, helal kazanç zenginliğin, kısaca Doğulu kalmak Batılı olmanın düşmanı ilan edilmiştir."[249]

---

[246] Çelik, "Değişim Sürecinde....", s. 31.
[247] Altuntaş, "Modern Birey ve Ben Kuşağı", *Diyanet Aylık Dergi*, Kasım 2008, Sayı 215, s. 14.
[248] Altuntaş, "Kutsal..." s. ; Aygün, "Prof. Dr. Celaleddin Çelik ile...", s. 65-66.
[249] Yapıcı, s. 19.

Böyle bir sürecin sonunda insan şöyle bir taravmatik olgu yaşamıştır: "Maddenin, lüks ve zevkin kutsallaştırıldığı çağımızda, insanca yaşamak için gerekli olan sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşım, adalet duyguları karşılanmadığı için insanlığın önemli bir kısmı, stresin kucağına terk edildi. Mideleri şişen ama ruh ve gönülleri aç kalan insanlar, robotlaşma eğilimine girdiler."[250]

Modern hayat, insanlık tarihi boyunca bireyleri ve toplumları derinden sarsan en önemli bunalımlardan birine, değerler bunalımına neden olmuş ve bu olumsuz durumdan dindar insan etkilenmiştir.[251] Bu bunalımlardan biri de modern dünyada hayatın anlamına dair sürekli değişen anlayışlardır. Modern dünya, sürekli olarak yeni olanı bireyin önüne getirdiği için inanan ve bir geleneğe de belli bir oranda bağlı olan Müslüman bireyi çok etkilemiştir. Böylesi bir dünyada Müslüman kimliğini korumak ve hayatın Müslümanca da yaşanabilir olduğunu ortaya koymak Müslüman bireyin en öncelikli meselesidir.[252]

Bireyin modern hayat tarzlarını benimsemesi, onun inançsız olmasını gerektirmez. Hatta modern bireyi kendine ve çevresine karşı bu yabancılaşma halinden koruyacak en iyi çözüm dindir.[253] "İslam özünde, modern dünyanın yaşadığı bütün sorunlara, kaotik sıkıntılara ve derin bunalımlarına karşı, insani özü diriltici bir mesajın dinamizmini taşıyan bir din olarak umuda kaynaklık ediyor."[254] İnanan birey, ötekini anlamayı, onunla iletişime geçmeyi kendi anlam dünyasında 'sosyal sevap' olarak değerlendirip modernite içerisinde kendine sağlam bir zemin oluşturma potansiyeline sahip olacaktır. İçselleştirilmiş bir inanç sayesinde modernite içinde buna benzer dinsel ve etik temelli değerler üreterek modern hayat tarzları içerisinde boğulmayacaktır.[255]

Aşağıdaki paragraflar Diyanet aylık dergide modernizme yapılan eleştiri yanında dindar bireyin modernite içerisindeki avantajlı konumunu ve Müslüman bireyin de modernite içinde güçlü bir şekilde var olabileceğini göstermektedir. Ayrıca 'Modern Müslüman birey', 'sosyal sevap' gibi dine ait kavramların yeni biçimleriyle kullanılması bir değişimi, moderniteye farklı bir bakışı ifade etmektedir. Özellikle 'Modern Müslüman

---

[250] Yaman, "Aile İçi İletişimde Temel Değerler VII: Sükûnet", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 253, Ocak 2012, s. 33-34.
[251] Görmez, M. (2011). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(07.08.2017)
[252] Ayşe **Karaköse**, "Modern Dünyada Müslüman Olmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart 2016, Sayı 303, s. 13-15.
[253] Mustafa **Koç**, "Modern Bireyin Empatik İletişim/sizlik Problemi", *Diyanet Aylık Dergi*, Kasım 2008, Sayı 215, s. 27.
[254] Çelik, "Modern Dünyada...", s. 15.
[255] Koç, s. 27.

birey' kavramı modernizme olan eleştiriyi sınırlamakta ve Müslümanın da modern olabileceğini göstermektedir.

> İnanan birey, dinsel inanç ve pratiklerinden aldığı dinsel motivasyonla öteki/leri anlamayı, kendi bilişsel dünyasında 'sosyal sevap' olarak kodlayıp tanımlayabilir. Bu konuda, sahip olduğu kültürel miras bağlamında geleneği ötelemeden modernite içerisinde, psiko-sosyo-teolojik açıdan kendine sağlam bir zemin oluşturabilir.[256]

Modern dünyanın değerleri ile gelenekçi İslami değerlerin çatışması kaçınılmazdır. Bu manada Sünnet önemli bir yol gösterici olabilir. Sünnetin bireyi ve toplumu eğitme ve dönüştürmedeki gücü yeni dönemin bireyini inşa etmede kullanılabilir. Müslüman bireyin sünnetten elde edeceği davranış tarzı ve ahlaki yücelik ilkeleri onu modernizmin içinde yeni bir duruş sergilemeye götürecektir.[257] Bu yaklaşım Müslümanların medeniyet idealinden uzaklaşmadıklarının bir yansımasıdır. Modernizm sürecinde arzu edilen Müslüman bireyi inşa etmede bile Sünnet'ten yararlanılması gerektiği fikri, Sünnet'in kapsayıcılığını ve Hz. Peygamberin örnekliğinin boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2007-2017 Diyanet Aylık derginin modernizm konulu makalelerini **Ek Tablo 14.** 130'da gösterdik**.**

Diyanet Aylık dergide doğrudan modernizm konusunu ele alan 24 makale tespit ettik. Bu makalelerin bir kısmının kurum içinden bir kısmının ise kurum dışından aile ve sosyal araştırma uzmanları ile akademisyenlerin yazdığı anlaşılmaktadır. Modernizm konusunda kurum içinden dergide makalesi yayımlanan yazarlar şunlardır: Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu, 'Modern Hayat ve Din'; Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Halil Altuntaş, 'Modern Birey ve Ben Kuşağı'; Vaiz Dr. Mustafa Koç, 'Modern Bireyin Empatik İletişim/sizlik Problemi'; Uzman Vaiz Ayşe Karaköse, 'Modern Dünyada Müslüman Olmak'. Modernizme dair Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nun ve Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi Halil Altuntaş'ın makalelerinin bulunması konunun kurum tarafından önemsendiği şeklinde yorumlanabilir.

---

[256] Koç, s. 27.
[257] Meriç, N. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(10.11.2017)

Modernizm konulu makalelerde genel olarak modernleşme-din, modernleşme-birey, modernizm-İslam konularının ele alındığı ve modernizmin sebep olduğu bazı problemlere değinildiği şu makalelerden anlaşılmaktadır:

- Modernlik ve Dini Hayat
- Modernitenin Kıskacındaki Din: İslâm
- Modern Dünyada Müslüman Olmak
- Modern Birey ve Ben Kuşağı
- Modern Bireyin Empatik İletişim/sizlik Problemi
- Modern Dünyada Dindarlık

Diyanet Aylık dergide yer alan şu makaleler de modernizmin bu dergide geniş bir perspektiften değerlendirildiği izlenimi vermektedir.

- Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepleri
- Postmodern Çağda Medya ve Yeni Dinsel Kimlikler
- Modern Zamanların Yeni Fobisi: Nomofobi
- Modern Dünyanın Kimsesizleri: Mülteciler
- Modernleşme ve Toplumsal Değişim
- Modern Zamanlarda Annelik

Diyanet Aylık dergide bu ve benzeri konularda makalelerin bulunması din görevlileri açısından dergiyi kılmaktadır. Güncele ve dünyada olup bitenlere dair Diyanet Aylık dergide bulunan makalelerin, olaylara ve olgulara karşı din görevlilerine farklı bir bakış açısı kazandıracağı düşünülebilir. Diyanet dergilerinin çıkarılma amacına (din görevlilerini daha nitelikli hale getirmek) uygun olarak okunduğu varsayılırsa Diyanet personelinin bu konularda bilgi sahibi olması, toplumu anlama ve toplumda meydana gelen değişimleri kavrama noktasında onları daha ileri bir aşamaya taşıyabilir. Ayrıca bu makaleler, din görevlilerini geliştirmenin yanında onlara, modernleşme veya başka etkenler dolayısıyla toplumdaki değişen din anlayışını gözleme imkânı sunabilir.

2002-2011 dönemini kapsayan Diyanet Avrupa dergilerinde az da olsa modernizm bazı yönlerden (**Ek Tablo 15.** 130) ele alınmıştır. Ancak Diyanet Aylık dergiyle kıyasladığımızda modernizmle ilgili bu makalelerin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Diyanet Avrupa derginin modernitenin daha fazla etkisi altında kalan Avrupa'daki Müslüman Türklere dönük bu konuda daha çok yayın yapması düşünülebilirdi. Diyanet

Avrupa dergide modernizmle ilgili makalelerde modernizm-aile, modernizm-kadın, modernizm-din ve modernizmin bireye olan etkisinin ele alındığını görmekteyiz:

- Dünüyle, Bugünüyle Modernleşme ve Aile Kurumu
- Modern Hayat Kadın Politikaları Medya Üçgeninde Aile
- Modern Yalnızlığa Karşı Aile Olmak
- Modern Çağın İnanç Problemleri
- Modern Çağda Bireyin Unuttuğu Değerler
- İnsanın Modern Yalnızlığı

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde modernleşme konusu geniş bir yer tutmaktadır. Çoğunluğu Diyanet Aylık dergide olmak üzere otuz civarında makale iki derginin son on yılında yayımlanmıştır. Diyanet dergilerinde bir taraftan moderniteye güçlü bir eleştiri yapılırken bir taraftan da bu süreç Müslümanların lehine nasıl çevrilebilir sorusuna cevap aranmaktadır. Modernleşme sürecine uygun din anlayışları da bu dergilerin son on yılında açıkça görülmektedir. Bireysel, daha içsel ve dini metinlere dönük öznel yorumların öne çıkması bunun bir göstergesidir.

12. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde İbadet

12.1. Dini Hayatın Tanımlanması

"Bir toplumda yaşayan insanların dinî faaliyetlerinin toplamına dinî yapı veya dinî hayat demekteyiz."[258] Dinî hayat, mekâna ve zamana bağlı olarak farklı tezahürlerle kendini gösterir.[259] Aşağıdaki değerlendirme dini hayatın farklı yönlerine işaret etmektedir:

> "Dinî hayatın, dindarlığın görülen ve görülmeyen yüzü vardır. Camiler, mabetler, simgeler, semboller, kıyafetler, dinin görünen, şeklî ve maddi boyutlarıdır. Dinin maddi tezahürleri cami içinde namaz kılanların sayısıdır. Kılınan namazın huşu içinde edası ve insanları her türlü fuhşiyat ve münkerden uzak tutmasına gelince Allah katında asıl dindarlık, bu son kısım ile değerlendirilmektedir."[260]

"Dinî hayat ve onun şekillerinin farklılaşmasında, yaş, meslek, aile, eğitim gibi birtakım toplumsal değişkenlerin önemli bir payının bulunduğu da bilinen bir gerçektir."[261]

---

[258] Bilgin, s. 42.
[259] Çelik , "Modern Dünyada ...", s. 14.
[260] Görmez, "Din ve Dindarlık", s. 1.
[261] Aslan, E. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(08.11.2017)

Örneğin Türkiye'de yoğun olarak yaşanan göç olgusu kadınların dinî hayatlarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Yine kentleşme ve dinî amaçlı bazı faaliyetler aracılığı ile kadınların kamusal alana girmesindeki artış, kadınların dinî hayatında farklılıklara neden olmuştur.[262] "Değişim sürecinde Müslüman kadının düşünme biçimi, din anlayışı, ibadet biçimi de değişmektedir. Çünkü kadın, değişimle birlikte toplumsal hayatın neredeyse her alanında var olmaya başlamış ve söz sahibi olmuştur. Bu değişim, kadının dinî hayatında önemli değişimlere neden olmuştur."[263] Bu durumun Diyanet'e sorulan fetvalara da yansıdığı görülmektedir. Dini hayata dair, 'kadının çalışma hayatında yer alması' bu sorulardan biridir.[264]

İslâm tarihinde genel olarak kutsal metinleri yorumlama işini erkekler üstlendiklerinden erkek egemen bir din anlayışı hâkim olmuştur. Bundan dolayı kadınlar popüler inanış ve uygulamalara daha meyilli olmuş ve türbe mekânları, mevlit ve hatim toplantıları kadınlar için dinsel yoğunluğun ve dindarlığın yaşandığı önemli yerler hâline gelmiştir.[265] Bilindiği gibi Kur'an'ı anlama ve yorumlamanın en önemli yollarından biri okuyucuyla metin arasındaki bir diyalogdur. Kutsal metinleri yorumlama işini erkeklerin yapması, ben-sen diyaloğuna mümin kadının doğrudan doğruya katılmasını engellemektedir. Örneğin Hz. Meryem'e yapılan vurguyu ve mesajı bir kadının anlamasıyla, erkek bir müfessirin anlaması aynı olamaz.[266]

Kadınların din anlayışlarının şekillenmesinde İmam-Hatip okulları ve ilahiyatın yanı sıra Diyanet'e bağlı Kur'an kurslarının da payı vardır. Günümüzde, **"**Hemen her mahallede olan Kur'an kursları çoğunlukla kadınların bir araya geldikleri ve dinlerini öğrendikleri merkezler olma hüviyetini kazanmışlardır."[267] Dini anlayışlarda değişim talebinin daha çok kadınlar tarafından dile getirilmesinde ve değişen din anlayışları göstergelerinin daha çok kadınlar üzerinden izlenmesinde başka nedenlerle birlikte bu kurumlardaki eğitim faaliyetlerinin de etkisi olsa gerektir. Kadınların Kur'an kurslarında alanında uzman hocalardan dini konularda bilgi almaları, onları, geleneksel dini anlayıştan bilgiye dayalı dini anlayışa taşıdığı düşünülebilir.

---

[262] Kaya, A. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/MakaleKurumDisi.aspx**(07.02.2018)
[263] Okumuş, E. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(15.11.2017)
[264] Çelik, "Değişim Sürecinde...", s. 34
[265] Aslan, E. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(08.11.2017)
[266] Çınar, A. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(03.01.2018)
[267] Bilgin, s. 45.

Diyanet dergilerinde Kutlu Doğum haftası etkinliklerinin Türkiye'de dini hayatın canlanmasına etki ettiği bildirilmektedir:

> Son yirmi yıl içinde Başkanlığın, dinî hayatın canlanması adına daha büyük adımlar attığını ayrıca zikretmek gerekir. Bu adımların başında artık gelenekselleşen Kutlu Doğum haftaları geliyor. Bu haftanın etkisi, özellikle küçük yerleşim yerlerinde daha iyi hissedilmektedir. İlçe merkezlerinde ve beldelerde konferanslar tertip edilmekte, esnaf, hastane vb. ziyaretler yapılmakta, kitaplar dağıtılmakta, ikramlar yapılmakta; Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) dünyayı teşrifi yöre halkı için gerçek bir bayram hâline gelmektedir.[268]

Diyanet, TÜİK'le işbirliği halinde Türkiye'de bir saha araştırması gerçekleştirmiştir. Bu araştırma, on iki bölgede, on sekiz yaşını tamamlamış farklı bireylerden oluşan yirmi iki bine yakın örneklem üzerinden yapılmıştır. "Türkiye'de Dini Hayat Araştırması" isimli bu çalışmayla Türkiye'deki gündelik hayatın, toplumsal dokunun ve sosyal gerçekliğin dinî panoraması ortaya konularak şu sorulara cevap aranması ve buna göre Diyanet'in strateji belirlemesi, Diyanet'in değişen yüzünü gösteren verilerden biri olabilir:

- Bu bölgelerde din algıları nasıl oluşuyor?
- Bu bölgelerin dini bilgi düzeyleri nedir?
- Bu bölgelerde bireyin dinî hassasiyet ve yargılarını biçimlendiren dinî tasavvurlar nasıl oluşuyor?
- Din algılarındaki farklılıklar, gündelik hayata nasıl yansıyor?
- Dinî yaşamın farklı kalıp ve sitilleri nasıl oluşuyor?
- Hangi bölgelerde dindarlık telakkileri nasıl şekilleniyor? gibi sorular geniş bir ölçekle tespit edilmiş oldu.[269]

Böyle geniş çaplı bir araştırma, Diyanet'in din hizmetlerindeki verimliliği artırmaya katkı sunabilir. Ayrıca bu araştırma, Diyanet'in bilimsel bilgiye verdiği önemin bir göstergesi olabilir. 'Türkiye'nin yüzde doksan dokuzu Müslümandır' ifadesi bu araştırmayla bilimsel bir veri haline gelmiştir. Halkın %99,2'si bir üst kimlik ve dinî aidiyet bakımından kendini Müslüman olarak ifade etmesi bu araştırmanın ulaştığı bir bilimsel veri olması bakımından önemlidir.[270]

---

[268] Bilgin, s. 45.
[269] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 24.
[270] Görgülü, ''Türkiye'de Dinî Hayat... ", s. 25.

Türkiye'nin dini hayatının şekillenmesinde başka kurumlarla birlikte Diyanet'in de rolü olduğu söylenebilir. Yaz tatilinde camilere ve kurslara Kur'an eğitimi için gelen öğrencilerin sayısının milyonlarla ifade edilmesi, bu öğrencilere ve toplumun geneline Diyanet tarafından milyonları aşan kitap vs. dağıtılması, her hafta Cuma namazında yaklaşık olarak 15-20 milyon insanın Diyanet'in hutbesini dinlemesi bu iddiayı doğrular niteliktedir. Son birkaç yıldır çocukların aileleriyle birlikte, tatillerde umreye gitmelerine Diyanet'in imkân sağlaması[271] gibi yeni hizmetler de dikkate alındığında, Türk toplumunun dini hayatının şekillenmesine Diyanet'in de katkı sunduğunu göstermektedir.[272] Yukarıda sayılan hizmet alanlarındaki çeşitlilik, yani cami dışı din hizmetlerinin artması Diyanet'te yaşanan değişimi ve dönüşümü göstermesi bakımından önemlidir.

Diyanet İslam Ansiklopedisi ve başkaca ilmi ve kültürel faaliyetler (Hadislerle İslam, Hak Yolu Kur'an Yolu Tefsiri gibi) Diyanet'in dini bilgi üretmede geldiği aşamayı gösteren verilerden biri olabilir. Ayrıca, Radyo ve TV kanalı kurup toplumu dini yönden bilgilendirmeyi, mesajlarını doğrudan topluma ulaştırmayı hedeflemesi Diyanet'in günün şartlarını dikkate aldığını göstermektedir. Geçmişte dini hassasiyetle evine televizyon sokmayan bir din anlayışından ülkenin en büyük din kurumunun TV yayını taptığı bir döneme gelmiş bulunmaktayız.

12.2. Süreç İçinde İbadet Anlayışlarındaki Değişikliler ve Din Dilindeki Değişimin Kavramlara, Dini Yorumlara Yansıması

Diyanet dergilerinde ibadetlerin anlamlandırılmasında ve din dilinde bir değişim olduğu gözlenmektedir. Bu değişim kavramlara ve ayetlerin, hadislerin yorumlanmasına da yansımaktadır.

Örneğin, Diyanet Aylık dergide cemaatle namaz kılmanın, modern hayatın insanlara dayattığı bireyselleşmeye karşı bir ilaç olarak sunulması, bunun bir grup terapisi şeklinde tedavi yöntemi olarak adlandırılması ibadet dilinde bir değişimi göstermektedir. Bu durum, namazı, fıkhi veya tasavvufi olarak anlamlandırmanın yanında sosyolojik ve psikolojik olarak da anlamlandırmaya örnektir.

> Cemaat duyarlılığı, Müslümanların maslahatı için büyük önem taşır. Birbirlerinin sevinç ve kederlerini paylaşırlar. Namaza katılanlar arasında bir nevi sosyal açıdan

[271] Bilgin, s. 45.
[272] Salman, "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile...", s. 42-43.

> grup arkadaşlığı meydana gelir. Özellikle bu durum, "grup terapisi/tedavisi" açısından çok faydalıdır. Ayrıca cemaatle kılınan namaz "vehimli" kimselerin tedavisinde de son derece etkilidir. İslam'ın cemaatle namaz kılmayı tavsiye etmesinin arka planında en kuvvetli unsur, ümmet bilincinin uyanması ve korunmasını sağlamaktır. Çünkü modern hayat insanları birbirinden ayırıyor. Cami ise, onları tekrar bir araya getirip kaynaştırıyor. Namazın bu içtimai eğilimini, bu toplumsallaştırma sürecini cuma, teravih ve bayram namazları tamamlamaktadır.[273]

İbadetlerin sunumunda değişen din anlayışlarına bir diğer örnek de sabah namazı için erken uyanmayı iş günü açısından değerlendirip toplumun ilerlemesine yaptığı katkıyı ifade eden aşağıdaki görüştür:

> Sabah namazının erken (güneş doğmadan) kılınması toplumda hayatın en azından "üç" saat öncesi başlaması demektir. İlk bakışta küçümsenen bu zaman farkı memleketin fertlerine teşmil edilip, yayıldığı ve beş on sene içinde mütalâa edildiği takdirde, tahminlerin üstünde büyük yekünler karşımıza çıkar. Meselâ her gün kazanılan bu üçer saat, üç gün zarfında dokuz saat şeklinde bir fedakârlıkla kazanılmış bir iş günü olur.[274]

İbadetlerin sunumunda, insanlara aktarılmasında Diyanet Avrupa ve Diyanet Aylık dergide herhangi bir farklılığa rastlayamadık, aynı konular aynı mantık örgüsü ve sunuşla okuyucuya aktarılmaktadır. Her iki dergide de ibadetlerin fıkhi yönünden çok hikmet yönüne, anlam yönüne vurgu yapılmaktadır. Diyanet dergilerinde, bunun önemi şu şekilde açıklanmaktadır: "İbadetleri, prospektüs yöntemiyle değil, kadim literatürün hikmet-i teşri dediği söz konusu ibadetlerin bize kazandıracağı yüksek değerler ile birlikte anlatmak gerekir."[275] Ayrıca ibadetlerin bireysel ve toplumsal faydalarına da sıkça yer verilmektedir.

Dikkatimizi çeken bir husus da hadislere farklı bir yorum getirmek, farklı bir pencereden hadisleri değerlendirmek olmuştur. Aşağıdaki örnek bunu göstermektedir:

> "Kadın dört sebepten biri için nikâhlanır: Malı, soyu, güzelliği ve dindarlığı. Sen dindar olanı seç; aksi takdirde sıkıntıya düşersin." ... Efendimiz (s.a.s.)'in sözleriyle işaret ettiği gerçekliğin anlamını bir kez daha dikkatlice düşünmemiz gerekmektedir... Güzelliği, malı ya da soyuyla bir meta olarak algılanan bir 'kadın imgesi'ni değil; bir dünya görüşüne, hayata ilişkin bir bilgiye sahip olan ve o

[273] Ramazan **Altıntaş**, "İbadetlerin Birliğimize Katkısı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 321, Eylül 2017, s. 24.
[274] Daryal, A. M. (2003). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(07.02.2018)
[275] Görmez, M. (2011). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(07.08.2017)

> bilginin gerektirdiği şekilde eylemde bulunan bir 'kadın gerçekliği'ni idrak etmemizi istemektedir. Elbette bu bilginin ilkelerini, ilk emri 'OKU' olan vahyî bilgi oluşturacaktır.[276]

Hadiste geçen 'dindar kadın' ifadesi 'bir dünya görüşüne, hayata ilişkin bir bilgiye sahip olan ve o bilginin gerektirdiği şekilde eylemde bulunan bir kadın' olarak yorumlanmış ve bilgili, özgür bir kadın imajı ön plana çıkartılmıştır.

İslami anlayışta insanın özel bir kişiliğe sahip olması, psikolojik ve fizyolojik özelliklerin kişiden kişiye değişmesi "Allah insanı kendi suretinde yaratmıştır." hadisiyle açıklanmakta ve bu durum Allah'ın 'tek' olmasının insandaki yansımasına delil olarak gösterilmektedir.[277]

Yine, "Müslümanın Müslümana malı, ırzı ve kanı haram (dokunulmaz)'dır."[278] Hadisi, güncel kavramlarla yeniden yorumlanarak okuyucuya sunulmaktadır. Bu hadiste kişinin dokunulmaz haklarından sayılan 'manevi şahsiyeti'n koruma altına alınması, günümüz çağdaş hukuk sistemlerindeki manevi tazminat cezalarının ve kişinin manevi şahsiyetini korumaya alan anlayışın İslam'da 15 asır evvel yer aldığını göstermektedir.[279]

Diyanet dergilerinde ayetlere de yeni yorumlar yapıldığını görmekteyiz. Aşağıdaki alıntıda kadını, entrikacı ve şefkatten yoksun biri olarak sunan medya eleştirilmekte ve Lokman suresi 6. ayette konu edinilen 'Allah yolundan saptırma' filini yapan kişilere medyanın da dâhil edilmesi bunu göstermektedir:

> Medyanın kadın algısı bize; entrikacı, ihanet kaynağı, ahlaktan yoksun, fitne ve fesat üreten, şefkatten yoksun, riyakâr, kıskanç, bencil, tüketim odaklı, sirete değil surete önem veren, cinsel obje olarak kullanılabileceğine dair bir imaj çizmektedir... Medya boyutunu ilgilendiren yönüyle ilgili olarak öncelikle hayat rehberimiz olan Kur'an-ı Kerim'den bir ayet hatırlamakta fayda vardır. Lokman suresi 6. ayette mealen: "Ama insanlar arasında öyleleri var ki, bilgisi olmayanları Allah yolundan saptırmak ve onu gülünç duruma düşürmek için (yol gösterici mesajlar üzerinde) kelime oyunu yapmaya kalkışırlar; böylelerini alçaltıcı bir azap bekliyor."...[280]

---

[276] Yenen, H. (2008). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(04.01.2018)
[277] Kâmil **Yılmaz**, "Şahsiyet/kişilik İnşası ve Değerler", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 245, Mayıs 2011, s. 4.
[278] Ebu Davud, Edeb, 40.
[279] Ünal, İ. H. (2009). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(09.02.2018)
[280] Nuriye Yıldırım **Sarısaman**, "Medyanın Özgürleştiremediği Kadın", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 296, Ağustos 2015, s. 57.

Diyanet Aylık dergide kavramların açıklanmasında da bir değişim vardır. Mekke ve Medine'nin harem olması, günümüz çevreci diline uygun olarak, 'sit alanı' ve 'millî park' adlandırmalarıyla açıklanmaktadır.[281] Kur'an'ı Kerim'de geçen, 'Kâinat denge üzere yaratıldı' ifadesinin, çevrenin korunması ve gözetilmesi bağlamında açıklanması da aynı yaklaşıma bir diğer örnektir: "Kur'an'da Rahman suresinde kâinatın bir denge üzerine yaratıldığı, bu dengenin bozulmaması gerektiği öğütleniyor. Çevreye yeterince insani değerlerle bakabiliyor olsaydık bugün dünya gündemini meşgul eden çevre problemi olmazdı."[282]

Diyanet dergilerinde rivayetlerin yeniden yorumlanmasına, kelimelerin yeni anlamlar kazanmasına şahit olmaktayız. 'Münker' kelimesinin anlam genişlemesi yoluyla 'kamu aklı' olarak ifade edilmesini buna örnek olarak gösterebiliriz.[283]

2011 yılı Ramazan ayında Afrika için başlatılan bir yardım kampanyasında Afrika'daki halkların günümüzde çektiği sıkıntı için Beled suresinde geçen 'akabe -sarp yokuş-' kelimesinin kullanılması, günümüzdeki bir olayın Kur'an'ın bir kavramı üzerinden değerlendirilmesi dikkatimizi çekmektedir. Bu yaklaşım, Kur'an'ın yaşanan hayatla bütünleştirilmesi gerektiğine dair Diyanet Aylık derginin 2012 yılından beri süregelen din dili anlayışına ve söylemine de uygundur. Aşağıda ilgili makaleden alıntıyla bunu gösterdik:

> "İnsanlık, önündeki sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuşun ne olduğunu biliyor musun? Başka insanları her türlü boyunduruktan kurtarmaktır. Açlık ve kıtlık günlerinde insanları yedirmektir. Yetimin, fakirin, miskinin yanında yer almaktır." (Beled, 11-16.)
>
> Son iki asırdır aslında hepimizin ve bütün insanlığın önündeki en sarp yokuş, en büyük akabelerden bir tanesi hiç şüphesiz Afrika'dır...
>
> Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, dünyanın neresinde olursa olsun insanlara yardım elini uzatmak, birileri açken tok yatmamak, insanlığın birlik ve dirliği için elimizdeki nimetleri paylaşmak ve mesafeleri hiçe sayarak gönül köprüleri kurmak için ramazan ayının başında "Her evden bir fitre, bir iftar Afrika'ya" kampanyası başlattık...

[281] Keşvelioğlu, A. (2009). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(09.02.2018)
[282] Soysal- Serdaroğlu, s. 28.
[283] Kaan, s. 75.

> Bu kampanya vesilesiyle millet olarak başka bir kıtadaki açlığı telafi etmeye çalışırken, aynı zamanda insanlığın aç gözlülüğünün de ortadan kalkması için çaba göstermiş oluyoruz. Biz sadece Afrika'da yaşanan kıtlığı ortadan kaldırmaya çalışmıyor, aslında yürüklerimizdeki kuraklığı da gidermeye çabalıyoruz. Biz sadece başka bir ülkedeki kıtlığı önlemeye çalışmıyoruz, o kıtlığı ortadan kaldırmaya çalışırken bir taraftan da merhamet, sevgi ve şefkat kıtlığımızı da tedavi ediyoruz.[284]

Diyanet Aylık dergide, sadece inanç, ibadetler ve ahlak değil hayatın tamamını kapsayan bir din anlayışı sunulmaktadır. Bu bağlamda sanatın bulunmadığı bir dinî anlayışın da eksik ve yetersiz kaldığı, dolayısıyla insan için din ve sanatın vazgeçilmez iki unsur olduğu bildirilmektedir. İslam dünyasında soyut sanatın öne çıkmasının sebebi olarak, her türlü maddi unsurlardan sıyrılarak inanmayı gerektiren tevhit inancı yani İslam'ın Allah inancı gösterilmektedir. İslam'ın genel olarak sanata özel olarak da maddi sanata karşı çıkmadığı Sebe suresinin 13. Ayeti örnek verilerek açıklanmaktadır: "Cinler, Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı." Bu durum Diyanet Aylık dergide ibadetlerin sunumunda görülen değişimin ibadetle kalmayıp diğer alanları da kapsadığını göstermektedir.[285] Diyanet Aylık dergide, hayatın tamamına dair konuların ele alındığı bir diğer örnek de Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi olan Ahmet Yaman'ın İslam'ın ekonomiye dair görüşlerini ele aldığı yazısıdır. Ona göre, ekonomi, din ve değerden bağımsız değildir.[286]

Bütün bunlar, Diyanet dergilerinde, ibadetlerin sunumu, kavramların yeniden anlamlandırılması, dini metinlere yeni yorumlar getirilmesinde bir değişim veya güncelleme olduğunu göstermektedir. Son on yıldaki dergilerde anlatılan din sadece ibadet veya inançla sınırlı olmayıp ahlaklı ve erdemli olmanın ön plana çıktığı, hayatın tamamını kuşatan bir din anlayışıdır.

12.3. İbadet Konulu Makale Başlıkları ve Değerlendirilmesi

2007-2017 Diyanet Aylık derginin ibadet konulu makalelerini **Ek Tablo 16.** 131'de gösterdik.

---

[284] Görmez, "Modern Çağın Sarp Yokuşu: Afrika", *Diyanet Aylık Dergi,* Eylül 2011, Sayı 249, s. 3.
[285] Osman **Mutluel**, "Sanat, Sanatçı ve Toplumsal Değerler", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 275, Kasım 2013, s. 18.
[286] Yaman, "Ekonomi ve Değer", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 324, Aralık 2017, s. 70-71.

Diyanet Aylık dergide (2007-2017) namaza dair yayımlanan makalelere tabloda yer verdik. Hac, zekât gibi diğer ibadetleri içeren makaleleri, makale başlığında ibadet kelimesi bizzat geçiyorsa tabloda gösterdik. Makale başlığında ibadet kelimesi geçmeyip hac ve zekât gibi özel başlıkla yayımlanmışsa tabloda göstermedik.

Bilgi ve düşünce üretmenin bir ibadet olduğunu ela alan 'Unutulan İbadet Bilgi Ve Düşünce Üretmek' adlı makale dikkatimizi çekmektedir. Çünkü bilgi ve düşünce üretmenin bir ibadet olduğunun bildirilmesi Diyanet Aylık dergide ibadetlerin sunumuna dair yaşanan değişimi göstermesi bakımından önemlidir.

Namaz, Mart 2010'da 'Ruhun Miracı Namaz' ve Ekim 2015'te 'Namazla Arınma' başlıklarıyla gündem konusu olmuş ve çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu makalelere baktığımızda namazın daha çok manevi yönünün, manevi atmosferinin ele alındığını görmekteyiz. Yani geleneğimizdeki gibi daha çok namazın fıkhi yönü değil manevi yönü, hikmet yönü ön plana çıkartılmıştır. Bu da Diyanet Aylık derginin son yıllarda diğer konularda da benzerini çokça gördüğümüz din diline uygun bir yaklaşımdır. İbadet ve özel olarak da namaz konusundaki şu makaleler bunu göstermektedir:

- İbadetlerde Şekil-Mana Bütünlüğü
- İman ve İbadette İhlas ve Samimiyet
- Namaz Ruhu
- Namazı Huşu ile Kılmak
- Namaz: Divan-ı İlahîde Durup Tevhide Ermektir
- Dostluk Makamı Namaz

Hac ibadeti hakkında yazılan makalelerin de haccın fıkhi yönünü değil haccın amacını, hikmetini, gayesini ele aldığı görülmektedir:

- Hac İbadeti ve Tevhit İnancının Yansımaları
- Vuslat Algısı ve Hac İbadeti
- Eşitlik Bilinci ve Hac İbadeti

Diyanet Aylık dergide yer alan aşağıdaki makaleler ibadet kavramının anlam genişlemesine uğradığını göstermektedir. Bilgi ve düşünce üretmenin ibadet olarak sunulmasını bunun bir yansıması olarak görebiliriz. İbadet konusunda Diyanet dergilerinde yaşanan bir diğer değişim de ibadetlere din bilimleri çerçevesinden

yaklaşılmasının öne çıkması hususudur. Örnek olarak vereceğimiz makalelerin bu değerlendirmeleri doğrular nitelikte olduğu görülmektedir:

- Unutulan İbadet; Bilgi ve Düşünce Üretmek
- Kitap Okumak, Namaz Kılmak ve İyi İnsan Olmak
- Sabah Namazı Sosyolojisi
- Namaz Psikolojisi
- Namaza Psikolojik Bir Bakış

2002-2011 Diyanet Avrupa derginin ibadet konulu makalelerini **Ek Tablo 17.** 131'de gösterdik.

İbadetle ilgili Diyanet Avrupa dergide de dikkat çekici makaleler yer almaktadır. Örneğin 'Aklın ibadeti: tefekkür' adlı makale buna örnektir. Düşünmenin, tefekkürün bir ibadet olarak sunulması değişimin yönünü göstermesi bakımından yani Müslümanlara verilmek istenen mesaj bakımından önemlidir. İbadetler hikmet yönüyle, sosyal fayda yönüyle ve psikolojik olarak bireye kazandırdıkları bakımından ele alınmıştır. Bu dergide ibadetlere dair önemli makaleler varsa da bu makalelerin Diyanet Aylık dergideki ibadet konulu makalelere göre sınırlı kaldığı gözlenmektedir. Önemli gördüğümüz makalelerden bir kaçı şunlardır:

- Eşitliğin ve Fedakârlığın Sembolü İki İbadet: Hac ve Kurban
- İbadetin Anlamı ve Psikososyal Fonksiyonları
- Sosyal Bir İbadet Örneği Olarak Kurban
- Kurban İbadeti ve İletişim Boyutu
- İnanç ve İbadet ile Ruh Disiplini
- Allah'a Yakınlaştıran Bir İbadet: Kurban

13. Diyanet Aylık ve Avrupa Dergilerinde Tasavvuf ve Ahlak Eksenli Dindarlık

Ocak 2014'ten itibaren tasavvuf konularının ve dilinin Diyanet Aylık dergide daha çok yer aldığı ve dergiye bir renk kattığı anlaşılmaktadır. 2012 yılında başlayan bu süreç 2014'ten itibaren kendini daha çok hissettirmeye başlamıştır.

Bu tarihten itibaren kuru, yalın bir din dilinden ziyade gönle hitap eden daha sıcak bir din dili görülmeye başlanmıştır. Tasavvufi bir din dilinin Diyanet aylık dergide yer bulması Diyanette üst kadrolara atanan yöneticilerle de alakalı bir durum olsa gerektir.

Örneğin 2012 yılında 'Hikmet Penceresi' adıyla yeni bir köşenin dergide yer alması ve ilk yazarının da aynı zamanda bir tasavvufçu olan Hasan Kâmil Yılmaz olması bunu göstermektedir. Dergide tasavvufi konuların daha çok yer aldığı köşeler 'Hikmet Penceresi', 'Lisan-ı Kalp', 'Âyine' köşeleridir. Bu köşelerde yayımlanan şu makale başlıkları bu tespiti doğrulamaktadır: 'Gazali'nin Dilinden Allah Sevgisi', 'Murakabe Eğitimi', 'Hüzün Yurdu'.

Tasavvuf kavramlarının Diyanet Aylık dergide kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmı Kur'an'da geçen kavramlar olmasına rağmen bir kısmı tamamen tasavvufa ait kavramlardır. 2012 yılından sonra Diyanet Aylık dergide yayınlanan bazı makalelerin bunu doğrular nitelikte olduğu görülmektedir:

- İrfan Yolculuğuna Niyet Etmek: Tasavvufta Yakaza Hâli
- Murakabe Eğitimi
- Aşkla Terbiye Olunmak
- İhsan: Allah'a Kullukta En Üstün Mertebe
- İhlas-Muhlis
- Murakabe Eğitimi
- Toplumsal Takvanın Temel Unsurları

2012 yılından önce de elbette Diyanet Aylık dergide tasavvufa dair konular veya tasavvufi kavramlar yer almaktaydı. Ancak dergiye bir zenginlik olarak eklenmesi bu tarihten sonra olmuştur. Örneğin takva konusu, Diyanet Aylık dergide Nisan 2008'de 'Kulluk Bilinci Takva' adıyla gündem konusu olmuş ve çeşitli açılardan ele alınmıştır. Takvanın Müslümanlar ve İslam dini açısından önemini gösteren 'İslâm medeniyeti: Takva üzerine kurulu bir uygarlık' adlı makale bunlardan biridir. Bir diğeri 'Özgürlük alanı ve takva' adıyla yayımlanan ve takvanın farklı bir boyutuna, özgürlükle olan bağına işaret eden makaledir. Diğerleri ise 'Ahlâkî yozlaşmaya karşı takva', 'Bir değer üstünlüğü olarak takva' ve 'Bireysel takvanın toplumsal boyutu' adlı makalelerdir.

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi ve Diyanet meali'nin iki yazarından biri olan Halil Altuntaş'ın hac hakkında kaleme aldığı yazı, ibadetleri anlamlandırmada yeni bir dilin, tasavvufu da içine alan derinlikli bir bakışın izlerini göstermektedir. Türkiye'de İslam'ın şekil ve kalıp üzerinden, daha çok fıkıh diliyle insanlara sunulmasının ötesine geçilmekte ve aşkın bir dil kullanılmaktadır:

> Kavuşmak bizim ölçülerimizle bir mekânı çağrıştırır. Kavuşma olacaksa bunun için bir de buluşma mekânı gerekecektir. Allah için mekân söz konusu olmadığına göre, vuslat için kat edilecek yolun fizik planda olmayacağı açıktır. Evet, bir yol alış var, kat edilen bir mesafe var; ama bu, iç dünyamızda gerçekleşecektir...
>
> Kâbe sadece zahiri bir hedeftir ve sonsuzluk atmosferine geçişin, ruhun vuslatının ilk basamağıdır. Bu yönü ile hac, "Madde kesafetini öz maddesinde eriten ve ruh letafetini billurlaştıran, maddeyle ruh arası serhat çizgisi ve bu çizgi üzerinde ömründe bir kerecik olsun Allah'a yönelmek borcu"dur.[287]

Ali Bardakoğlu ile başlayan ve Mehmet Görmez ile devam eden değişim sürecinde Diyanet'e ve Diyanet dergilerine renk veren isimlerden biri de Kâmil Yılmaz'dır. Diyanet Aylık dergiye yeni bir üslup çeşidinin, tasavvufi üslubun eklemlenmesi veya geliştirilmesi bağlamında Kâmil Yılmaz'ın katkıları olmuştur. Yılmaz'ın aşağıda Diyanet Aylık dergide namaz ibadetini anlamlandıran bir yazısı bunu doğrulamaktadır:

> Namaz ateşe vurmaktır. Nasıl eğri ağaçtan baston ve asa gibi şeyler yapılacağında ateşe vurulup ısıtılarak şekil verilir ve düzeltilirse, insanın nefs-i emmareden kaynaklanan eğrilikleri namaz sayesinde zahir olan azamet-i ilahîye nurlarıyla ısıtılıp düzeltilir...
>
> Namaz kılarken cenneti sağ yanında, cehennemi sol yanında düşünmelidir. Bu sayede kalp ahiretle meşgul olmaya başlar... Kur'an okurken sanki Cenab-ı Hak'tan dinliyormuş gibi kalbin okunana teksif olması veya sanki okuduklarını Allah'a okuyormuş gibi okuması esastır...
>
> Teşehhüt için oturup "tahiyyat" okumak âlemlerin Rabbine selam vermektir. Bu duruma göre insan ne söylediğinin ve kiminle konuştuğunun şuuruna ermelidir. O esnada Allah Rasulü'nü de kalbiyle gözünün önünde canlandırarak selâm vermelidir. Bu selamına bütün salih kulları katmalı, kendine ve bütün müminlere dua ile namazı tamamlamalı, selam ile namazdan çıkmalıdır. Selam meleklere, ins ve cinnin müminlerinedir.[288]

"Allah'a yönelme ve sadece O'ndan yardım isteme şuurunu derinleştiren namaz, aynı zamanda bizleri gönül âleminde manevî yolculuğa çıkartıp Rabbimizin huzurunda olmanın bilincine, daima O'nun murakebe ve inayeti altında yaşadığımızın idrakine

---

[287] Altuntaş, "Vuslat Algısı ve Hac İbadeti", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 239, Kasım 2010, s. 11.
[288] Yılmaz, "Namaz: Divan-ı İlahîde Durup Tevhide Ermektir", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 298, Ekim 2015, s. 9.

ulaştırır."[289] Diyanet Aylık dergide din dilinin bir değişim geçirdiğine dair birçok örnekten biri olarak alıntıladığımız bu cümle tasavvufun ve tasavvufi kavramların dergide olan güçlü izlerini göstermektedir.

Diyanet Aylık dergide (2007-2017) ahlakı doğrudan konu edinen 52 makale tespit ettik. Bu makaleleri ay ve yılını da belirterek **Ek Tablo 18.** 132'de gösterdik.

Diyanet Aylık dergideki ahlaka dair makalelerde bilgi-ahlak, tüketim-ahlak, eğitim-ahlak, iman-ahlak ilişkisinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ahlakı sosyal boyutuyla ele alan makaleler de (Sosyal Ahlak, Ahlakın Oluşumunda Toplumun Yeri, Sosyal Ağlar, İletişim Ahlakı ve Din) bulunmaktadır. Diyanet dergilerinde son on yıldaki ahlaka dair makalelerde iman-ahlak ve bilgi-ahlak konularının öne çıkması Türkiye'de değişen din anlayışının dergilerdeki yansıması olarak görülebilir. Diyanet dergilerinin son on yıldaki makaleleri, bu makaleler ister doğrudan ahlaka dair olsun isterse doğrudan ahlakı konu edinmeyen makaleler olsun, İslam dininin üç önemli sacayağı olan inanç, ibadet ve ahlak üçlüsünden ahlakı, dinin özü olarak öne çıkartmakta olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu durum Diyanet dergilerinde değişen din anlayışının bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Şu makaleler bunun doğruluğunu ortaya koyar niteliktedir:

- Ahlâk Aşınması Karşısında Bilgiye Dayalı Güzel Ahlak
- Ahlaka Vücut Veren Dinî Bilgiyi Üretmek
- Kur'an ve Sünnet Perspektifinden Bilgi Ahlakı
- Ahlak Eğitimi: Yeniden Sorumlu İnsana
- Din Eğitimi Ahlak Üretiyor Mu?
- Kur'an Öğretimi ve Ahlak
- İman-Amel İlişkisi Bağlamında Ahlak
- Amelî Ahlak da İmanı Etkiler
- İslam'da İman-Ahlak İlişkisi

Ayrıca yukarıdaki makalelerin yanı sıra Diyanet Aylık dergide ahlakın şu başlıklarla gündem konusu yapıldığını görmekteyiz: 2007 Ağustos'ta 'Ahlâk Merkezli Bilgi

[289] Bardakoğlu, A. (2010). **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.06.2017).

Eksenli Dindarlık', 2011 Temmuz'da 'Tüketim Ahlakı', 2012 Ocak'ta 'Sosyal Ağlar ve İletişim Ahlakı', 2015 Nisan'da 'Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı', 2015 Eylül'de 'Bilgi Ahlakı', 2017 Şubat'ta 'İhtilaf Ahlakı'.

Diyanet Avrupa dergide ahlak konulu 23 makale tespit ettik. Bu makaleleri ay ve yılını da belirterek **Ek Tablo 19.** 133'te gösterdik.

Diyanet Aylık dergideki ahlaka dair zengin makale çeşitliliğini Diyanet Avrupa dergide göremedik. Sadece klasik ahlaki konular bu dergide yer almaktadır. Ahlaka dair çeşitli konuları ele alan bu makalelerden birkaçı şunlardır:

- Kur'an ve Hadise Göre Güzel Ahlak
- Ahilik ve Meslek Ahlakı
- Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı
- İslam'da İş Ahlakının Temel Göstergeleri
- Ahlaki Bir Hastalık: Kibir ve Ucub
- Ahlakî Bir Hastalık: İsraf ve Cimrilik
- Edep ahlakın özüdür
- İlişkiler Ahlakı Biraz Rikkat, Biraz Dikkat, Biraz Hürmet

Diyanet Avrupa dergide ahlaka dair sadece klasik konuların yer almasında derginin Aralık 2011'de yayın hayatına son verilmesinin etkisi olsa gerektir. Bu tarihten itibaren din anlayışlarında meydana gelen değişimi Diyanet Aylık dergide görmeye başlıyoruz. Her iki derginin değişen din anlayışlarını kapsayan bu çalışmamızda sadece ahlak konusuna bakılsa son on yılda din anlayışlarında değişimin meydana geldiği görülecektir. 2012 öncesinde Diyanet Avrupa dergide klasik ahlak konularının dışında sadece bir makale (Klonlamanın Ahlaki Boyutu) yer alırken, 2012 sonrası Diyanet Aylık dergide (Ahlaka Vücut Veren Dinî Bilgiyi Üretmek, Din Eğitimi Ahlak Üretiyor Mu?, Sosyal Ağlar, İletişim Ahlakı ve Din) gibi yeni konuları içeren ve değişen din anlayışlarının da bir yansıması olan çeşitli makaleler yer almaktadır. Ayrıca Diyanet Aylık dergide ahlakın imanla ilişkisini ele alan makaleleri Diyanet Avrupa dergide göremedik. Bu tespitlerimiz değişen din anlayışlarının son on yılda Diyanet dergilerine de yansıdığını göstermektedir.

Diyanet dergilerinde ibadetlerin asıl gayesinin insanı ahlaklı birey haline getirmek olduğu vurgulanmış ve insan üzerinde erdemli birey olma yönünde etkisi görülmeyen ibadetlerin bir yarar sağlamayacağı sıklıkla dile getirilmiştir. Ahlak ve tasavvufun Diyanet dergilerinde, son on yılda bu kadar öne çıkması daha bireysel bir din anlayışının yansıması olsa gerektir.

SONUÇ

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinin son on yılını kapsayan değişen din anlayışlarının sosyolojik analizi adlı bu çalışmamız neticesinde şu sonuçlara ulaştık:

Diyanet Aylık dergide din ve değişime dair 2003-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkalığı yapan Ali Bardakoğlu'na ait birçok makale ve görüş bulunmaktadır. Diyanet Aylık ve Avrupa derginin son on yılında bizim gözlemlediğimiz değişimin Ali Bardakoğlu döneminde başlayıp günümüze kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum Diyanet gibi yapısallaşmış bir kurumda başkanlığa gelen isimlerin Diyanet'in sunum ve politikalarında ne kadar etkili olabileceğini göstermektedir.

Diyanet Aylık ve Avrupa derginin son on yılında din anlayışlarında, din dilinde ve din sunumunda bir değişim yaşanmıştır. Bu bağlamda dini metinlerin farklı bir yorum ve farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, bilgili, özgür bir kadın imajının ön plana çıkartılması, sporun gençlere din hizmetini ulaştırmada bir araç olarak tavsiye edilmesi dikkatimizi çeken hususlardır.

Diyanet Aylık ve Avrupa derginin son on yılındaki makalelerde 'ahlâk' İslam'ın özü olarak sunulmakta ve dinin insanlara asıl kazandırması gereken şeyin ahlak olduğu bildirilmektedir. Dini değerleri istismar edenler ile dinin ahlaki ilkelerini görmezden gelip dini sadece şekli bir kalıba indirgeyenler eleştirilmektedir. İbadetlerin esas gayesinin de kişiyi ahlaklı olmaya sevk etmek olduğu belirtilmektedir. Dinin, sadece ahiret için değil en az onun kadar insanın dünyasına da etki edecek şekilde yaşanması gerektiği vurgulanmaktadır. Dinin ahlaki boyutunun öne çıkışı zamanın genel bir eğilimi olarak Diyanet yayınlarında da kendini göstermektedir. Bir başka deyişle Diyanet dil olarak zamanın ruhuna yaklaşmaya çalışmaktadır.

Toplumsal bir ihtiyaca cevap vermek için kurulmuş Aile ve Dini Rehberlik Büroları bir taraftan Diyanet'in değişen, dönüşen yüzünü temsil etmekte diğer taraftan Diyanet'in hizmet alanlarını genişletmektedir. Bu birim, kamusal alanda kadının iyice görünür

olmasının Diyanet'e yansıması ve değişen din anlayışlarının Diyanet tarafından karşılık bulmasının bir sonucudur.

Kadının sosyal hayatta İslami değerleriyle var olabileceğinin asr-ı saadet döneminden de örnek gösterilerek ortaya konması, toplum tarafından kadın ve erkeklere hitap edecek şekilde camilerin yapılmasının talep edilmesi değişen din anlayışlarının bir sonucudur. Bu anlayışın Diyanet söyleminde çok yaygın bir şekilde karşılık bulduğu anlaşılmaktadır.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde modernleşme geniş bir yer tutmaktadır. Bu makalelerde bir taraftan moderniteye güçlü bir eleştiri yapılırken bir taraftan da bu süreç Müslümanların lehine nasıl çevrilebilir sorusuna cevap aranmaktadır. Ayrıca modernleşme sürecine uygun olarak bireysel, daha içsel ve dini metinlere dönük öznel yorumların öne çıktığı müşahede edilmiştir. Modernleşme olgusunun din anlayışlarına etki ettiği gözlenmiştir.

Diyanet, din toplum ilişkilerini daha sağlıklı bir şekilde ele almak maksadıyla olsa gerek üniversiteyle özellikle ilahiyatla yakın işbirliği içinde olduğu anlaşılmaktadır. Diyanet Aylık derginin son on yılda yayınlanmış birkaç derginin içindekiler kısmına makale yazarlarıyla birlikte baktığımızda bu açıkça görülecektir. Bu durum ilahiyatta üretilen bilgiden Diyanet'in istifade ettiğini göstermektedir. Nihayetinde topluma sunulan din anlayışlarının dinamik bir yapı arz etmesini ve güncellemesini sağladığı anlaşılmıştır.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergide, kadın eğitimi konusuna özellikle vurgu yapılmakta ve asr-ı saadetten bilgiye dayalı dindarlık örnekleri verilerek günümüz kadınları bu hususta teşvik edilmektedir. Diyanet Aylık ve Avrupa dergide kadına dair yeni bir uygulama, yeni bir fikir ortaya konduğunda muhtemelen bunun meşruiyetini sağlamak için olsa gerek sürekli olarak peygamber döneminden örnekler verilmektedir. Kadın ve eğitim, kadın ve cami, kadın ve çalışma hayatı gibi konularda bu eğilim kendini fazlasıyla göstermektedir.

Diyanet Aylık dergide kadın yazarların sayısı son on yılda sürekli bir şekilde artmıştır. Bu bağlamda dikkatimizi çeken bir husus da, Diyanette kadın olarak görev yapanların son on yılda dergilerde yayımlanan makalelerinin artmasıdır. Bu durum Diyanet'teki yapısal dönüşümü ve bir yönüyle de din anlayışlarındaki değişimi göstermektedir. Diyanet Aylık ve Avrupa dergide, yaşadığı mağduriyete susan değil, hakkını hukukunu

arayan bir kadın imajı sunulmaktadır. Kadınla ilgili değişen söylemin dini yayınlarda da karşılık bulduğu söylenebilir.

Diyanet Avrupa dergide Avrupa'da yaşayan Türk ailelerinin yaşadığı sorunların ele alındığı görülmektedir. Ancak Diyanet Aylık dergide hayatın değişik alanlarını konu edinen çok çeşitli ve zengin makaleler Diyanet Avrupa dergide yoktur.

Diyanet Avrupa ve Diyanet Aylık dergilerinin her ikisinde de ibadetlerin fıkhi yönünden çok hikmet, anlam ve ahlak yönüne vurgu yapılmaktadır.

Diyanet Aylık dergide din, edebiyat, sanat, kültür gibi farklı alanlara dair makalelerin bulunması, kadın, gençlik ve modernizm gibi değişik konuların ele alınması bu derginin sadece dini bir dergi değil aynı zamanda kültür, sanat ve bir fikir dergisi olduğunu göstermektedir. Bu durum derginin son on yılında daha belirgindir.

Diyanet Aylık ve Avrupa dergilerinde, camilerin sadece namaz kılınan bir mekân olarak görülmesi eleştirilmekte, camileri cazibe merkezi hâline getirmek için yeni bir anlayışın Türkiye'de yerleşmesine katkıda bulunacak görüşlere yer verilmektedir. 2010 yılında çıkarılan yasayla Diyanet'e cami dışı din hizmetleri yapma yetkisi verilmiştir. Din görevlilerinin cami dışı din hizmetlerinde (üniversite gençliği, aile ve dini rehberlik bürosu, cezaevi, hastane) kullanacağı birçok materyalin (öneri, fikir, araştırma) Diyanet Aylık dergide bulunması bu derginin amacına uygun olarak hizmet ettiğini göstermektedir. Nitekim bu çalışma göstermektedir ki; her ne kadar kültürel değişimlere ve taleplere kulak vermesi ve uyum göstermesi zor olsa da Diyanet gibi kurumsal bir yapının sadece geleneği temsil etmekle kendini sınırlı tutamayacağı anlaşılmıştır. Bu değişme eğilimi incelemiş olduğumuz dergilerde en bariz şekilde kendini göstermektedir.

KAYNAKLAR

Abuzer, Celil, *Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı*, İpek Yayınları, İstanbul 2010.

Açık, Abdullah. "Boş Zamanlarla Değer Eğitimi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 245, Mayıs 2011, s. 18-21.

Adams, Daniel J., "Postmodernizmin Teolojik Anlamı", (Çev. Temel Yeşilyurt), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Elazığ 1999, s. 249-262.

Aktay, Yasin, "Modern Dünyada Ailenin Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülahazalar ve Geleneğe Dayalı Problemler", *2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2010, s.177-183.

Altıntaş, Ramazan. "İbadetlerin Birliğimize Katkısı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 321, Eylül 2017, s. 23-25.

Altuntaş, Halil. "Toplumu Ayakta Tutan Temel Değer Olarak Kutsallarımız", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 205, Ocak 2008, s. 5-8.

Altuntaş, Halil. "Kutsal Değerlerin Metalaştırılması", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 294, Haziran 2015, s. 34-37.

Altuntaş, Halil. "Modern Birey ve Ben Kuşağı", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 215, Kasım 2008, s. 13-15.

Altuntaş, Halil. "Vuslat Algısı ve Hac İbadeti", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 239, Kasım 2010, s. 8-11.

Asar, Muhammet Ali. "İbadet-Ahlak İlişkisi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 315, Mart 2017, s. 70-72.

Aslan, Adnan. "Dindarlık ve İslâm Ahlâkı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 217, Ocak 2009, s. 9-12.

Aslan, E. (2008). Kadın Dindarlığı Üzerine Kavramsal ve Eleştirel Bir Deneme, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (08.11.2017)

Aydın, Mehmet, (2005). İlim-İslam Münasebeti, s. 79-98, Bilgi, Bilim ve İslam (I-II) (Haz: A. Tabakoglu, S. Çelenk). Ensar Neşriyat, İstanbul.

Aydın, Ş. (2007). Cinsiyet Kültürü ve Kadın Sorunu, Web (09.11.2017) sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**

Aydın, Şevki. "Değerler ve Din Eğitimi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 236, Ağustos 2010, s. 23-26.

Aydın, Şevki. "Dinî Bilgiyi Tecdit", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 223, Temmuz 2009, s. 11-14.

Aydın, Şevki. "Kur'an Kursu ve Kadın", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 196, Nisan 2007, s. 24-27.

Aygün, Ali ve Muhammed Kâmil Yaykan, "Bir Derginin Hikâyesi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 300, Aralık 2015, s. 34-37.

Aygün, Ali. "Bunu Konuşalım-M. Fatih Tunç İle Söyleşi-", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 315, Mart 2017, s. 54-56.

Aygün, Ali. "Prof. Dr. Celaleddin Çelik İle Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 303, Mart 2016, s. 64-67.

Ayten, Ali. "Güven-Din İlişkisi Üzerine Psikolojik Bir Analiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 316, Nisan 2017, s. 16-18.

Balaban A, Güler H. (2007). Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu ile İslâm'ın Işığında Kadın,Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (01.01.2018)

Bardakoğlu, A. (2007). Kadın Sorunlarının Kaynağı Din Değildir, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.06.2017)

Bardakoğlu, A. (2010). Namaz Müminin Miracıdır, Web sayfası: (07.06.2017) **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**

Bardakoğlu, Ali. "Dinî Değerlerin Buharlaşması", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 309, Eylül 2016, s. 6-9.

Bardakoğlu, Ali. "Modern Hayat ve Din", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 195, Mart 2007, s. 3.

Bardakoğlu, Ali. "Yerelden Evrensele Diyanet", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 207, Mart 2008, s. 3.

Bilgin, Vejdi. "Türkiye'de Dinî Hayat ve Diyanet", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 279, Mart 2014, s. 42-45.

Bulut, Mehmet. "Din Hizmetlerinde Tarihî Tecrübenin Cumhuriyet'teki Devamı Diyanet İşleri Başkanlığı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 222, Haziran 2009, s. 42-43.

Canatan**,** Kadir. "Gelenek ve Modernleşme Sürecinde Kadınların Değişen Dindarlık Biçimleri", *Eskiyeni Yaz*, Sayı 10, Yaz 2008, s. 55-61.

Çalışkan, Adem. "Üslûp ve Üslûpbilim Üzerine-1: İlk Denemeler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 34, Ekim 2014, s. 29-52.

Çelik, Celaleddin. "Modern Dünyada Dindarlık", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 265, Ocak 2013, s. 13-15.

Çelik, Celaleddin. "Almanya'da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din", *Milel Ve Nihal,* Sayı 5, Eylül 2008, s. 145-142.

Çelik, Celaleddin. "Değişim Sürecinde Türk Aile Yapısı ve Din", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 8, Sonbahar 2010, s. 25-35.

Çınar, A. (2008). Kadının Kendi Olması ve Kendini Bulması, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/ /** (03.01.2018)

Daryal, A. M. (2003). Sabah Namazı Sosyolojisi, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/MakaleKurumDisi .aspx** (07.02.2018)

Demir, Z. (2008). Yurt Dışında Kadın ve Dindarlık: Almanya Örneği, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (12.11.2017)

Demir, Z. (2011). Hollanda'da Cami Dernekleri ve Kadınlar, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (12.11.2017)

Demir, Z. (Ekim 2008). Famile Arslan'la "Diyanet ve Kadın" Üzerine Söyleşi, Web sayfası: **ttps://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (12.11.2017)

Demirkan, Semra. "Aile Değeri", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 215, Kasım 2008, s. 32-35.

Durmuş, İsmail, "Üslûp", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Web sayfası: **https://islamansiklopedisi.org.tr/uslup#1** (15.08.2018)

Erşahin, S. (2011). Avrupa'ya Göç, Kadın ve Din/İslam: "Muhacir Müslüman Avrupalı Kadın, Web sayfası: **ttps://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**

Featherstone, Mike, *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996.

Fidan, H. (2007). Kur'an'da Özgür ve Sorumlu Bir Varlık Olarak Kadın, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.01.2018)

Geçer, Harun ve Celaleddin Çelik, "Kadının Çalışma Hayatına Girmesiyle Oluşan Aile İçi Roller Sistemindeki Değişim ve Din İlişkisi (Niğde Örneği)", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 12, Haziran 2017, s. 1-30.

Göçmen, Muammer. "Milli Egemenlik ve Diyanet", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 238, Ekim 2010, s. 48-49.

Göka, Erol. "Çocuklara Ölüm Nasıl Anlatılır?", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 235, Temmuz 2010 s. 40-43.

Görgülü, Faruk. "Dinî Dergicilik ve Süreli Yayınlarımız", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 300, Aralık 2015, s. 24-27.

Görgülü, Faruk. "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması Üzerine: Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar İle Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 285, Eylül 2014, s. 23-29.

Görgülü, Ülfet. "Hacda Kadın İrşat Görevlileri Namı diğer Mürşideler", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 311, Kasım 2016, s. 59-61.

Görgülü, Ülfet. "Mihrapta Bir Kadın: Hz. Meryem", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 274, Ekim 2013, s. 27-30.

Görmez, H. K. (2008). Hz. Âişe'den İslâm Aynasına Yansıyan Dindarlık, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.11.2017)

Görmez, M. (2007). İslâm ve Kadın Yazıları Üzerine, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.08.2017)

Görmez, M. (2011). Değer Üreten Dindarlık ve Değerler Eğitimi, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.08.2017)

Görmez, Mehmet, "Sesli ve Görüntülü Dini Yayıncılık Açısından Diyanet İşleri Başkanlığı", *II. Uluslararası Dinî Yayınlar Kongresi Tebliğler-Müzakereler*, Ankara 2005, s. 35-38.

Görmez, Mehmet. "Cami, Kadın ve Aile", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 274, Ekim 2013, s. 1-2.

Görmez, Mehmet. "Din ve Dindarlık", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 265, Ocak 2013, s. 1-2.

Görmez, Mehmet. "Cami Çocuk Buluşması", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 250, Ekim 2011, s. 3.

Görmez, Mehmet. "Modern Çağın Sarp Yokuşu: Afrika", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 249, Eylül 2011, s. 3.

Günay, Ünver, "Değişimin Sosyolojik Boyutu Bağlamında Toplumsal Değişme ve İslamiyet İlişkileri", *2002 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2007, s. 38-70.

Güneş, Adem. "Gençliğin Değerlerle Buluşmasında Doğru Örneklik", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 266, Şubat 2013, s. 19-20.

Hadislerle İslâm, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.

Han, Abdurrahman ve Yıldıray Kaplan, "Kuruluşunun 89. Yılında Diyanet İşleri Başkanlığı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 267, Mart 2013, s. 40-43.

Han, Abdurrahman. "Engellilere Yönelik Din Hizmetlerinde Yeni Perspektifler", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 312, Aralık 2016, s. 20-22.

Kaan, Enver. "Dinde Aşırılık", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 317, Mayıs 2017, s. 73-75.

Kahraman, Abdullah. "Kadınların Cemaate Devamına Fitne Engeli Konabilir mi?", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 274, Ekim 2013, s. 11-15.

Kahraman, Fatma Zeliha, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yurt Dışı Din Hizmetleri: Danimarka Örneği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Karabiber, Namık Kemal. "Toplumları Tehdit Eden Değerler Erozyonu ve Kutsal", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 205, Ocak 2008, s. 12-14.

Karadaş, Cağfer. "Asıl Din Aşırı Yorum", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 231, Eylül 2017, s. 10-13.

Karagöz, İ. (2008). Kur'an'ın Kadına Mesajı, Web sayfası: (01.01.2018) **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**

Karaköse, Ayşe. "Modern Dünyada Müslüman Olmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 303, Mart 2016, s. 13-15.

Kardaş, Rabia Gülcan. "Rastgele Seçilmez Çocuk Kitapları", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 250, Ekim 2011, s. 59-59.

Karlığa, Bekir. "DİB'nın Dinî Düşüncenin Gelişmesi ve Dini Hayatın Şekillenmesindeki Rolü", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 159, Mart 2004, s. 4-6.

Karslı, İbrahim Hilmi. "Önce Kadınla İlgili Yanlış Tasavvurlar Değişmeli", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı, 251, Kasım 2011, s. 44-45.

Kaya, A. (2008). Kadın Dindarlığında Toplumsal Faktörler, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/MakaleKurumDisi.aspx** (07.02.2018)

Kaya, Kamil, *Akademisyenlerin Gözüyle Türkiye'de Din-Siyaset İlişkisi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2011.

Kaya, Kamil. "Toplumumuzu Kuşatan Manevi Şemsiye", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 255, Mart 2012, s. 13-15.

Kayadibi, Fahri. "Ahlâklılık ve Dindarlık", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 200, Ağustos 2007, s. 8-10.

Kaymakcan, Recep, "Diyanet Hizmetleri Bağlamında Avrupa'daki Türk Gençlerinin Eğitimi", *III. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2005, s. 481-489.

Keşvelioğlu, A. (2009). Semboller İbadeti Hac, Web sayfası: (09.02.2018) **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**

Kirman, M. Ali, (2018). "Küreselleşme Sürecinde Sekülerleşme ve Dinin Geleceği" **http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/K%C4%B0RMAN-M.-Ali-K** (15.07.2018).

Kösemihal, N. Şazi, *Durkheim Sosyolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.

Kurt, Hafize Esra, *Diyanet Aylık Derginin Yetişkin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kurt, Saliha. "Cami ve Kadın", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 267, Mart 2013, s. 35-39.

L. Berger, Peter, Hansfried Kellner ve Brigitte Berger, *Modernleşme ve Bilinç*, (Çev. Cevdet Cerit), Pınar Yayınları, İstanbul 1985.

Malkoç, Hümeyra, *Kadının Statüsü İle İlgili Görüşlerin Din ve Sosyal Değişme Bağlamında Analizi (2000 Sonrası Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kadınla İlgili Fetvaları)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2009 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Meriç, N. (2008). Sosyo-Kültürel Değişim ve Kadın Dindarlığı, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (10.11.2017)

Meriç, Nevin, "Fetva Sorularında Ailenin Dağılması ve Aile Büroları", *2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2010, s. 229-245.

Meriç, Ümit. "Mihraptaki Kadınlar", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 274, Ekim 2013, s. 24-26.

Mutluel, Osman. "Sanat, Sanatçı ve Toplumsal Değerler", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 275, Kasım 2013, s. 16-19.

Okumuş, E. (2008). Kadın Dindarlığının Sosyolojik Yansımaları, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(15.11.2017)

Okumuş, Ejder. "İslam ve Kadın", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 225, Eylül 2009, s. 34-36.

Paçacı, Mehmet. "Diyanet İşleri Başkanlığının Yurt Dışı Ufku", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 255, Mart 2012, s. 9-12.

Polat, Fazlı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Çerçevesinde Din Toplum İlişkisine Bir Bakış (1980-1990)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Polat, Fazlı. "Diyanet İşleri Başkanlığının Sosyal Fonksiyonu", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 255, Mart 2012, s. 5-8.

Ramazanoğlu, Yıldız. "Camiyle Kadın Arasında Kırılgan Tecrübemiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 274, Ekim 2013, s. 19-23.

Salman, Yüksel. "Dinî Yayıncılık Bağlamında Başkanlık Yayınları", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 300, Aralık 2015, s. 10-11.

Salman, Yüksel. "Prof. Dr. Mehmet Görmez ile Din ve Dindarlık Algısı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 217, Ocak 2009, s. 31-34.

Salman, Yüksel. "Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar ile Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 255, Mart 2012, s. 38-39.

Sarısaman, Nuriye Yıldırım. "Medyanın Özgürleştiremediği Kadın", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 296, Ağustos 2015, s. 55-57.

Soysal, Begüm ve Esra Serdaroğlu, "İnsani Değerler Derneği Genel Başkanı Mehmet Bozdemir ile İnsani değerler üzerine", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 244, Nisan 2011, s. 27-30.

Subaşı, Necdet. "Akademik İlgiler ve Diyanet", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart 2012, Sayı 255, s. 16-19.

Subaşı, Necdet. "Türk Modernleşmesinde Dinsel Bir Deneyim -Diyanet İşleri Başkanlığı-", *islâmiyât*, Sayı 4, Ağustos 2005, s. 79-82.

Şahin, İlkay. "Kadın Dindarlığı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 265, Ocak 2013, s. 25-31.

Şentürk, Recep. "Türkiye'de Değişen Dindarlığın Geleceği", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 265, Ocak 2013, s. 16-19.

Şentürk, Recep. "Amerika'da Din Sosyolojisi: Son Otuz Yıla Bakış, 1960-1990", *İslam Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, 1998, s.91-142.

Toprak, Hatice. "Kadın Sorunlarını Dinle Buluşturmak: Aile İrşat ve Rehberlik Büroları", *Diyanet Aylık Dergi,* Sayı 243, Mart 2011, s. 33-35.

Toprak, Hicret, "Dünyada ve Türkiye'de 'Aile Destek Hizmetleri'nin Gelişmesine Paralel Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yeni Açılımları", *2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, Ankara 2010, s. 199-213.

Turan, H. (2007). Kadın Dindarlığı veya Dindarlığın Kadın Üzerinden Topluma Yansımaları, **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (15.11.2017)

Türkarslan, Nesrin. "Kentte Kadın Olmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 211, Temmuz 2008, s. 37-39.

Tüzer, Abdüllatif. "Postmodernizm ve Tanrı'nın Ölümü: Öznenin Arkeolojisi Üzerine Bir Deneme", *Milel ve Nihal,* Sayı 2, Cilt 12, Temmuz-Aralık 2015, s.73-124.

Ünal, İ. H. (2009). Korunması Gereken Bir Değer: Irz, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (07.02.2018)

Ünal, M. (2007). Kur'an'da Kadın Portrelerinden Kesitler, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/** (14.11.2017)

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Weber, Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Zeynep Aruoba), Hil Yayınları, İstanbul 1985.

WEB_1. Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü, web site. (23.08.2018). **http://www2.Diyanet.gov.tr/egitimhizmetlerigenelmudurlugu/sayfalar/4**

WEB_2. (2015). Yaz Kur'an kursları başlıyor, web site. (29.08.2018). **https://www.sabah.com.tr/yasam/2015/06/13/yaz-kuran-kurslari-basliyor**

WEB_3. (2016). Yılı Yaz Kur'an Kursları Açılış Programı, web site. (14.08.2018). **http://www.milliyet.com.tr/2016-yili-yaz-kur-an-kurslari-acilis-ankara-**

WEB_4. (2017). Atatürk Üniversitesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında bilimsel işbirliği protokolü imzalandı, web site. **www.milletinsesi.com.tr./ataturk-universitesi-ile-Diyanet** (21.06.2018).

WEB_5. (2010). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, web site. (29.08.2018). **https://www.sabah.com.tr/istanbul-29-mayis-universitesi**

WEB_6. (2013). Diyanet, doğru imsak vakti için rasathane kuruyor, web site. **http://www.hurriyet.com.tr/gundem/Diyanet-dogru-imsak-vakti-icin-** (28.08.2018).

WEB_7. Onat, Hasan. Türkiye'de Din Anlayışı, web site. (21.06.2017). **http://www.hasanonat.net/index.php/100-tuerkiye-de-din-anlay-s**

WEB_8. (2011). Kaya, Kamil. Akademisyenlerin Din ve Laiklik Anlayışı, web site. **http://dergipark.gov.tr/download/article-file/101274** (25.08.2018).

WEB_9. (2014). Diyanet İşleri Başkanlığı Araştırması Konda, web site. **http://konda.com.tr/wpcontent/uploads/2017/02/HYD_DIBArastirmasiRapor_Kasim2014.pdf** (20.08.2018).

Yaman, Ertuğrul. "Aile İçi İletişimde Temel Değerler V: Diğerkâmlık ", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 251, Kasım 2011, s. 40-41.

Yaman, Ertuğrul. "Aile İçi İletişimde Temel Değerler: Sevgi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 247, Temmuz 2011, s. 41-43.

Yaman, Ertuğrul. "Aile içi iletişimde 'Değer' kazandırma yolları-I", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 256, Nisan 2012, s. 42-45.

Yaman, Ertuğrul. "Aile İçi İletişimde "Değer" Kazandırma Yolları-II", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 257, Mayıs 2012, s. 43-46.

Yaman, Ertuğrul. "Bireyselleşme ve Değerlerimiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 268, Nisan 2013, s. 47-49.

Yaman, Ertuğrul. "Değerler ve Değerlerin İstismarı", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 262, Ekim 2012, s. 41-43.

Yaman, Ertuğrul. "Ekonomi ve Değer", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 324, Aralık 2017, s. 70-71.

Yapıcı, Asım. "Hak İhlali Kıskacında Kaybolan Değerlerimiz", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 260, Ağustos 2012, s. 18-21.

Yavuz, Yunus Vehbi. "Unutulan İbadet: Bilgi ve Düşünce Üretmek", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 201, Eylül 2007, s. 23-27.

Yavuzer, Hasan, *Dini Otorite ve Teşkilatların Sosyolojik Analizi (Diyanet İşleri Başkanlığı Örneği)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Yenen, H. (2008). Kadın Dindarlığının Bilgi Boyutu, Web sayfası: **https://dibbys.Diyanet.gov.tr/dyys/MakaleKurumDisi/**(04.01.2018)

Yılmaz, Hüseyin. "Kubbenin Altında Kadınlara Yer Açmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 261, Eylül 2012, s. 54-56.

Yılmaz, Kâmil. "Namaz: Divan-ı İlahîde Durup Tevhide Ermektir", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 298, Ekim 2015, s. 6-9.

Yılmaz, Kâmil. "Şahsiyet/kişilik İnşası ve Değerler", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 245, Mayıs 2011, s. 4-7.

Yılmaz, Ömer. "Dinî Değerler ile İnsani Değerlerin Örtüşmesi", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 224, Ağustos 2009, s. 23-25.

Yiğit, Yaşar. "Rahmet Peygamberi'nin Dünyasında Çocuk Olmak", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 220, Nisan 2009, s. 21-25.

Zengin, M. İdris. "Çocuk-Dinî Mekân Buluşması: Çocuk Vaazları", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 250, Ekim 2011, s. 12-15.

EKLER

Ek Tablo 1. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Gündem Başlıkları

YIL	AY	GÜNDEM BAŞLIĞI
2007	Ocak	Şiddet bu kadar yakınımızdayken...
2007	Şubat	Kalbin ameli, amelin kalbi samimiyet
2007	Mart	Modernliğin alaca karanlığında dinî hayat
2007	Nisan	Hz. Peygamber hayatımızın neresinde?
2007	Mayıs	Sevgi medeniyetine Mevlana çağrısı
2007	Haziran	On dokuz yıllık gelenek kutlu doğum
2007	Temmuz	Dinin sosyal gerçekliği
2007	Ağustos	Ahlâk merkezli bilgi eksenli dindarlık
2007	Eylül	İlâhî rıza'yı hayata yansıtmak
2007	Ekim	Barış dininin hâdimleri din görevlileri
2007	Kasım	Birlik ruhu tevhit
2007	Aralık	Toplumsal sorumluluğun dinî temelleri
2008	Ocak	Kutsal ve değer
2008	Şubat	İslâm ve insan hakları
2008	Mart	Kuruluşunun 84. Yılında DİB
2008	Nisan	Kulluk bilinci takva
2008	Mayıs	Dinî bilgi ve ahlâk
2008	Haziran	Hizmet ahlâkı
2008	Temmuz	Erdemli şehir
2008	Ağustos	Din üzerine konuşma ve medya
2008	Eylül	Rahmet ve merhamet
2008	Ekim	Din hizmetinde sosyal açılım
2008	Kasım	Bireyselcilik diğerkâmlık
2008	Aralık	Vakıf medeniyeti
2009	Ocak	Dindarlığımızı güzelleştirelim
2009	Şubat	Toplumsal emanet yetimlerimiz
2009	Mart	Aydın kimliği
2009	Nisan	Rahmet peygamberi ve aile
2009	Mayıs	Din görüntülü yeni akımlar
2009	Haziran	Kur'an'ı kalplere yazmak hafızlık
2009	Temmuz	İslam'la yenilenme
2009	Ağustos	Paylaşma mevsimi ramazan
2009	Eylül	Hayatın nevbaharı gençlik ve sorunları
2009	Ekim	Aklıselim ve kalbiselim olabilmek
2009	Kasım	Vicdan eğitimi
2009	Aralık	Göğe uzanan şehadet parmağı minare
2010	Ocak	Uzun ömür güzel hayat
2010	Şubat	Çoklukta birlik birlikte çokluk
2010	Mart	Ruhun miracı namaz
2010	Nisan	Kur'an'ın nüzûlünün 1400. Yılı 610-2010 okumak, anlamak ve yaşamak
2010	Mayıs	Gençlik ve kimlik
2010	Haziran	İslam medeniyetinde azınlıklar
2010	Temmuz	Çağdaş dünyanın yetimleri: Müslüman azınlıklar
2010	Ağustos	Çevrim içi tehlike internet bağımlılığı
2010	Eylül	Ruhun istikrarı edep
2010	Ekim	Helal duyarlılığı
2010	Kasım	Yönelişler hep ona
2010	Aralık	Gelenekten geleceğe
2011	Ocak	Aklın ibadeti tefekkür
2011	Şubat	Yenilenme
2011	Mart	Gönül dili
2011	Nisan	Merhameti insanlık ondan öğrendi
2011	Mayıs	İnsani değerlerin kaynağı olarak din ve değerler eğitim
2011	Haziran	İslam ahlakının iki temel umdesi: vefakârlık ve ahde vefa
2011	Temmuz	Tüketim ahlakı
2011	Ağustos	Ramazan ve komşuluk
2011	Eylül	Modern çağın sarp yokuşu: Afrika
2011	Ekim	Cami çocuk buluşması
2011	Kasım	Küresel bir eğitim seferberliği hac
2011	Aralık	Muharrem ve Kerbela
2012	Ocak	Sosyal ağlar ve iletişim ahlakı
2012	Şubat	Söz medeniyeti
2012	Mart	Diyanet işleri başkanlığı
2012	Nisan	Gün kardeşlik günüdür

2012	Mayıs	Emek emeğin değeri
2012	Haziran	Kur'an öğretimi
2012	Temmuz	Esenlik ve güvenlik çağrısı selam
2012	Ağustos	Hz. Peygamber ve hak duyarlılığı
2012	Eylül	Cami mimarisinde yeni arayışlar
2012	Ekim	Kültürel yanılsama islamofobi
2012	Kasım	Hayatın kıyısında unuttuğumuz insanlar evsizler
2012	Aralık	Avrasya coğrafyasında İslam
2013	Ocak	Dinin hayatla ilişkisi dindarlık
2013	Şubat	Popüler kültür ve gençlik
2013	Mart	Çağın hastalığı stres ve depresyon
2013	Nisan	Hz. Peygamber ve insan onuru
2013	Mayıs	Yürekleri işgal eden inanç problemleri
2013	Haziran	Bir ötekileştirme biçimi asabiyet
2013	Temmuz	Helal kazanç helal lokma
2013	Ağustos	İrfan geleneği
2013	Eylül	Hakikat ve imaj
2013	Ekim	Cami, kadın ve aile
2013	Kasım	İslam, sanat ve estetik
2013	Aralık	Gösteriş ve reklam kültürü
2014	Ocak	İslam dünyası ve mezhep gerilimi
2014	Şubat	Din samimiyettir
2014	Mart	Diyanet işleri başkanlığı 90. Yıl
2014	Nisan	Hz. Peygamber ve insan yetiştirme düzenimiz
2014	Mayıs	İhtilaf ve tefrika
2014	Haziran	Yüreklere düşen kor soma
2014	Temmuz	Hiç kimse kimsesiz kalmasın bu ramazan ve her zaman
2014	Ağustos	Göç, kentleşme ve dindarlık
2014	Eylül	Ümmetin vicdanı akl-ı selimin tercümanı âlimler
2014	Ekim	Cami ve gençlik
2014	Kasım	Müslümanın varlıkla imtihanı
2014	Aralık	Huzur için kalbiselim
2015	Ocak	Şiddet sarmalında İslam
2015	Şubat	Modern çağın kimsesizleri
2015	Mart	Bir milletin yeniden diriliş destanı
2015	Nisan	Hz. Peygamber ve birlikte yaşama ahlakı
2015	Mayıs	İslam dünyasında yeni dinî anlayışlar
2015	Haziran	Vakit iyilik vakti bu ramazan ve her zaman
2015	Temmuz	Peygamberlerin ortak mirası Kudüs
2015	Ağustos	Medya ve din
2015	Eylül	Bilgi ahlakı
2015	Ekim	Namazla arınma
2015	Kasım	Bir insanlık sorunu merhametsizlik
2015	Aralık	Bilgiden hikmete uzanan yolda 300. Sayı
2016	Ocak	Küresel tehdit terör
2016	Şubat	Medeniyet
2016	Mart	Din, kimlik ve yabancılaşma
2016	Nisan	Hz. Peygamber tevhid ve vahdet gelin birlik olalım
2016	Mayıs	İslam ümmeti
2016	Haziran	Gelin gönüller yapalım bu ramazan ve her zaman
2016	Temmuz	Can bula cananını bayram o bayram ola
2016	Ağustos	Milletin destansı zaferi
2016	Eylül	Din istismarı
2016	Ekim	Cami ve kitap
2016	Kasım	Fitneye karşı güven toplumu
2016	Aralık	İslam'da engellilik (kulluğa engel yok)
2017	Ocak	İslam tarihinde nifak hareketleri
2017	Şubat	İhtilaf ahlakı
2017	Mart	Sanal çağda sahici kalmak
2017	Nisan	Hz. Peygamber ve güven toplumu
2017	Mayıs	Korku endüstrisi islamofobi
2017	Haziran	Üzerinde her canın hakkı var bu ramazan ve her zaman
2017	Temmuz	Şanlı direniş 15 Temmuz
2017	Ağustos	Deizm, ateizm, nihilizm kıskacında insanlık
2017	Eylül	Din emniyeti
2017	Ekim	Cami, şehir ve medeniyet
2017	Kasım	Mevlid-i nebi
2017	Aralık	Nefis terbiyesi

Ek Tablo 2. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Gündem Başlıkları

YIL	AY	GÜNDEM BAŞLIĞI
2002	Ocak	İstiâze ve besmele
2002	Şubat	Diyanet 78 yaşında
2002	Mart	Peygamberi sevebilmek
2002	Nisan	V. Avrasya şurası toplantısı KKTC'de yapıldı
2002	Mayıs	Güncel dini meseleler istişare toplantısı
2002	Haziran	Çalışmanın inanç ve ahlak boyutu
2002	Temmuz	Temizlik ve çevre
2002	Ağustos	Yer kırmızı gök beyaz
2002	Eylül	Cami ve cemaatin önemi
2002	Ekim	Cumhuriyet, İslam ve demokrasi
2002	Kasım	Sosyal yardımlaşma ve dayanışma müessesesi olarak vakıf
2002	Aralık	Adalet duygusunu zedeleyen etmenlerden iltimas
2003	Ocak	Haccın hikmet ve faydaları
2003	Şubat	Almanya'daki Türk hanımlarının problemleri
2003	Mart	İslam ilim geleneğinde haber mefhumu
2003	Nisan	Muhammed'ül emin olarak Hz. Peygamber
2003	Mayıs	Hasrettir dünya kutlu doğumuna
2003	Haziran	İslami hayatta tatil sorunu
2003	Temmuz	Yabancılarla evlilik
2003	Eylül	Yeni eğitim ve öğretim yılına başlarken
2003	Ekim	Avrupa'daki camilerimizin entegrasyona katkıları
2003	Kasım	Ramazan ayı ve orucun insana kazandırdıkları
2003	Aralık	Çolak bayramlar huzur ve sevinç günleridir
2004	Ocak	Bir mübarek sefer olsa da gitsem
2004	Şubat	Affetmek yüceliktir
2004	Mart	Milli kültür ve çağdaşlık
2004	Nisan	Gelecek kaygısı üzerine
2004	Mayıs	Şefkati yeniden üreten Hz. Peygamber
2004	Haziran	Değer yaşamak
2004	Temmuz	Kul hakkı
2004	Ağustos	Hayatın anlamına dair
2004	Eylül	Biz ve onlar
2004	Ekim	Mübarek ay... Ramazan-ı şerif
2004	Kasım	Kadir gecesi ve ramazan bayramı
2004	Aralık	Avrupa birliği İslam ve Müslümanlık
2005	Ocak	Kutlu yolun kutlu yolcusu
2005	Şubat	İslam şiddet, işkence ve teröre karşıdır
2005	Mart	Kültürümüzde ehl-i beyt sevgisi
2005	Nisan	Hz. Peygamber'i sevmek
2005	Mayıs	Birlikte yaşama kültürü
2005	Haziran	Kâinatın dengesi çevre ahlâkı
2005	Temmuz	Zaman sana dur diyemeyiz ki
2005	Ağustos	Gönül huzuru arar
2005	Eylül	Değerlendirme kaybı yabancılaşmak
2005	Ekim	Göz aydınlığımız çocuklarımız
2005	Kasım	Kur'an'ın ışığında hayatı anlamak
2005	Aralık	Var olmak için aile olmak
2006	Ocak	İki cihanda mutluluk
2006	Şubat	İyiliğin egemenliği ihsan
2006	Mart	Dünyanın kutsal değerlerle imtihanı
2006	Nisan	İlişkiler ahlakı
2006	Mayıs	Modern çağda Müslümanlar
2006	Haziran	İyi insan iyi Müslüman
2006	Temmuz	Kur'an'ın ışığında barış insanı olmak
2006	Ağustos	Dışa yansıyan iç dünyamız iş hayatımız
2006	Eylül	Yaşanabilir bir dünya için sevgi medeniyeti
2006	Ekim	Halkın aydınlığında bütünleşme mevsimi
2006	Kasım	İnsanın mana arayışı kendini bilmek
2006	Aralık	Harem iklimine yöneliş hac
2007	Ocak	Her ev bir okul
2007	Şubat	Kardeşlik köprüsü
2007	Mart	Kendini bilmek
2007	Nisan	Âlemlere rahmet Hz. Muhammed (s.a.s.)
2007	Mayıs	İmanın aksiyon yönü infak
2007	Haziran	Ötekinin varlığını anlamak uzlaşma
2007	Temmuz	Gelin tanış olalım
2007	Ağustos	Yol yolcu yolculuk

2007	Eylül	Bir kemâl yolculuğu ramazan
2007	Ekim	Güvenilirlik ve sorumluluk
2007	Kasım	Hayat sonsuzluğa uzanır
2007	Aralık	Mutluluk nerede?
2008	Ocak	Vikingler Ülkesi Danimarka'da İslâm Ve Müslümanlar
2008	Şubat	Fransa'da İslâm ve Müslümanlar
2008	Mart	Avusturya'da İslâm ve Müslümanlar
2008	Nisan	Adalar Ülkesi İsveç'te İslâm ve Müslümanlar
2008	Mayıs	Almanya'da İslâm ve Müslümanlar
2008	Haziran	Avustralya'da İslâm ve Müslümanlar
2008	Temmuz	İsviçre'de İslâm ve Müslümanlar
2008	Ağustos	Belçika'da İslâm ve Müslümanlar
2008	Eylül	Ramazanla Diriliş
2008	Ekim	Hollanda'da İslam ve Müslümanlar
2008	Kasım	Amerika'da İslâm ve Müslümanlar
2008	Aralık	İngiltere'de İslâm ve Müslümanlar
2009	Ocak	Balkanlarda Dinî Hayat
2009	Şubat	Medeniyetlerin Buluştuğu Yer Endülüs
2009	Mart	Bosna-Hersek'te Dinî Hayat
2009	Nisan	Balkanlar'ın En Genç Bağımsız Ülkesi Kosova
2009	Mayıs	Hasretli Ak Topraklar Kırım
2009	Haziran	Batı Trakya'da Dinî Hayat
2009	Temmuz	Yedinci Avrasya İslam Şûrası Toplantısı Yapıldı
2009	Ağustos	Bulgaristan'da Dini Hayat
2009	Eylül	Makedonya'da Dinî Hayat
2009	Ekim	Bir Tuna Ülkesi Romanya
2009	Kasım	Haiti
2009	Aralık	Karadağ'da Dinî Hayat
2010	Ocak	Hırvatistan
2010	Şubat	Sırbistan
2010	Mart	Arnavutluk
2010	Nisan	Rahmet Peygamberi Hz. Muhammed (S.A.S.)
2010	Mayıs	Azerbaycan
2010	Haziran	Kazakistan
2010	Temmuz	Türkmenistan
2010	Ağustos	Kırgızistan
2010	Eylül	Özbekistan
2010	Ekim	Tacikistan
2010	Kasım	Moğolistan
2010	Aralık	Rusya Federasyonu
2011	Ocak	Rusya Federasyonu-Başkurdistan--St. Petersburg-Çuvaşistan
2011	Şubat	Rusya Federasyonu Kuzey Kafkasya
2011	Mart	Rusya Federasyonu. Tataristan. Moldovya. Volgograd
2011	Nisan	İnsanlık Merhamet Üzerine Kurulu
2011	Mayıs	Rusya Federasyonu-5
2011	Haziran	Belarus
2011	Temmuz	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
2011	Ağustos	Arınma Mevsimi: Ramazan
2011	Eylül	Açlığın ve Yoksulluğun Durağı: Afrika
2011	Ekim	Baltık Devletleri / Estonya-Litvanya-Letonya
2011	Kasım	Göçün 50. Yılında Avrupa'da Din Hizmetleri
2011	Aralık	Göçün 50. Yılında Avrupa'da Din Hizmetleri-2

Ek Tablo 3. Ağustos 2007, Mart 2010, Nisan 2014 ve Mayıs 2017 Diyanet Aylık Derginin Gündem Makaleleri ve Yazarları

	MAKALE BAŞLIĞI	YAZARI	GÖREV
2007 AĞUSTOS AHLÂK MERKEZLİ BİLGİ EKSENLİ	Bilgi-Ahlak-Dindarlık	Doç. Dr. Mustafa Öztürk	Çukurova Üniv. İlahiyat Fak.
	Ahlaklılık ve Dindarlık	Prof. Dr. Fahri Kayadibi	İstanbul Üniv. İlahiyat Fak. Dekanı
	Bilgi ve Ahlak İlişkisi	Prof. Dr. Lütfullah Cebeci	Atatürk Üniv. İlahiyat Fak
	Ahlaklılık ve Dindarlığın Boyutları (Söyleşi)	Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı	İstanbul Müftüsü
	Kur'an Öğretilerinin Ahlakî Niteliği	Doç. Dr. Halil Altuntaş	Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
	Ahlak Aşınması Karşısında Bilgiye Dayalı Güzel Ahlak	Doç. Dr. Ejder Okumuş	Dicle Üniv. İlahiyat Fak.
2010 MART RUHUN MİRACI NAMAZ	Huzur İklimi	Dr. Ekrem Keleş	Din İşleri Yüksek Kurulu Başkan Vekili
	Namaz Ruhu	Prof. Dr. Bahattin Akbaş	Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
	Namazı Huşu İle Kılmak	Prof. Dr. Mehmet Soysaldı	Fırat Üniv. İlahiyat Fak.
	Namazı Cemaatle Kılmak	Yrd. Doç. Dr. Aynur Uraler	Marmara Üniv. İlahiyat Fak.
	Namaz Vakitleri	Dr. Hüseyin Kayapınar	Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi
	Yeryüzü Bize Mescit Kılındı	Prof. Dr. Ümit Meriç	
	Gündem Söyleşi	Prof. Dr. Nevzat Tarhan	
2014 NİSAN KÂMİL MÜMİN VE İNSAN-I KÂMİL	Kâmil Mümin ve İnsan-ı Kâmil	Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz	Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı
	Kur'an'da İnsan Eğitimi	Prof. Dr. Murat Sülün	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
	İslam Medeniyeti'nde İnsan Yetiştirmenin Temel İlkeleri	Prof. Dr. Zafer Erginli	RTEÜ İlahiyat Fakültesi
	Hz. Peygamber'in İnsan Eğitimi	Prof. Dr. Zekeriya Güler	İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
	Modern Zamanlarda İnsan	Doç. Dr. Aliye Çınar Köysüren	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
	İnsan Yetiştirme Düzenimiz Üzerine Düşünceler	Necla Koytak	İnsan Gelişimi ve Toplumsal Eğitim Vakfı (İGETEV) Genel Sekreteri
2017 MAYIS KORKU ENDÜSTRİSİ İSLAMOFOBİ	Korku Endüstrisi ve Güven Bunalımı	Prof. Dr. Hilmi Demir	Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
	Korku Kültürü ve Tünel Vizyonu	Prof. Dr. Adnan Bülent Baloğlu	Başkanlık Müşaviri
	Korkunun Ontolojisi	Prof. Dr. Mustafa Çevik	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
	Batı'daki İslam ve Türk Algısı: Tıkanan Batı'da Yeniden Yükselen Irkçılık	Prof. Dr. Muhittin ATAMAN	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
	Üretilen Korku: İslamofobi	Doç. Dr. Mehmet Akif Okur	Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
	Küreselleşen Terörizm Stratejisi	Dr. Osman Şen	Emniyet Genel Müdürlüğü
	Korku Psikolojisi	Mehmet Dinç	Hasan Kalyoncu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
	Sosyal Medyanın Terör Örgütlerince Kullanımı ve DAEŞ Terör Örgütü	Sertaç Canalp Korkmaz	ORSAM Araştırma Asistanı

Ek Tablo 4. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin İslam Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2007	Şubat	İslam'da hayvan hakları
2009	Ağustos	İslam ve Müslüman
2009	Eylül	İslam ve kadın
2009	Ekim	Fonksiyonel açıdan İslam'da mescit
2009	Kasım	İslam'a göre aile fertleri arasında karşılıklı hak ve sorumluluklar
2010	Şubat	Kardeşlik yolu: İslam
2010	Haziran	İslam toplumunda azınlık olmak
2010	Ağustos	Sanal bağımlılık ve İslami sohbet siteleri
2011	Şubat	Sanat ve İslam
2011	Haziran	Zekât ve infakın İslam'daki yeri ve önemi
2011	Ağustos	Edebiyatımızda ve İslam sanatında hilyeler
2011	Eylül	İslam'ın fakirliğe bakışı
2011	Aralık	İslam kültüründe muharrem
2012	Ocak	İslam'ın öngördüğü Müslüman modeli
2012	Nisan	İslami bakışla kardeşlik algısı
2012	Mayıs	İslam'ın sosyal ilişkileri belirleyiciliği
2012	Ekim	Avrupa ve İslam
2012	Aralık	Batı'nın son bulmayan iddiası/iftirası: İslam ve şiddet
2013	Nisan	İslam dini ve insan onuru
2013	Nisan	İslam'da kadınlık onuruna dair
2013	Mayıs	İslam'da iman-ahlak ilişkisi
2013	Haziran	Irkçılık: İslam'ın reddettiği zihniyet
2013	Haziran	İslam'ın ırkçılığa bakışı
2013	Ağustos	Çoğulculuk anlayışına İslam dini açısından bir bakış
2013	Ağustos	İslami hayat düsturu: korku (havf) ve (reca) arasında yaşamak
2013	Ekim	Hadislerde İslam
2013	Kasım	İslam'da söz ve davranış estetiği
2013	Kasım	İslam sanatı ve özgünlük
2013	Kasım	İslam, sanat ve estetik
2013	Kasım	İslam sanatı-İslam estetiği
2014	Mart	İslam'da kurumsallaşma, Diyanet algısı ve temsil tartışmaları
2014	Nisan	İslam'da ekolojik denge
2014	Nisan	İslam medeniyetinde insan yetiştirmenin temel ilkeleri
2014	Eylül	İslam düşünce dünyasında kadınlar
2014	Ekim	İslam'da mabedin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi
2014	Ekim	İslam'ın gençlik tasavvuru
2014	Kasım	İslami bakışla varlık ve servet algımız
2015	Ocak	Kurgu ile gerçek arasında İslam ve tedhiş
2015	Ocak	Şiddet karşısında İslam
2015	Eylül	Akıl/lar ve İslam aklı
2015	Eylül	İslam'da iman esasları
2016	Şubat	İslam medeniyetinin temel parametreleri
2016	Nisan	İslam'ın evrensel çağrısı: tevhit
2016	Haziran	İslam ahlakı
2016	Aralık	İslam'da engellilik
2017	Ocak	İslam ve insan
2017	Şubat	Shakespeare ve İslam
2017	Şubat	İslam medeniyetinin merkezi yapısı camiler
2017	Şubat	İslam ve Batı
2017	Mart	İslam felsefesi: tarih ve problemler
2017	Mart	Shakespeare ve İslam 2
2017	Nisan	İslam sanatı
2017	Eylül	İnsan hakları, İslam ve Avrupa
2017	Eylül	İslam'ın yolu sünnet
2017	Ekim	İslam medeniyet tasavvurunda şehir: Medine
2017	Ekim	İslam şehri'nin temel nitelikleri
2017	Kasım	İslam tefekkürü ve Hz. Muhammed (s.a.s.)

Ek Tablo 5. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin İslam Konulu Makaleleri

AY	YIL	MAKALE ADI
2002	Ocak	İslam'da müşrik ve ehli kitapla evlenmenin hükmü
2002	Ocak	Okuma yazmanın (ilmin) önemi ve İslam
2002	Şubat	İslam'ın çalışmaya bakışı
2002	Mart	İslam'da dua ve önemi
2002	Mart	İslam'ın insana bakışı
2002	Mart	İslam barış dinidir
2002	Haziran	Batı ve İslam
2002	Haziran	İslam'a göre helal kazancın önemi
2002	Temmuz	İslam dini ve insanın değeri
2002	Ekim	Cumhuriyet, İslam, demokrasi
2003	Ocak	İslam'da sağlık ve sağlık kurumları
2003	Mart	İslam ilim geleneğinde haber mefhumu
2003	Nisan	İslam ve sosyal hayat
2003	Haziran	İslami hayatta tatil sorunu
2004	Temmuz	İslam'da hak kavramı
2004	Aralık	Avrupa birliği İslam ve Müslümanlık
2005	Haziran	İslam'ın genel prensipleri ışığında çevre bilinci
2006	Şubat	İslam'ın insanlık barışına katkısında Medine vesikasının önemi
2006	Ekim	İslam'da insan hakları ve hakkın aşkın yönü
2007	Ağustos(Ek)	İslam ve ekoloji
2008	Mart	İslamafobia'nın yanlış temellendirilmiş argümanı radikal İslam
2010	Ocak	İslam kolaylık dinidir
2010	Mayıs	İslam mimarisi ve Mimar Sinan
2011	Mart	Çok kültürlülük ve İslam
2011	Mayıs	İslam güzel ahlaktır
2011	Eylül	İslam'da yetim hakları ve görevlerimiz
2011	Eylül	Yoksullukla mücadelede İslam'ın ortaya koyduğu bazı ilkeler
2011	Ekim	Camiler, İslam yurdunun simgesidir
2011	Kasım	Avrupa'ya göç, kadın ve din/İslam: muhacir Müslüman Avrupalı kadın

Ek Tablo 6. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Kadın Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2004	Mayıs	Anadolu kadınının kahramanlık tacı: nene hatun
2005	Şubat	Rotterdam Kocatepe Camii kadınlar kolu başkanı ile...
2005	Mayıs	Kadın cami cemaat
2005	Aralık	Modern hayat kadın politikaları medya üçgeninde aile
2006	Aralık	Kur'an'da kadınla ilgili kıssalar bağlamında Süleyman ve Belkıs kıssası
2007	Mart (Ek)	Gelenek ve hakikat arasında kadın
2008	Nisan	Kadın ve Hz. Peygamber
2008	Mart (Ek)	Kur'an'ın kadına mesajı
2008	Mart (Ek)	Yurt dışında kadın ve dindarlık: Almanya örneği
2008	Mart (Ek)	Aşk motifli dindarlık ve kadın
2008	Mart (Ek)	Kadın dindarlığında toplumsal faktörler
2008	Mart (Ek)	Sosyo-kültürel değişim ve kadın dindarlığı
2008	Mart (Ek)	Kadın dindarlığının bilgi boyutu
2008	Mart (Ek)	Kadın dindarlığı üzerine kavramsal ve eleştirel bir deneme
2008	Ekim	Famile Arslan'la "Diyanet ve kadın" üzerine
2009	Mart	Kadınlar oradaydı
2009	Ağustos	Nüvvab okulu ve gözü yaşlı kadın
2009	Eylül	Osmanlı kadını ve vakıflar
2011	Kasım	Avrupa'ya göç, kadın ve din/İslam; muhacir Müslüman Avrupalı kadın
2011	Aralık	Hollanda'da cami dernekleri ve kadınlar

Ek Tablo 7. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Kadın Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2007	Ocak	Kadına karşı şiddet
2007	Nisan	Kur'an kursu ve kadın
2007	Mart (Ek)	Cinsiyet kültürü ve kadın sorunu
2007	Mart (Ek)	İslâm ve kadın yazıları üzerine
2007	Mart (Ek)	Kadın dindarlığı veya dindarlığın kadın üzerinden topluma yansımaları
2007	Mart (Ek)	Kadın hak nuru mu, yoksa...
2007	Mart (Ek)	Kadın sorunlarının kaynağı din değildir
2007	Mart (Ek)	Kur'an'da kadın portrelerinden kesitler
2007	Mart (Ek)	Kur'an'da özgür ve sorumlu bir varlık olarak kadın
2007	Mart (Ek)	İslâm'ın ışığında kadın
2007	Mart (Ek)	Vahiy sürecinde kadın
2008	Temmuz	Kentte kadın olmak
2008	Ekim	Avlusunu kaybeden evde kadın olmak
2008	Aralık	Kadın emeği emeğinin değeri
2008	Mart (Ek)	Kadın dindarlığı algısal bir yanılgı mı, yoksa gerçeklik mi?
2008	Mart (Ek)	Kadın dindarlığı" ve "hakikatin cinsiyeti"
2008	Mart (Ek)	Kadın dindarlığının bilgi boyutu
2008	Mart (Ek)	Kadın dindarlığının sosyolojik yansımaları
2008	Mart (Ek)	Kadının kendi olması ve kendini bulması
2008	Mart (Ek)	Kur'an'ın kadına mesajı
2009	Nisan	Müminlerin bilge annesi ve fakih kadınların öncüsü: Hz. Aişe (r.a.)
2009	Eylül	İslam ve kadın
2009	Eylül	Yeni roller ve yeni sorumluluklarıyla kadın
2010	Mayıs	Hakkını savunan kadın
2011	Ocak	Kadına karşı şiddetin önlenmesinde dinin rolü
2011	Mart	Kadın sorunlarını dinle buluşturmak: aile irşat ve rehberlik büroları
2011	Kasım	Önce kadınla ilgili yanlış tasavvurlar değişmeli
2012	Eylül	Kubbenin altında kadınlara yer açmak
2013	Ocak	Kadın dindarlığı
2013	Mart	Cami ve kadın
2013	Nisan	İslam'da kadınlık onuruna dair
2013	Ağustos	Tesettür emri ve kadın
2013	Ekim	Başyazı cami, kadın ve aile
2013	Ekim	Cami, kadın ve aile üzerine ne söylediler?
2013	Ekim	Camiyle kadın arasında kırılgan tecrübemiz
2013	Ekim	Hz. Peygamber döneminde kadın ve cami
2013	Ekim	Kadın ve çocuğun cami cemaatine katılımı
2013	Ekim	Kadınlara sosyal farkındalık oluşturmada camilerin yeri
2013	Ekim	Kadınların cemaate devamına fitne engeli konabilir mi?
2013	Ekim	Mihrapta bir kadın: Hz. Meryem
2013	Ekim	Mihraptaki kadınlar
2014	Eylül	İslam düşünce dünyasında kadınlar
2014	Aralık	Kadın Kur'an kursu öğreticilerinde iş ve aile hayatının dengelenmesi
2015	Ocak	Ne olacak bu kadınların hâli?
2015	Ağustos	Medyanın özgürleştiremediği kadın
2016	Aralık	Hacda kadın irşat görevlileri namı diğer "mürşideler"

Ek Tablo 8. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Aile Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2007	Mart	Ailede anne ve baba rolleri
2007	Nisan	Ailevi sorunların çözümüne Kur'an ve Hz. Peygamber'in yaklaşımı
2007	Haziran	Ailede bölünmüş hayatlar
2007	Haziran	Ailede îsâr
2007	Eylül	Aile yoksulluğunun çocuklar üzerindeki etkileri
2007	Kasım	Popüler kültürün aileye etkileri
2007	Aralık	Ana ailenin harsıdır
2008	Ocak	Aile mahremiyeti ve mahremiyetin korunması
2008	Şubat	Aile sorumluluğu
2008	Haziran	Hayat oyununda aile takımı
2008	Ağustos	Medyanın aile kurumu açısından eleştirel okuması
2008	Kasım	Aile değeri
2009	Ocak	Aile içi şiddet ve istismar
2009	Nisan	Aile ilişkilerinde Hz. Peygamber'in örnekliği
2009	Nisan	Allah rasulü ve aile
2009	Nisan	Allah rasulü'nün ailesi ve yaşanan sorunların çözümüne dair
2009	Nisan	Hz. Peygamber devrinde İslam ailesinden bazı kesitler
2009	Haziran	Evlilikte aile içi sağlıklı iletişim
2009	Ağustos	Merhamet ekseninde Allah, aile ve toplum
2009	Eylül	Ailede ergenle yaşamak ve ergenle iletişim
2009	Eylül	Ailede sadelik
2009	Eylül	Gençliğin toplumsallaşmasında ailenin rolü
2009	Ekim	Kız çocuğu olanlar üzüntü mü duyacak? Aile açısından Kevser suresi
2009	Kasım	İslam'a göre aile fertleri arasında karşılıklı hak ve sorumluluklar
2009	Aralık	Aile ve toplum ilişkilerinde hoşgörülü ve yumuşak huylu olmak
2010	Ocak	Çocukların okul başarısını artırmada aileye düşen görevler
2010	Şubat	Aile okulunun ders ortamı: sofra
2010	Ekim	Aile merkezli helal duyarlılığı
2011	Mart	Kadın sorunlarını dinle buluşturmak: aile irşat ve rehberlik büroları
2011	Haziran	Ailede huzurun kaynağı: açık iletişim
2011	Temmuz	Aile içi iletişimde temel değerler: sevgi
2011	Ağustos	Aile içi iletişimde temel değerler II: Saygı
2011	Ağustos	Kur'an-ı Kerim'den aile örnekleri
2011	Eylül	Aile içi iletişimde temel değerler III: Hoşgörü
2011	Ekim	Aile içi iletişimde temel değerler IV: Anlayış
2011	Ekim	Cami çocuk yakınlaşmasında ailenin önemi
2011	Kasım	Aile içi iletişimde temel değerler V: Diğerkâmlık
2011	Aralık	Aile içi iletişimde temel değerler VI: Sorumluluk
2012	Ocak	Aile içi iletişimde temel değerler VII: Sükûnet
2012	Şubat	Aile içi beklentiler
2012	Şubat	Aile içi iletişimde duyarlık
2012	Mart	Aile içi iletişimde ölçülülük
2012	Nisan	Aile içi iletişimde "Değer" kazandırma yolları-I
2012	Nisan	Allah Rasulü'nün rahmet yüklü ilişkileri (Aile ve yakın çevredeki örnekliği)
2012	Mayıs	Aile içi iletişim ve huzurun kodları
2012	Mayıs	Aile içi iletişimde "Değer" kazandırma yolları-II
2012	Haziran	Aile yaşamında farklılıklarda uzlaşmak ve ortak noktalarda buluşmak-I
2012	Temmuz	Temelleri sarsılmakta olan bir sığınak: Aile
2012	Eylül	Aile yaşamında pozitiflik
2012	Ekim	Çocuk eğitiminde ailenin önemi
2012	Kasım	Ailede kuşaklararası dil farklılığı
2012	Aralık	Aile; sevgi, huzur ve sükûnettir
2013	Eylül	Evlilik ve ailenin hikmeti
2013	Ekim	Cami, kadın ve aile
2013	Ekim	Yabancı bir ülkede aile olmak
2013	Kasım	Ailede iletişimin şifresi: "Biz" dili
2013	Aralık	Aile yaşamında farklılıklarda uzlaşmak ve ortak noktalarda buluşmak
2014	Ocak	Boşanma sürecinde aile
2014	Temmuz	Aile: bir irfan mektebi
2014	Temmuz	Ailede kanaat ve şükür bilinci
2014	Ağustos	Sağlıklı aileler için sağlıklı eğitim projesi
2014	Eylül	Din ailede öğrenilir
2014	Kasım	Kadın Kur'an kursu öğreticilerinde iş ve aile hayatının dengelenmesi
2015	Kasım	Ailede merhamet ve merhametsizliğin yansımaları
2017	Mayıs	İftar ve sahurla gelen aile saadeti

Ek Tablo 9. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Aile Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2002	Kasım	Hollanda'da ilköğretim seviyesindeki çocukların dini eğitimlerinde aile ve camilerin önemi
2003	Şubat	Hz. Peygamberin ailesinde sevgi ve hoşgörü
2003	Temmuz	Dini, hukuki ve sosyal boyutuyla aile ve evlilik
2003	Ekim	Aile içi görev ve sorumluluklar
2004	Şubat	Aile
2004	Şubat	Ailede din eğitimi
2004	Şubat	Ailede güven ve huzurun teminatı sevgi ve merhamet
2004	Haziran	Türk aile yapısında babanın değişen rolü
2004	Eylül	Mutlu, başarılı ve sağlıklı bir toplum için önce aile
2005	Şubat	Aile içi şiddet
2005	Mart	Aile içi diyalog açısından Hz. Peygamber
2005	Haziran	Ailenin yaşadığı kutsal mekân ev ve mahremiyeti
2005	Temmuz	İçinde huzur bulduğumuz kutsal bir ocak aile hayatında önceliklerimiz
2005	Eylül	Toplumsal işlevi bakımından aile
2005	Ekim	Toplumun denge unsuru aile kurumu ve bütünlüğü
2005	Ekim	Toplumun temel taşı aile mutluluğu üzerine
2005	Kasım	Dünüyle, bugünüyle modernleşme ve aile kurumu
2005	Aralık	Ailede mutluluğun temel şartı sevgi ve merhamet
2005	Aralık	Neler oluyor bize? Aile olmanın farkına varmak
2005	Aralık	Modern hayat kadın politikaları medya üçgeninde aile
2005	Aralık	İşte örnek aile Hz. Peygamber'in aile hayatı ve evlilik
2006	Ocak	Sağlıklı ailelerde aile içi ilişkiler
2006	Temmuz	Ailede çözülme
2006	Ağustos	Ailede disiplin veya eşitlikçi tutum
2006	Eylül	Ailenin korunması İslam'ın emridir
2007	Ocak	Aile ortamında çocuğun din eğitimi
2007	Ocak	Çocukların aile içi eğitimi
2007	Ocak	Ailede vicdan eğitimi
2007	Ocak	Evdeki yurttaşlık eğitiminin temeli: ailede iletişim
2007	Ocak	Ailede mutluluğun abc'si
2007	Şubat	Aile ilişkilerinde fedakârlık duygusu
2007	Mart	Aile içinde gençlerimizin sorunları
2007	Temmuz	Aile mahremiyetinin korunması
2007	Kasım	Sevgi dolu bir aile için
2007	Aralık	Modern yalnızlığa karşı aile olmak
2008	Şubat	Aile sorumluluğu
2008	Mart	Ailede sorunu çözme sorumluluğu
2008	Temmuz	Evlilikte aile ilişkileri
2009	Nisan	Ailede değerlilik ve değersizlik algısı
2009	Haziran	Sigara kullanımının aile sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri
2009	Temmuz	Aile içi iletişimde karşılaşılan sorunlar ve çözüm yolları
2009	Ağustos	Hz. Peygamber ve aile bireyleriyle ilişkisi
2010	Şubat	Aile içi şiddet ya da pırlantaları kırmayın
2010	Kasım	Aile kurmak isteyenlerin dikkatine!
2011	Ocak	Aile hâlinde yaşama yaradılışın gereğidir
2011	Mart	Ailenin yaşlı üyeleriyle ilişkiler
2011	Mayıs	Gurbette gençlik ve aile
2011	Mayıs	Bireyler için ailenin önemi üzerine birkaç söz
2011	Temmuz	Gurbette aile
2011	Ağustos	Aile değerlerimiz ve ramazan

Ek Tablo 10. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Çocuk Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2007	Ocak	Çocuk istismarı ve ihmali
2007	Mayıs	Çocuklarımıza haklarını ifade etme ve alma becerisini nasıl kazandırabiliriz?
2007	Mayıs (Ek)	Anne ve çocuk
2007	Ağustos (Ek)	Çevre dostu çocuklar yetiştirmek
2007	Ağustos (Ek)	Çocuklar ve çevre bilinci
2007	Eylül	Aile yoksulluğunun çocuklar üzerindeki etkileri
2007	Aralık	Çocuk sevgisi
2008	Şubat	Çocukta saygı eğitimi
2008	Mayıs	Çıkmaz sokakta çocuk olmak
2009	Şubat	Savaşların yetim bıraktığı çocuklarız biz...
2009	Şubat	Türk-İslam kültüründe yetim çocuklar
2009	Nisan	Rahmet Peygamber'in dünyasında çocuk olmak
2009	Mayıs	İnternet ve bilgisayar oyunlarının çocuk ve gençler üzerine etkisi
2009	Ağustos	Çocuklarımız ve sorumluluklarımız
2009	Ağustos	(Söyleşi) ebeveyn... Çocuk konusunda özellikle ergenlik döneminde sıkı bir işbirliği içerisinde olmak zorundadır
2009	Eylül (Ek)	Hayatın müfredatını değiştiren çocuk
2009	Ekim	Kız çocuğu olanlar üzüntü mü duyacak? Aile açısından Kevser suresi
2010	Ocak	Çocukların okul başarısını artırmada aileye düşen görevler
2010	Mart	Modern hayatın sorunları karşısında çocuk olmak
2010	Nisan	Hz. Peygamber ve çocuk sevgisi
2010	Mayıs	Çocuklarla büyümek
2010	Haziran	Hasankeyf ve çocuklar
2010	Haziran	Onlar artık çocuk değil
2010	Temmuz	Çocuklara ölüm nasıl anlatılır?
2010	Ağustos	Çocuklarda dinî yaşantı üzerine...
2010	Ağustos	Çocukları camiden nasıl uzaklaştırıyoruz?
2010	Eylül	Yeni Dünya'da çocukluğun hâlleri
2010	Ekim	Okula giden çocuklara ne kadar harçlık verilmeli
2010	Ekim(Ek)	Çocuklar Kur'an'ın içeriğinden nasıl haberdar edilebilir?
2010	Ekim (Ek)	Kur'an-ı kerim, hat üstatları ve çocuklarımız
2010	Ekim (Ek)	Çocuklar Kur'an'ı kalplerini taşır gibi taşır
2010	Kasım	Yakınını kaybeden çocuklara yaklaşım
2011	Şubat	Sınav stresi yaşayan çocuklarımızı bekleyen tehlike; şeker hastalığı
2011	Haziran	Pedagog Ali Çankırılı ile çocuklara din öğretiminde empati üzerine
2011	Ağustos	Çocukların topunu kesen kötü komşular
2011	Eylül	İri gözlü esmer çocuk
2011	Ekim	Rastgele seçilmez çocuk kitapları
2011	Ekim	Doç. Dr. Ahmet Albayrak ile cami ve çocuk üzerine
2011	Ekim	Cami çocuk yakınlaşmasında ailenin önemi
2011	Ekim	Çocuk-dinî mekân buluşması: çocuk vaazları
2011	Ekim	Cami kubbelerinde yankılanan çocuk sesleri
2011	Ekim	Peygamber mescidinde çocuklar
2011	Ekim	İçinden hayatın ve çocukların akıp geçtiği bir akarsu yatağı olsun camilerimiz
2011	Ekim	Cami çocuk buluşması
2011	Kasım	Çocuklarınızın ayarlarını bozmayın
2011	Aralık	Çocuk ve maneviyat eğitimi: küçük bir canı huzur iklimiyle tanıştırmak
2012	Nisan	Din görevlisinin çocuklarla iletişiminde beden dilinin önemi
2012	Eylül	Çocuk eğitimi
2012	Ekim	Çocuk eğitiminde ailenin önemi
2012	Kasım	Sokaklar çocuklara ev değil, oyun alanıdır
2012	Aralık	İhmal ettiğimiz bakir topraklar "İslami Çocuk Edebiyatı"
2013	Nisan	Çocuk eğitiminde maneviyat
2013	Haziran	Okul öncesi çocukların din eğitiminde peygamberî metot
2013	Temmuz	Çocuk eğitiminde temel ilkeler
2013	Kasım	Kimsesiz çocuklar: imtihanımız
2014	Şubat	Çocuk eğitiminde anne baba tutumları
2014	Nisan	Çocuk istismarı ve şiddet
2014	Mayıs	Tek çocuk problem çocuk mu?
2014	Mayıs	Her çocuk bir fidandır projesi
2014	Haziran	Babasının yüzüne son kez bakan Somalı çocuklar
2015	Haziran	"Caminin hakkı çocuklar, çocukların hakkı camilerdir."
2016	Eylül	Kurban ya da başından serçe geçen bir çocuktur İsmail
2016	Aralık	Öteki yakanın çocukları
2017	Ocak	Çocukları küçük kurşunla öldürürler değil mi anne?
2017	Mart	Sosyal medya: çocuklar, büyükler ve gerçekler

Ek Tablo 11. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Çocuk Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2002	Kasım	Hollanda'da ilköğretim seviyesindeki çocukların dini eğitimlerinde aile ve camilerin önemi
2002	Aralık	Çocuk haklarına saygılı olalım
2003	Mart	Çocukluk dönemi eğitiminde Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu ilkeler
2003	Nisan	23 Nisan ulusal egemenlik ve çocuk bayramı
2003	Eylül	Çocuk eğitiminde Hz. Peygamber örneği
2003	Kasım	Peygamberimizin çocuk eğitimine verdiği önem
2003	Aralık	Sokak çocukları
2004	Ocak	Çocuk eğitiminde anne ve babanın sorumluluğu
2004	Mart	Ben artık kötü çocuk olacağım
2004	Ağustos	Çocukların kalbinde Kur'an meşalesini yakmak
2004	Kasım	Çocuklar sevgi ortamında eğitilmelidirler
2005	Şubat	Çocuklarda dini duygu ve düşünce gelişimi
2005	Nisan	İslam'da çocuk ve çocukluk döneminin değeri
2005	Nisan	Hz. Muhammed'in çocukluğu
2005	Mayıs	Çocukta güven oluşumu
2005	Ekim	Çocuk eğitimi açısından anne baba olma sorumluluğu
2005	Ekim	Her canlıdan daha çok ilgi ve sevgiye muhtaç çocuklar
2005	Ekim	Evlat yetiştirmede örnek peygamberimiz ve çocuklar
2005	Kasım	Çocuk-cami buluşması çocuk cıvıltısına hasret camiler
2005	Aralık	Haklarını koruma sorumluluğu ile çocuk sahibi olmak
2006	Mart	Çocuklara kitabı sevdirmek
2006	Nisan	Çocuklar ne ister?
2006	Haziran	Çocuk ve dindarlık
2006	Haziran	Çocuk ve kemik gelişimi
2006	Temmuz	Çocuklukta dini gelişim
2006	Aralık	Çocuk ve dua
2007	Ocak	Avrupa'daki bizim çocuklar
2007	Ocak	Çocukların aile içi eğitimi
2007	Nisan	İnternet ve çocuklarımız
2007	Haziran	Çocuklara kitap okumayı nasıl sevdirebilirsiniz?
2007	Eylül	İslâm'da çocuk eğitimi üzerine
2007	Aralık	Çocuk sevgisi
2007	Aralık	Çocuklar bize, gelecek çocuklara emanet
2008	Şubat	Çocuk ve dua
2008	Eylül	Çocuk ve ramazan
2008	Aralık	Çocukları sevme ve onlarla ilgilenmek
2009	Şubat	(Başyazı) çocuklar her zaman şefkat ve merhamet...
2009	Mayıs	Anne baba örnek davranışlarının çocukların dinî kişiliğine etkileri
2009	Mayıs	Çocuklarımızın dokusu ve kokusu
2009	Ekim	Çocukların dinî soruları
2009	Kasım	Çocuklarda Allah korkusu
2010	Nisan	Peygamber efendimiz ve çocuklar
2010	Mayıs	Çocuklar şükredilecek bir nimet değil mi?
2010	Ekim	Sadece nasihatle çocuk yetiştirilmez
2010	Kasım	Çocukta bilgisayar bağımlılığı
2011	Mart	Çocukların manevî eğitimi
2011	Haziran	Gurbetçi çocuklarımızın öğrenim zorlukları
2011	Temmuz	Çocuklarımızı sanal dünyanın etkilerinden nasıl koruyabiliriz?
2011	Ekim	Çocuk ve muhabbet
2011	Ekim	Cami ve çocuklar
2011	Ekim	Başyazı- cami çocuk buluşması
2011	Ekim	Çocuklarımızın başarısı için neler yapmalıyız?

Ek Tablo 12. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Değerler Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2007	Mayıs	Bir millet için en önemli değer; bağımsızlık ve egemenlik
2008	Ocak	Toplumları tehdit eden değerler erozyonu ve kutsal
2008	Ocak	Toplumu ayakta tutan temel değer olarak kutsallarımız
2008	Ağustos	Dini değerlerle alay edenlerin akıbeti
2009	Ağustos	Dinî değerler ile insani değerlerin örtüşmesi
2009	Eylül	Korunması gereken bir değer: Irz
2010	Mart	İnsanı yücelten ve saygın kılan değerler
2010	Ağustos	Değerler ve din eğitimi
2011	Nisan	İnsani değerler derneği genel başkanı Mehmet Bozdemir söyleşi
2011	Nisan	Gökyüzünden yeryüzüne yayılan bir değer: merhamet ve eğitimi...
2011	Mayıs	Değer eğitimi açısından Kur'an kursu
2011	Mayıs	Değerler eğitiminde motivasyon sağlama
2011	Mayıs	Dualarla değerler eğitimi
2011	Mayıs	Boş zamanlarla değer eğitimi
2011	Mayıs	Değerler eğitimi yaklaşımları
2011	Mayıs	Kur'an'ın değerleri ve onların sıra düzeni
2011	Mayıs	Şahsiyet/kişilik inşası ve değerler
2011	Mayıs	Değer üreten dindarlık ve değerler eğitimi
2012	Ağustos	Hak ihlali kıskacında kaybolan değerlerimiz
2012	Ekim	Değerler ve değerlerin istismarı
2013	Şubat	Gençliğin değerlerle buluşmasında doğru örneklik
2013	Nisan	Bireyselleşme ve değerlerimiz
2013	Eylül	Farklı kuşakların dini değerleri birlikte öğrenmesi
2013	Kasım	Sanat, sanatçı ve toplumsal değerler
2013	Aralık	Değerleri tüketmemek için
2014	Şubat	Yitik değerimiz samimiyet
2015	Haziran	Kutsal değerlerin metalaştırılması
2016	Eylül	Dinî değerlerin buharlaşması
2016	Aralık	Değerlerin değersizleşmesi ve nihilizm
2017	Şubat	Değerler eğitiminde edebiyatın gücü
2017	Aralık	Ekonomi ve değer

Ek Tablo 13. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Değerler Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2002	Mart	Milli ve manevi değerlerimiz
2003	Şubat	Ahlaki değerler ve ulema sorumluluğu
2004	Kasım	Geleceğimiz ve değerlerimiz
2005	Mayıs	Kutsal değerlere saygı
2005	Temmuz	Değerlere yolculukta altın öğrenme fırsatları
2005	Kasım	Modern çağda bireyin unuttuğu değerler
2006	Mayıs	Kendi değerlerinden utanma ve içi boşalmışlık
2006	Ağustos	Değerleri yaşamak
2006	Ekim	Değerler sistemimizde kutsala saygı
2006	Ekim	Temel insani sorumluluklar ve temel insani değerler
2008	Ağustos	İman, değerler sistemi ve medeniyet
2008	Eylül	Millî ve manevî değerlerimiz
2009	Ocak	Korunması gereken bir değer; ırz
2010	Mayıs	Örselenen bir değerimiz; dostluk
2011	Mayıs	Başyazı/ değer üreten dindarlık ve değerler eğitimi
2011	Ağustos	Aile değerlerimiz ve ramazan

Ek Tablo 14. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Modernizm Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2007	Mart	Din ve modernite
2007	Mart	Modern hayat ve din
2007	Mart	Modernitenin kıskacındaki din: İslam
2007	Mart	Modernliğin alaca karanlığında dinî hayat
2007	Mart	Modernlik ve dini hayat
2007	Mayıs (Ek)	Modern zamanlarda annelik
2007	Haziran	"Kutlu doğum, köklü bir geleneğin modern tarzda ihyasıdır."
2008	Şubat	Din, gelenek ve modernite
2008	Aralık	Modern birey ve ben kuşağı
2008	Aralık	Modern bireyin empatik iletişim/sizlik problemi
2010	Mart	Modern hayatın sorunları karşısında çocuk olmak
2011	Eylül	Modern çağın sarp yokuşu: Afrika
2013	Ocak	Modern dünyada dindarlık
2013	Mayıs	Modern zamanların yeni fobisi: Nomofobi
2014	Nisan	Modern zamanlarda insan
2014	Ekim	Modern zamanlarda tüketilen gençlik
2015	Şubat	Modern dünyanın kimsesizleri mülteciler
2015	Ağustos	Postmodern çağda medya ve yeni dinsel kimlikler
2015	Kasım	Modernleşme ve toplumsal değişim
2016	Mart	Modern dünyada Müslüman olmak
2016	Mayıs	Martin lings: bir modern zaman dervişi
2016	Haziran	Modern zamanlarda eski ramazanları hatırlamak
2017	Ocak	Müslümanların en büyük sorunu: modern cahiliye
2017	Ağustos	Modern çağda deizmin popülerleşmesi ve sebepleri

Ek Tablo 15. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Modernizm Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2005	Kasım	Eski evleriyle modern çağa direnen kent: Van
2005	Kasım	Dünüyle, bugünüyle modernleşme ve aile kurumu
2005	Kasım	Modern çağda bireyin unuttuğu değerler
2005	Aralık	Modern hayat kadın politikaları medya üçgeninde aile
2006	Mayıs	Modern çağın inanç problemleri
2006	Mayıs	Modern dünyada Müslümanlar
2007	Mart	Modern hayat ve din
2007	Aralık	Modern yalnızlığa karşı aile olmak
2007	Mayıs (Ek)	Modern zamanlarda annelik
2008	Kasım	İnsanın modern yalnızlığı
2011	Eylül	Modern çağın sarp yokuşu: Afrika

Ek Tablo 16. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin İbadet Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2007	Eylül	Unutulan ibadet bilgi ve düşünce üretmek
2007	Eylül	Bütün peygamberlerin tebliğinde var olan iki ibadet: namaz ve zekât
2007	Kasım	Hac ibadeti ve tevhit inancının yansımaları
2010	Kasım	Kurban ibadeti ve dinimizdeki yeri
2010	Kasım	Vuslat algısı ve hac ibadeti
2011	Kasım	Eşitlik bilinci ve hac ibadeti
2012	Ekim	Kurban ibadetimiz ve kurban bayramı
2013	Şubat	İbadetlerde şekil-mana bütünlüğü
2013	Eylül	Çocuğun ibadet hayatına alıştırılması
2014	Nisan	İman ve ibadette ihlas ve samimiyet
2014	Temmuz	Şeker hastaları ve oruç ibadeti
2016	Haziran	İbadet hayatımızı düzenleyen hicri takvim
2016	Ekim	Allah'a ibadet ve kullukta itidal
2017	Mart	İbadet-ahlak ilişkisi
2017	Ağustos	Hac ibadeti mali bir ibadet midir?
2017	Eylül	İbadetlerin birliğimize katkısı
2017	Eylül	Yaratılış gayemiz: ibadet/Allah'a kulluk
2017	Eylül	Çocuğa ibadeti sevdirmek
2003	Temmuz	Sabah namazı sosyolojisi
2006	Mart	Kitap okumak, namaz kılmak ve iyi insan olmak
2010	Mart	Namaz müminin miracıdır
2010	Mart	Namaz ruhu
2010	Mart	Namazı huşu ile kılmak
2010	Mart	Namazı cemaatle kılmak
2010	Mart	Namaz vakitleri
2014	Şubat	Allah'ın korumasını hak etmenin yolu: Sabah namazı
2014	Ağustos	Namaz psikolojisi
2015	Ekim	Gözümün nuru namaz
2015	Ekim	İmanla küfür arasındaki engel: Namaz
2015	Ekim	Namaz ve Kur'an
2015	Ekim	Namaza psikolojik bir bakış
2015	Ekim	Namaz: divan-ı ilahîde durup tevhide ermektir
2015	Ekim	Namazın tarihi
2016	Mart	Şeâir namaz
2017	Temmuz	Dostluk makamı namaz

Ek Tablo 17. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin İbadet Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2002	Ekim	Ramazana mahsus ibadetlerimizden teravih
2005	Ocak	Kurban ibadeti ve iletişim boyutu
2006	Mart	İnanç ve ibadet ile ruh disiplini
2006	Aralık	Tarihi süreçte hac ibadeti ve Hz. Peygamber'in veda haccı
2007	Ocak	Allah'a yakınlaştıran bir ibadet: Kurban
2007	Aralık	Eşitliğin ve fedakârlığın sembolü iki ibadet; hac ve kurban
2008	Eylül	Bir yaşam biçimi olarak ramazan ayı ve oruç ibadeti
2008	Ekim	İbadetin anlamı ve psikososyal fonksiyonları
2009	Ocak	Semboller ibadeti hac
2009	Kasım	Sosyal bir ibadet örneği olarak kurban
2009	Kasım	İbadetlerin iptal edilmesine sebep olan inanç, eylem ve davranış
2011	Ocak	Aklın ibadeti: tefekkür
2011	Mayıs	Allah'a ibadet ve anne-babaya ihsan
2003	Nisan	Cuma namazı
2003	Temmuz	Kur'an'da beş vakit namaz var mı?
2003	Eylül	Miraç gecesi ve namazın önemi
2004	Kasım	Namaz
2005	Şubat	Gözümüzün nuru namaz
2005	Nisan	Namazda huşû
2007	Ocak	Avrupa takvimlerindeki namaz vakitleri ile ilgili açıklama
2007	Mayıs	Namaz, zekât ve infak kültürü
2007	Temmuz	Namazı ve camiyi sevmek ve sevdirmek
2007	Aralık	Beş vakit namaz hayatımıza çeki düzen veriyor mu?
2009	Şubat	Cuma namazının dindeki yeri
2010	Mart	Namaz müminin miracıdır
2011	Mayıs	Namazı cemaatle kılmanın faydaları

Ek Tablo 18. 2007-2017 Diyanet Aylık Derginin Ahlak Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2007	Ocak	İman ve Ahlak İlişkisi
2007	Ağustos	Ahlâk Aşınması Karşısında Bilgiye Dayalı Güzel Ahlak
2007	Ağustos	Bilgi ve Ahlak İlişkisi
2010	Ocak	Ahlak Eğitiminin Vazgeçilmezliği
2010	Eylül	Edep Ahlakın Özüdür
2011	Temmuz	Tüketim Ahlakı Eğitimi
2011	Temmuz	Tüketimde Dinî ve Ahlaki İlkeleri Gözetmek
2011	Temmuz	İsraf Duyarlılığı ya da Tüketim Ahlakı
2011	Ağustos	İman-Amel İlişkisi Bağlamında Ahlak
2011	Eylül +	Ahlak Eğitimi: Yeniden Sorumlu İnsana
2011	Eylül+	Amelî Ahlak da İmanı Etkiler
2011	Ekim	Ahlakta Niyet
2011	Kasım	Güzel Ahlakın Kaybı Mı Kazanılmadığının Açığa Çıkması Mı?
2011	Aralık	Ahlak ve Tefekkür (Anlam Arayışı)
2012	Ocak	Ahlaka Vücut Veren Dinî Bilgiyi Üretmek
2012	Ocak	Sosyal Ağlar, İletişim Ahlakı ve Din
2012	Ocak	İletişimin Onuru: Fıtrat Ahlakı
2012	Şubat	Ahlaki Şeffaflık
2012	Nisan	Ahlakla Var Olmak
2012	Mayıs	Ahlakın Öznesi Olarak Birey
2012	Haziran	Kur'an Öğretimi ve Ahlak/1
2012	Temmuz	Ahlakın Oluşumunda Toplumun Yeri
2012	Ağustos	Din Eğitimi Ahlak Üretiyor Mu?
2013	Nisan	Ahlaki Bir Erdem Olarak Onur, Şeref ve İzzet
2013	Nisan	Ahlakçı Bir Edebiyat Hocası: İbrahim Aşkî Tanık (1873-1977)
2013	Mayıs	İslam'da İman-Ahlak İlişkisi
2013	Eylül	Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku/Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi
2014	Mayıs	İhtilaf Ahlakı
2014	Ağustos	Sosyal Ahlak
2014	Eylül	Bilgi Ahlakı
2015	Ocak	Haber Ahlakı
2015	Mart	Çanakkale'nin Anlattığı Savaş Ahlakı
2015	Nisan	Birlikte Yaşama Ahlakı
2015	Nisan	Hz. Peygamber (S.A.S.), Birlikte Yaşama Ahlakı ve Hukuku
2015	Haziran	Mücessem Bir Ahlak Abidesi Nurettin Topçu
2015	Eylül	Bilgi-Ahlak İlişkisi
2015	Eylül	Kur'an ve Sünnet Perspektifinden Bilgi Ahlakı
2016	Ocak	Haber Ahlakı
2016	Mayıs	Fetih Ahlakı Yahut Gönüllerin Fethi
2016	Haziran	İslam Ahlakı
2016	Ağustos	Eleştiri Ahlakı
2016	Kasım	İman, Güven Duygusu ve Bağlılık Ahlakı
2017	Şubat	İhtilaf Ahlakı'nın Temel İlkeleri
2017	Şubat	Mezhepçilik Ekseninde İhtilaf Ahlakı
2017	Şubat	Hz. Peygamber ve İhtilaf Ahlakı
2017	Şubat	Kur'an-ı Kerim'de İhtilaf Ahlakı
2017	Şubat	İhtilaf Ahlakı veya Söz ve İş Birliğinin Esası Üzerine
2017	Mart	İbadet-Ahlak İlişkisi
2017	Mart	Hz. Peygamber ve Kur'an Ahlakı
2017	Haziran	Emanet Ahlakı
2017	Temmuz	Ahlak ve Hukuk Ekseninde Aile Hayatımız

Ek Tablo 19. 2002-2011 Diyanet Avrupa Derginin Ahlak Konulu Makaleleri

YIL	AY	MAKALE ADI
2003	Şubat	Ahlaki Değerler ve Ulema Sorumluluğu
2003	Aralık	Klonlamanın Ahlaki Boyutu
2004	Ocak	Kur'an ve Hadise Göre Güzel Ahlak
2004	Nisan	Güzel Ahlak
2006	Şubat	Kaybolmayan Miras: Güzel Ahlak
2006	Nisan	İlişkiler Ahlakının Kilit Taşı Adalet
2006	Nisan	İlişkiler Ahlakı Biraz Rikkat, Biraz Dikkat, Biraz Hürmet
2006	Mayıs	Bilgiden Ahlaka
2006	Temmuz	İyilik Güzel Ahlaktır
2006	Ağustos	Ahilik ve Meslek Ahlakı
2006	Ağustos	Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı
2006	Ağustos	Meslek Ahlakı
2006	Kasım	Güzel Ahlakın Yolları
2007	Nisan	Toplumun Özlediği Ahlaki Fazilet Olarak Hilm
2009	Mart	Ahlakını Koruyan Millet: Boşnaklar
2009	Haziran	Ahlaki Bir Hastalık: Kibir ve Ucub
2009	Eylül	Ahlakın Nüvesi: Kendin İçin İstediğini Başkaları İçin de İste!
2010	Mart	İslam'da İş Ahlakının Temel Göstergeleri
2010	Mayıs	Ahlakî Bir Hastalık: İsraf ve Cimrilik
2010	Eylül	Edep ahlakın özüdür
2010	Ekim	Ahlak Huzurun Anahtarıdır
2010	Aralık	İnancında, yaşayışında, sözünde ve eyleminde dürüst bir ahlak adamı Mehmet Âkif
2011	Mayıs	İslam güzel ahlaktır

Ek Tablo 20. Tezde Kullanılan Diyanet Aylık ve Avrupa Dergileri

AY ve YIL	SAYI	DERGİ ADI	AY ve YIL	SAYI	DERGİ ADI
2003 Temmuz	Sayı 151	*Diyanet Aylık Dergi*	2011 Kasım	Sayı 251	*Diyanet Aylık Dergi*
2004 Mart	Sayı 159	*Diyanet Aylık Dergi*	2011 Kasım	Sayı 151	*Diyanet Avrupa Dergi*
2007 Mart	Sayı 195	*Diyanet Aylık Dergi*	2011 Aralık	Sayı 251	*Diyanet Aylık Dergi*
2007 Mart	Sayı 195	*Diyanet Aylık Dergi Ek*	2011 Aralık	Sayı 152	*Diyanet Avrupa Dergi*
2007 Nisan	Sayı 196	*Diyanet Aylık Dergi*	2012 Ocak	Sayı 253	*Diyanet Aylık Dergi*
2007 Temmuz	Sayı 211	*Diyanet Aylık Dergi*	2012 Mart	Sayı 255	*Diyanet Aylık Dergi*
2007 Ağustos	Sayı 200	*Diyanet Aylık Dergi*	2012 Nisan	Sayı 256	*Diyanet Aylık Dergi*
2007 Eylül	Sayı 201	*Diyanet Aylık Dergi*	2012 Mayıs	Sayı 257	*Diyanet Aylık Dergi*
2008 Ocak	Sayı 205	*Diyanet Aylık Dergi*	2012 Ağustos	Sayı 260	*Diyanet Aylık Dergi*
2008 Mart	Sayı 207	*Diyanet Aylık Dergi*	2012 Eylül	Sayı 261	*Diyanet Aylık Dergi*
2008 Mart	Sayı 207	*Diyanet Aylık Dergi Ek*	2012 Ekim	Sayı 262	*Diyanet Aylık Dergi*
2008 Mart	Sayı 107	*Diyanet Avrupa Dergi Ek*	2013 Ocak	Sayı 265	*Diyanet Aylık Dergi*
2008 Ekim	Sayı 114	*Diyanet Avrupa Dergi*	2013 Şubat	Sayı 266	*Diyanet Aylık Dergi*
2008 Kasım	Sayı 215	*Diyanet Aylık Dergi*	2013 Mart	Sayı 267	*Diyanet Aylık Dergi*
2009 Ocak	Sayı 217	*Diyanet Aylık Dergi*	2013 Nisan	Sayı 268	*Diyanet Aylık Dergi*
2009 Ocak	Sayı 117	*Diyanet Avrupa Dergi*	2013 Ekim	Sayı 274	*Diyanet Aylık Dergi*
2009 Nisan	Sayı 220	*Diyanet Aylık Dergi*	2013 Kasım	Sayı 275	*Diyanet Aylık Dergi*
2009 Haziran	Sayı 222	*Diyanet Aylık Dergi*	2014 Mart	Sayı 279	*Diyanet Aylık Dergi*
2009 Temmuz	Sayı 223	*Diyanet Aylık Dergi*	2014 Eylül	Sayı 285	*Diyanet Aylık Dergi*
2009 Ağustos	Sayı 224	*Diyanet Aylık Dergi*	2015 Haziran	Sayı 294	*Diyanet Aylık Dergi*
2009 Eylül	Sayı 225	*Diyanet Aylık Dergi Ek*	2015 Ağustos	Sayı 296	*Diyanet Aylık Dergi*
2010 Ocak	Sayı 131	*Diyanet Avrupa Dergi*	2015 Ekim	Sayı 298	*Diyanet Aylık Dergi*
2010 Temmuz	Sayı 235	*Diyanet Aylık Dergi*	2015 Aralık	Sayı 300	*Diyanet Aylık Dergi*
2010 Ağustos	Sayı 236	*Diyanet Aylık Dergi*	2016 Mart	Sayı 303	*Diyanet Aylık Dergi*
2010 Ekim	Sayı 238	*Diyanet Aylık Dergi*	2016 Eylül	Sayı 309	*Diyanet Aylık Dergi*
2010 Kasım	Sayı 239	*Diyanet Aylık Dergi*	2016 Kasım	Sayı 311	*Diyanet Aylık Dergi*
2011 Ocak	Sayı 145	*Diyanet Avrupa Dergi*	2016 Aralık	Sayı 312	*Diyanet Aylık Dergi*
2011 Mart	Sayı 243	*Diyanet Aylık Dergi*	2017 Mart	Sayı 315	*Diyanet Aylık Dergi*
2011 Nisan	Sayı 244	*Diyanet Aylık Dergi*	2017 Nisan	Sayı 316	*Diyanet Aylık Dergi*
2011 Mayıs	Sayı 245	*Diyanet Aylık Dergi*	2017 Mayıs	Sayı 317	*Diyanet Aylık Dergi*
2011 Temmuz	Sayı 247	*Diyanet Aylık Dergi*	2017 Eylül	Sayı 321	*Diyanet Aylık Dergi*

DİYANET AYLIK ve AVRUPA DERGİLERİNDE DEĞİŞEN DİN ANLAYIŞLARININ SOSYOLOJİK ANALİZİ

ORIJINALLIK RAPORU

%18	%18	%2	%3
BENZERLIK ENDEKSI	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCI ÖDEVLERI

BIRINCIL KAYNAKLAR

camilerhaftasi.diyanet.gov.tr İnternet Kaynağı	%2
www2.diyanet.gov.tr İnternet Kaynağı	%2
www.diyanetdergisi.com İnternet Kaynağı	%1
ilyasucar.com İnternet Kaynağı	%1
www.kutahyamuftulugu.gov.tr İnternet Kaynağı	%1
acikarsiv.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	%1
www.kirmizilar.net İnternet Kaynağı	%1
bagimsizhaberler.com İnternet Kaynağı	%1

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Hasan POLAT

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 30 Ekim 1979, Erzurum

Medeni Durumu: Evli

Gsm: 0533 562 7364

Tel İş: +90 424 215 12 03

Fax: +90 424 215 10 25

email: hspolath@gmail.com

Yazışma Adresi: Harput Mahallesi Nizamettin Caddesi No:25 P.K.: 23140 Harput/ELAZIĞ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Çukurova İlahiyat Fakültesi	2010
Lise	Merkez İmam Hatip Lisesi, Erzurum	1999

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2017-Halen	Diyanet İşleri Başkanlığı, Harput Eğitim Merkezi	Eğitim Görevlisi, Elazığ
2015-2017	Diyanet İşleri Başkanlığı Sakarya İl Müftülüğü	Vaiz, Sakarya
2012-2015	Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi	Kursiyer, Kayseri
2006–2012	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip, Adana-Kayseri

YABANCI DİL

İngilizce, Arapça